

psychped.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Науковий журнал

2(35)'2024

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

Київ
2024

Юридична психологія

2
(35)
2024

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2007 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-02447, рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 11 січня 2024 року № 26 • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 17 березня 2020 року № 409) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 26 листопада 2024 року (протокол № 24)

Ūridična psihologiã

Редакційна колегія:

Чорноус Ю. (головний редактор)	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Бараш Є.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Костицький М.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Коцинець В.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кришевич О.	кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Кудерміна О.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Максименко К.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Медведєв В.	доктор психологічних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Охріменко І.	доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна
Савченко А.	доктор юридичних наук, професор, Державне бюро розслідувань, Україна
Цільмак О.	доктор юридичних наук, кандидат психологічних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна
Паства-Войцеховська Б.	доктор філософії, доцент, Гданський університет, Республіка Польща
Хомчинські П.	доктор філософії, доцент, Лодзинський університет, Республіка Польща

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, та дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Юридична психологія : наук. журн. / [редкол.: Ю. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. – № 2 (35). – 115 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

psychped.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

LEGAL PSYCHOLOGY

Scientific magazine

2(35)'2024

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International;
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar;
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2024**

Legal Psychology

2
(35)
2024

Ўридична психологія

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2007 • Founder – National Academy of Internal Affairs • Media identifier in the Register of Media Entities R30-02447, Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 11 January 2024 No. 26 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 409, dated March 17th, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 24, dated November 26th, 2024)

Editorial board:

Chornous Yu. (Editor in Chief)	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Barash Ye.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kostytskiy M.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshchynets V.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshchynets V.	PhD in Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kryshchynets V.	PhD in Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Kudermina O.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Maksymenko K.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Medvediev V.	Doctor of Psychology, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Okhrimenko I.	Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine
Savchenko A.	Doctor of Law, Professor, State Bureau of Investigation, Ukraine
Tsilmak O.	Doctor of Law, PhD in Psychology, Professor, National University "Odesa Law Academy", Ukraine
Pastva-Voitsekhovska B.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Gdańsk, Republic of Poland
Khomchynski P.	Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Lodz, Republic of Poland

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Legal Psychology : scientific magazine / [editorial board: Yu. Chornous (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2024. – No. 2 (35). – 115 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ЧОРНОУС Ю., ЖОВТЮК О. Воєнні злочини: криміналістична характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності	7
РОМАНЕНКО О. Методологічні засади вивчення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану	17
ТИЧИНА Д., АНТОЩУК А., ПЕРЦЕВ Р. Психологічна готовність поліцейських до розслідування воєнних злочинів	25
АНДРОСЮК В., ГАЛУСТЯН О. Міжнародний досвід психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців перед звільненням зі служби	34
ГАГАЧ В. Тактичні і психологічні засади допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркобою документів	45
ДРОЗД В. Актуальні питання формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів	54
ТИЩЕНКО О. Психологічні особливості вдосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентності	62
КОСТЮК І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі	69
ОСТРОЛУЦЬКА Л., ХРИСТЮК О. Страхи та бар'єри початку професійної діяльності в майбутніх психологів в умовах сучасних викликів	81
СИНОВЕРСЬКИЙ А. Тактичні прийоми проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану	90
ШМІТЬКО В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень	100
ДО УВАГИ АВТОРІВ!	112

CONTENT

CHORNOUS Yu., ZHOVTIUK O. War Crimes: Criminal Characteristics and Psychological Features of the Implementation of Criminal Activity	7
ROMANENKO O. Methodological Foundations of the Study of Personal Transformations in the Conditions of the War Period.....	17
TYCHYNA D., ANTOSHCHUK A., PERTSEV R. Psychological Readiness of Police Officers to Investigate War Crimes	25
ANDROSIUK V., GALUSTIAN O. International Experience of Psychological Support for Police and Military Personnel before Discharge from Service	34
HAHACH V. Tactical and Psychological Principles of Interrogation during the Investigation of Criminal Offenses in the Field of Economic Activity Related to Document Forgery	45
DROZD V. Current Issues of Forming a Forensic Methodology for Investigating Corruption-Related Criminal Offenses Committed by Law Enforcement Officers	54
TYSHCHENKO O. Psychological Features of Improving the Professionalism of Psychologists Through the Formation of Innovative and Legal Competences.....	62
KOSTIUK I. Determinants of Illegal Behavior in a Military Environment.....	69
OSTROLUTSKA L., KHRYSYTIUK O. Fears and Barriers of Beginning the Professional Activities of Future Psychologists in the Conditions of Modern Challenges	81
SYNOVERSKYI A. Tactical Techniques for Conducting Interrogations during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Crime Groups under Martial Law	90
SHMITKO V. Organizational, Legal and Psychological Foundations of Interaction between the Investigator and the Prosecutor during the Investigation of Corruption Criminal Offenses	100
NOTE FOR AUTHORS!.....	112

DOI: 10.33270/03243502.07
УДК 343.9

Воєнні злочини: криміналістична характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності

ЧОРНОУС Юлія*

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

ЖОВТЮК Олександр

провідний фахівець інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8356>

Анотація. У зв'язку з відсічю збройної агресії РФ, запровадженням в Україні воєнного стану розслідування міжнародних воєнних злочинів, які згідно з Кримінальним кодексом України кваліфікують за ст. 438 «Воєнні злочини», набуло особливої актуальності. Необхідні нові, удосконалені підходи до виконання завдань кримінального провадження за міжнародними та європейськими стандартами правоохоронної діяльності за таких умов. У статті зосереджено увагу на формуванні криміналістичної характеристики міжнародних воєнних злочинів. Адаже лише пізнавши злочин, його складові, особливості механізму реалізації злочинної діяльності, зокрема його психологічну складову, можна забезпечити ефективне розслідування злочину, покарання винних, досягнення завдань кримінального провадження. Важливою складовою криміналістичної методики розслідування будь-якого виду (підвиду чи групи) воєнних злочинів є відповідна криміналістична характеристика. Криміналістичну характеристику воєнних злочинів схарактеризовано як інформаційну модель, що становить систему ознак певного виду (групи) воєнних злочинів, яка визначає алгоритм дій слідчого щодо встановлення її елементів: предмета посягання, обстановки та способу вчинення злочину, слідової картини події, особи злочинця, особи потерпілого – з метою використання отриманих даних у процесі розслідування. Розглядані елементи криміналістичної характеристики в динаміці формують механізм вчинення воєнного злочину, якому притаманні психологічні особливості реалізації злочинної діяльності. Обґрунтовано, що виокремлення та побудова криміналістичних методик розслідування окремих видів воєнних злочинів є актуальним завданням для сучасних учених-криміналістів. Крім того, слід сформувати відповідну комплексну криміналістичну методику розслідування воєнних злочинів, складовою якої є цілісна криміналістична характеристика, що ґрунтуватиметься на положеннях міжнародного й національного права, урахуватиме криміналістично значущі ознаки та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право; порушення законів і звичаїв війни; катування; цивільне населення; військовополонені; розслідування; слідчі (розшукові) дії; криміналістична характеристика; криміналістична методика розслідування.

Історія статті:

Отримано: 01.10.2024
Переглянуто: 21.10.2024
Прийнято: 31.10.2024

Рекомендоване посилання:

Чорноус Ю., Жовтюк О. Воєнні злочини: криміналістична характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 7–16. doi: 10.33270/03243502.07.

*Відповідальний автор

Вступ

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, станом на грудень 2024 року зареєстровано понад 150 000 злочинів агресії та воєнних злочинів за період повномасштабного вторгнення Росії на територію України, з них кваліфіковано за ст. 438 КК України – близько 146 000 (Statistics...). Такі статистичні дані вимагають рішучих заходів реагування. Необхідними є нові, удосконалені підходи до виконання завдань кримінального провадження за міжнародними та європейськими стандартами правоохоронної діяльності.

Передусім увагу слід зосередити на формуванні криміналістичної характеристики міжнародних воєнних злочинів за ст. 438 КК України. Адже лише пізнавши злочин, його складові, особливості механізму реалізації злочинної діяльності, зокрема його психологічну складову, можна забезпечити ефективне розслідування, покарання винних, досягнення завдань кримінального провадження.

Вивчення статистичних даних про стан розслідування таких злочинів свідчить про надзвичайно тривожну ситуацію. Згідно з даними Офісу Генерального прокурора:

– за 2022 рік: зареєстровано 60 387 кримінальних проваджень за ст. 438 КК України. Високий показник пов'язаний з початком повномасштабної агресії РФ, значною кількістю масованих ракетних атак на цивільні об'єкти та інфраструктуру. Повідомлено про підозру в 135 випадках. До суду спрямовано з обвинувальним актом 47 кримінальних проваджень;

– за 2023 рік: кількість зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 438 КК України становила 60 944, що відображає активну роботу правоохоронних органів і звільнення частини окупованих територій. Злочини, у яких особам вручено підозру, – 88, з обвинувальним актом до суду направлено 37 кримінальних проваджень;

– за листопад 2024 року: за неповний поточний рік внесено відомості до ЄРДР про 26 577 кримінальних проваджень за ст. 438 КК України, вручено 57 повідомлень про підозру, з обвинувальним актом до суду направлено 45 кримінальних проваджень (Single report...).

Така ситуація свідчить про низку об'єктивних і суб'єктивних причин, які перешкоджають досягненню завдань кримінального провадження, необхідність наукового дослідження проблематики та формування практичних рекомендацій щодо розслідування воєнних злочинів.

Матеріали та методи

Широкі коло питань стосовно дослідження воєнних злочинів та особливостей їх розслідування крізь призму наук кримінального права, кримінального процесу, криміналістики, юридичної психології висвітлено в наукових працях С. Є. Абламського (2023), А. А. Вознюка (2022),

І. В. Гловюк (2022), О. М. Дуфенюк (2022), Г. К. Тетерятник (2023), М. І. Хавронюка (2022). Однак з позицій формування криміналістичної та психологічної характеристики бракує наукових напрацювань.

Мета статті – проаналізувати зміст криміналістичної характеристики та психологічних особливостей реалізації злочинної діяльності воєнних злочинів за ст. 438 КК України.

Результати й обговорення

Згідно зі ст. 438 КК України «Воєнні злочини», ідеться про такі злочинні дії, як: «1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – ... 2. Ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини, – ...»¹.

Попередня редакція ст. 438 КК України мала назву «Порушення законів та звичаїв війни». Згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX² [4], зазнала змін редакція ст. 438 КК України, що і є предметом дослідження.

Оберемо за основу визначення, сформульоване Л. Л. Гончаренко та С. Є. Абламським (2023), що воєнний злочин – це порушення міжнародного гуманітарного права або національного законодавства з боку військовослужбовця або іншої особи, яка бере участь у збройному конфлікті або залучена до військової діяльності, з метою завдання шкоди цивільному населенню, військовополоненим, об'єктам культурної спадщини тощо. Такі дії можуть охоплювати вбивства, катування, насильство, сексуальні злочини, етнічну чистку, насильство проти дітей, примусове переміщення населення та інші злочини, що тягнуть за собою відповідальність за міжнародним правом.

І. В. Гловюк (2024) порушує проблемне питання кваліфікації воєнних злочинів за таких умов. Учена аналізує наукові праці й зазначає, що в доктрині досі актуальним є питання щодо

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовт. 2024 р. № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#n38>.

можливості/доречності подвійної кваліфікації діянь, учинених в умовах збройного конфлікту, як за ст. 438 КК України, так і за іншими статтями КК України. Переважає підхід, за яким така кваліфікація неможлива, оскільки порушується принцип *non bis in idem* та правила кваліфікації як загальної та спеціальної норми, створюються передумови для безкарності осіб, що вчинили серйозні порушення міжнародного гуманітарного права; не забезпечено потребу ефективного переслідування воєнних злочинів. Отже, в умовах збройного конфлікту за наявності контекстуального елементу незалежно від характеру співвідношення складу злочину за ст. 438 КК України й ординарних злочинів кваліфікацію мають здійснювати за ст. 438 КК України, крім випадку ідеальної сукупності. Це обумовлено наявністю порушення саме норм міжнародного гуманітарного права; ідентифікацією змісту ст. 438 КК України через аналіз і застосування міжнародних договорів; положенням, що національне право не є джерелом криміналізації за ст. 438 КК України; специфікою ідентифікації воєнного злочину в міжнародному гуманітарному праві (Нловіук, 2024, р. 63).

Нині склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, слушно зауважує М. І. Хавронюк (2022), є недостатньо вивченим. Стаття містить сім форм злочину – і всі вони сформульовані переважно за правилом бланкетної диспозиції: неможливо з'ясувати, що таке, наприклад, «жорстоке поводження» або «заборонені засоби ведення війни», а тим паче «інші порушення», не звернувшись до відповідних міжнародних договорів у сфері МГП¹. Науковець зауважує, що ця стаття вимагає аналізу норм міжнародного гуманітарного права для точного визначення дій, які є порушеннями. На думку вченого, це ускладнює її застосування в судах і створює ризики суб'єктивного підходу до кваліфікації дій обвинувачених (Khavroniuk, 2022).

Цілком поділяємо думку вчених стосовно вдосконалення норм КК України щодо правової регламентації системи воєнних злочинів, конкретизації змісту їх кримінальної протиправності. Крім того, формування належної правової основи щодо тлумачення кримінальної протиправності діяння є запорукою формування повної криміналістичної характеристики воєнних злочинів і комплексної криміналістичної методики їх розслідування.

Досліджувані воєнні злочини є складними, кримінальну протиправність визначають нормами міжнародного й національного права, механізм злочинної діяльності має різні форми вияву. І. В. Гловіук (2022) за результатами вивчення

судової практики виокремлює типові серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, спрямовані проти людей, що кваліфікують за ст. 438 КК України. Зокрема, це навмисне вбивство, катування та нелюдське поводження; навмисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва чи завдання шкоди здоров'ю людини; напад на осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права; здійснення нападу невибіркового характеру, коли відомо, що це стане причиною людських втрат серед цивільного населення та спричинить збиток цивільним об'єктам; напад на небезпечні установи й споруди, якщо відомо, що це спричинить надмірні втрати серед цивільного населення або значні збитки цивільним об'єктам; напад на місцевості, що не обороняються, і демілітаризовані зони; неправомірний напад на культурні цінності, які чітко розпізнаються; проведення на людях медичних, біологічних або наукових експериментів; нелюдське поводження, яке супроводжується приниженням гідності людини, а саме застосування практики апартеїду, геноциду й інших дій, які ґрунтуються на расовій дискримінації, тощо.

На думку Г. К. Тетерятник, Ю. М. Одажиу (2023), воєнні злочини належать до категорії кримінальних правопорушень, які мають певну специфіку та складність розслідування. Це потребує системного наукового аналізу матеріально-правових, процесуальних, криміналістичних, організаційних, методичних аспектів здійснення кримінального провадження цієї категорії проваджень. Перспективними напрямками дослідження є розслідування, сучасні досягнення криміналістики, взаємодія органів і підрозділів під час розслідування окремих категорій воєнних злочинів тощо.

Для того щоб повно та всебічно висвітлити криміналістичну характеристику окремих воєнних злочинів, визначити психологічні особливості реалізації злочинної діяльності, слід сформулювати окремі внутрішньовидові криміналістичні методики розслідування відповідно до визначених кримінально-правових чи криміналістично значущих ознак. На думку С. О. Книженко (2018), види окремих криміналістичних методик визначають за різними ознаками, які враховують як кримінально-правові, так і криміналістичні критерії та утворюють такі рівні: групові, підвидові, видові, родові, міжродові (комплексні). Дослідники В. І. Цимбалюк, І. І. Пелешок (2020) стверджують, що нині поширеною є чотирирівнева класифікація криміналістичних методик: 1) видові криміналістичні методики (за видами злочинів, визначеними в КК України); 2) внутрішньовидові криміналістичні методики (підвиди чи різновиди, виокремлені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками); 3) міжвидові (або групові, комплексні) криміналістичні методики розслідування злочинів; 4) позавидові криміналістичні методики.

¹ Римський статут міжнародного кримінального суду (ратифіковано із заявами та поправками до нього: міжнар. док. від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

Наприклад, актуальним є розроблення таких внутрішньовидових (підвидових) криміналістичних методик, як: криміналістична методика розслідування воєнних злочинів у формі жорстокого поводження з військовополоненими; криміналістична методика розслідування воєнних злочинів у формі жорстокого поводження з цивільним населенням шляхом катування або нелюдського поводження; криміналістична методика розслідування воєнних злочинів у формі жорстокого поводження з цивільним населенням шляхом зґвалтування, звернення до сексуального рабства, примусу до проституції, примусової вагітності, будь-яких інших форм сексуального насильства тощо. Перелік можна продовжувати на підставі аналізу ст. 438 КК України. Крім того, основою побудови криміналістичної методики є криміналістично значущі ознаки. Однак виокремлення та побудова криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів – доволі складне завдання, яке потребує окремої уваги й буде реалізовано в подальших наукових розвідках учених-криміналістів. Ключовим завданням є формування цілісної криміналістичної характеристики воєнних злочинів, відповідної комплексної криміналістичної їх методики розслідування, яка ґрунтуватиметься на положеннях міжнародного й національного права, ураховуватиме криміналістично значущі ознаки, психологічні особливості реалізації злочинної діяльності тощо.

На підставі ситуаційного підходу вибудувати класифікацію криміналістичних методик розслідування воєнних злочинів пропонує О. М. Духенюк (2022). Цей підхід передбачає необхідність розроблення окремих спеціалізованих методик розслідування кожного з підвидів воєнних злочинів. Окремі підвидові методики можна розрізняти за такими критеріями: 1) залежно від категорії осіб, щодо яких здійснено напад (удар); 2) залежно від об'єкта, на який безпосередньо вчинено напад (удар); 3) залежно від засобів, за допомогою яких вчинено напад (удар); 4) залежно від способу протиправних дій щодо особи (осіб); 5) залежно від територіальної ознаки; 6) залежно від норм особливої частини КК України. Перелік підвидових методик розслідування воєнних злочинів можна продовжувати. Найявні відмінності в методиці розслідування воєнних злочинів під час воєнного стану та в методиці розслідування воєнних злочинів в ординарному порядку в мирний час.

Важливою складовою криміналістичної методики розслідування будь-якого виду (підвиду чи групи) воєнних злочинів є відповідна криміналістична характеристика.

Власне криміналістична характеристика складається за змістом з кількох блоків інформації. Важливою складовою є саме кримінально-правова (Ushkanenko, 2024), яка визначає кримінальну протиправність діяння: характеристика об'єктивної сторони, предмета

злочину; суб'єкта злочину, мотиваційної складової вчинення злочину; причиново-наслідкових зв'язків та інших обставин вчинення воєнних злочинів.

На думку Г. О. Чорного (2020), з огляду на принципи побудови окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, у якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію й останню слід розглядати як інформаційну модель, у якій відбуваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, які притаманні цьому масиву злочинів, і специфічні, що дають змогу відокремити його від інших груп злочинів. Водночас головна відмінність цієї моделі полягає в тому, що всі елементи, які належать до її складу, становлять певну систему, розглядати їх у відриві один від одного недоцільно.

Тобто криміналістичну характеристику воєнних злочинів слід тлумачити як інформаційну модель, що складається із системи ознак певного виду (групи) воєнних злочинів, що визначає алгоритм дій слідчого щодо встановлення її елементів: предмета посягання, обстановки та способу вчинення злочину, слідової картини події, особи злочинця та особи потерпілого з метою використання отриманих даних у процесі розслідування злочину.

На підставі наукових позицій та емпіричних даних слід підсумувати, що криміналістична характеристика злочину за ст. 438 КК України передбачає такі основні елементи: предмет посягання; спосіб підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину; слідова картина; обстановка вчинення злочину; особа злочинця; особа потерпілого.

Предмет посягання пов'язаний із системою міжнародного гуманітарного права, що охороняє мир, безпеку людства, за умов ведення війни – забезпечує дотримання норм і звичаїв її ведення. Безпосередньо до предмета посягання можуть належати: життя і здоров'я, честь і гідність, статевая свобода й статевая недоторканість людини, її власність, трудові права (цивільного населення та військовополонених); культурні цінності, об'єкти інфраструктури, цивільні об'єкти тощо.

За матеріально-правовим критерієм (природою міжнародних зобов'язань, які порушені злочином) виокремлюють такі категорії воєнних злочинів: 1) проти особи; 2) проти власності; 3) що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни; 4) що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни; 5) проти гуманітарних операцій та використання символів; 6) проти культурних цінностей, що знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права. Однак будь-яким воєнним злочином можуть завдати моральну, фізичну чи майнову шкоду фізичній особі (або майнову шкоду юридичній особі), у зв'язку з чим у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів може

з'являтися потерпілий чи потерпілі (Pashkovskiy et al., 2023).

Спосіб вчинення злочину, регламентованого ст. 438 КК України, полягає в таких діях: жорстоке поводження з військовополоненими; жорстоке поводження з цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; віддання наказу про вчинення таких дій¹. Безпосередньо спосіб реалізації протиправного наміру реалізують у формі фізичного впливу (катування, вбивства, депортації); військових методів (застосування заборонених видів зброї (хімічної, біологічної), адміністративних заходів (організація примусової праці, депортація) тощо.

Під час характеристики *обстановки вчинення злочину* принциповим є час вчинення воєнних злочинів – це період між початком стану оголошення війни, початком збройного конфлікту за наявності невизнання стану війни принаймні однією зі сторін чи збройного конфлікту неміжнародного (внутрішнього) характеру, окупації території чи її частини за відсутності ознак збройного опору та часом кінцевого звільнення і репатріації військовополонених (Avdoshyn et al., 2023, p. 154).

Посилену увагу привертає відповідне місце та час реалізації злочинного наміру. Наприклад, особливістю суспільно небезпечного діяння у формі жорстокого поводження із цивільним населенням є час і місце його вчинення. Такі дії не пов'язані з безпосереднім веденням бойових дій, їх вчиняють у місцевості, що знаходиться переважно під окупацією, одна зі сторін конфлікту (Avdoshyn et al., 2023, p. 108). Спричинення шкоди цивільному населенню під час безпосереднього ведення бойових дій чи в зоні їх ведення, а також у випадках завдання ракетно-бомбових ударів, жертвами яких стають цивільні, мають кваліфікувати за такою формою об'єктивної сторони, як інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (Avdoshyn et al., 2023, p. 108).

Специфічними, зазначають Г. К. Тетерятник, О. В. Бех, Ю. М. Одажиу (2023), є умови, у яких відбувається доказування воєнних злочинів. По-перше, вони пов'язані з характером збройного конфлікту (починаючи зі збройного конфлікту, який розпочався 2014 року та протягом певного проміжку часу характеризувався як гібридний, і з 24 лютого 2022 року, який є широкомасштабним

вторгненням РФ і безпосередньо визначається як міжнародний конфлікт). Від характеру та кваліфікації конфлікту залежить і кваліфікація, і ті фактичні умови, у яких здійснюють саме кримінальне провадження. Можна виокремити провадження на окупованих територіях (наприклад, Автономна Республіка Крим, міста Севастополь, Донецьк, Мелітополь тощо), деокупованих територіях (території Київської, Чернігівської, Харківської, Херсонської областей), в умовах активних бойових дій (Донецька, Запорізька області), за відсутності активних бойових дій.

Отже, ознаки обстановки вчинення воєнних злочинів залежать від таких чинників: зона бойових дій, окуповані території, деокуповані території. Період безвладдя та хаосу ускладнює контроль за дотриманням законів. Такі обставини сприяють масовим злочинам, зокрема терор проти цивільного населення.

Слідова картина злочинів за ст. 438 КК України² охоплює: а) матеріальні сліди: зброю та її частини, сліди застосування зброї, засоби й сліди катувань, руйнування інфраструктури, документи (накази командування, записи радіопереговорів); б) ідеальні сліди – показання свідків-очевидців (цивільного населення, військовополонених, представників гуманітарних місій та міжнародних організацій) тощо.

Нині увагу акцентують саме на електронних слідах вчинених воєнних злочинів, адже за відповідності вимогам, визначеним КПК України, ідеться про електронні докази.

Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних, інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема в мережі Інтернет) (Braun, Ovcianikov, & Shynkorenko, 2019, p. 79).

Також під час розслідування воєнних злочинів увагу зосереджують на отриманні даних із відкритих джерел (OSINT) як джерела доказів в електронній формі.

OSINT зарекомендував себе у військовій, політичній сферах, у роботі поліції та приватних детективів, а також у проведенні журналістських розслідувань. OSINT – це не просто процес пошуку інформації, це процес її збереження, відповідної обробки та порівняння з іншою інформацією з метою досягнення певного результату щодо встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження,

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Там само.

створення криміналістичних версій, планування процесу розслідування. Виокремлюють такі основні елементи: збір інформації, очищення даних та аналіз «чистих» даних (Likhtanska, & Mykhailov, 2024, p. 107).

Правильний збір інформації з відкритих джерел відіграє важливу роль під час розслідування. Методичним посібником є Берклійський протокол, практичний посібник з використання цифрової інформації з відкритим джерелом у розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, прав людини та гуманітарного права, розроблений Університетом Каліфорнії, Школою права Берклі спільно з представниками згідно з Берклійським протоколом Організації Об'єднаних Націй щодо цифрових досліджень із відкритим кодом. У ньому містяться вказівки щодо міжнародних стандартів проведення онлайн розслідувань порушень, а також вказівки щодо методів і процедур збору, аналізу та зберігання цифрової інформації професійним, законним й етичним способом (Likhtanska, & Mykhailov, 2024, p. 108).

Одним з прикладів використання OSINT у розслідуванні воєнних злочинів є використання соціальних мереж для виявлення та ідентифікації осіб, які брали участь у воєнних діях або були свідками злочинів. Фотографії та відео, опубліковані в соціальних мережах, можуть містити важливу інформацію про осіб, їх розташування та дії, що дає змогу правоохоронним органам швидко знайти й ідентифікувати осіб, причетних до злочинів. Крім того, використання OSINT надає можливість збирати інформацію з різних джерел, виявляти нові деталі, знаходити підтвердження тощо (Kaluhin, & Siforov, 2024, p. 210).

Слід забезпечити допустимість доказів, які представлені в електронній формі, і важливою передумовою є правильна робота з електронними слідами як джерелами криміналістично значущої інформації.

Особа злочинця – це командир чи військовослужбовець (особа, яка віддає накази або виконує злочинні дії), що представляє державу-агресора, політичні лідери – організатори або особи, які підтримують агресію; інші особи, які беруть участь у збройному конфлікті та вчиняють протиправні дії, визначені ст. 438 КК України¹.

Міжнародне гуманітарне право розрізняє дві основні категорії осіб: 1) цивільні особи (не повинні бути об'єктом нападу й мають бути захищені сторонами конфлікту від небезпек збройного конфлікту); 2) комбатанти (мають право брати участь у військових діях і можуть мати статус військовополонених). Суб'єкт злочину за ст. 438 КК України² – загальний. Такі

злочини (порушення законів і звичаїв війни) можуть вчиняти як цивільні особи (наприклад, у формі розграбування або незаконного позбавлення волі – представники окупаційної влади), так і комбатанти (наприклад, у разі застосування заборонених засобів або методів ведення війни) (Pashkovskiy et al., 2023, p. 12).

Отже, характерними є такі риси злочинця: осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність, прямиї умисел й усвідомлення протиправності дій, факту вчинення їх в умовах збройного конфлікту. Особі воєнного злочинця притаманні моральна деградація, зневага до людських цінностей, відчуття національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі, ненависті, схильність до вчинення насильницьких дій, корисливі спонукання.

Особа потерпілого наділена спеціальними ознаками. У ст. 438 КК України, стверджують А. А. Вознюк, І. В. Жук (2022), ідеться лише про військовополонених і цивільне населення, категорії інших потерпілих від цих воєнних деліктів можна встановити на підставі тлумачення положень ст. 438 КК і відповідних норм міжнародного гуманітарного права.

Потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК³, можуть бути особи, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Зокрема, це такі суб'єкти:

– жертви збройного конфлікту: поранені та хворі; особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); особи, зниклі безвісти; загиблі (померлі); військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які перебувають у районі воєнних дій та на окупованій території (п. 19 розділу I Інструкції)⁴;

– особи, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права: жертви збройних конфліктів; медичний і духовний персонал; парламентарі й особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони; персонал, який відповідає за захист й охорону культурних цінностей; персонал, який бере участь у гуманітарних акціях (п. 45 розділу 1 Інструкції)⁵.

Між особою злочинця та особою потерпілого, як й іншими елементами криміналістичної характеристики, є кореляційні взаємозв'язки, які підлягають обов'язковому встановленню під час розслідування.

Розглядувані елементи криміналістичної характеристики в динаміці формують механізм учинення воєнного злочину, якому притаманні

³ Там само.

⁴ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 23 берез. 2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

⁵ Там само.

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

² Там само.

психологічні особливості реалізації злочинної діяльності.

Принципово важливою є психологічна складова, а саме психологічна характеристика механізму вчинення воєнних злочинів, яка полягає в соціально-психологічній характеристиці обставин події злочину, соціально-психологічній характеристиці особи злочинця та потерпілого, особливостей їх взаємозв'язку.

На думку сучасних дослідників, зміст міжнародних воєнних злочинів охоплює: об'єктивні елементи (*actus reus*) – незаконна поведінка, наслідки та причиново-наслідковий зв'язок; психологічні елементи (*mens rea*) – інтелектуальний та вольовий; контекстуальний елемент (для воєнних злочинів – це існування збройного конфлікту та вчинення діяння в контексті та у зв'язку зі збройним конфліктом, усвідомлення виконавцем існування збройного конфлікту) (Pashkovskiy et al., 2023, p. 17).

Психологічна складова злочину за ст. 438 КК України обумовлена, наприклад, тією обставиною, що йдеться про «жорстоке поводження» стосовно способу реалізації злочинних дій – як із цивільним населенням, так і військовополоненими. Поняття «жорстоке поводження» є оцінним і конкретизується стосовно кожного випадку. Аналіз Римського статуту МКС конкретизує розуміння поняття «жорстоке поводження». Це спричинення одній або декільком особам сильного фізичного або психічного болю чи страждання; перебування особи під захистом однієї або кількох Женевських конвенцій 1949 року; виконавцю фактично були відомі обставини, що свідчили про захищений статус потерпілого; діяння вчинено в контексті міжнародного збройного конфлікту та було пов'язано з ним; виконавець усвідомлював фактичні обставини, що свідчили про існування збройного конфлікту (Avdoshyn et al., 2023, p. 106-107).

Розслідування воєнних злочинів, зазначає І. І. Кагляк (2024), є надзвичайно складним процесом, який вимагає не лише юридичних знань, а й глибокого розуміння військових дій, психології учасників конфлікту та міжнародного права. Для успішного розслідування необхідно подолати численні перешкоди, пов'язані з об'єктивними умовами ведення бойових дій, суб'єктивними факторами, пов'язаними з поведінкою учасників конфлікту, а також правовими й інституційними проблемами.

На думку Л. Л. Гончаренко та С. Є. Абламського (2023), воєнна загроза з боку РФ – це не просто загроза територіальній цілісності, державному суверенітету України. Це загроза екзистенціального порядку, що втілюється в практиці геноциду.

І. І. Васильцун (2023) пропонує такі ознаки воєнних злочинів: 1) є актами насильства, спрямованими на цивільне населення, військовополонених, а також, в окремих випадках, на ворожих солдатів на полі бою; 2) їх вчиняють

переважно військовослужбовці; 3) ці злочини спричиняють порушення законів і звичаїв війни; 4) їх не можна виправдати військовою необхідністю; 5) їх часто вчиняють з використанням зброї та воєнних методів надзвичайної жорстокості.

Отже, аналіз наукових праць та емпіричних матеріалів дає підстави виокремити таку психологічну складову жорстокого поводження з цивільним населенням чи військовополоненими, як ненависть. Власне ненависть розглядають як семантичну конструкцію, у якій наявні елементи повного несприйняття об'єкта суб'єктом; ненависть схожа на ворожість; ненависть призводить до недовіри, підозри в нещирості, її емоційна основа – відроза, гнів, заздрість, презирство, страх, бажання нашкочити, принизити, знищити об'єкт ненависті. Ненависть можна викликати штучно й спровокувати налаштованих на ненависть людей на агресивні дії (Rostomova, & Yakovenko, 2015, p. 218-219). Підґрунтям ненависті є національна, регіональна, расова чи релігійна ворожнеча, ненависть є сутнісною характеристикою воєнних злочинів і знаходить свій вияв як у відповідній криміналістичній характеристиці, так і психологічному механізмі реалізації злочинної діяльності.

У контексті криміналістичної характеристики ненависть відображається передусім у способі злочинних дій – жорстокому поводженні, катуванні як щодо цивільного населення, так і військовополонених (особа потерпілого), які характеризуються вразливістю.

З ненавистю тісно пов'язаний мотив нетерпимості, характеризує мотиваційну складову під час вчинення воєнних злочинів. Дослідники зазначають, що злочини на підґрунті ненависті є категорією (типом) злочинів, а не одним конкретним правопорушенням у межах КК. Тож документування та встановлення злочинів на підґрунті ненависті є важливим. Мотив нетерпимості може бути кваліфікуючою ознакою воєнного злочину у вигляді катування, що дає змогу зарахувати катування до злочинів, які можуть вчинятися на підґрунті ненависті; тобто до злочинів, об'єкт яких обрано на основі певної захищеної ознаки або у зв'язку з учиненням яких виявлено ворожість до захищених ознак особи, групи осіб чи майна. Згідно з українським законодавством, катування в контексті збройного конфлікту слід кваліфікувати за ст. 438 КК України: водночас мають бути враховані обставини, що свідчать про мотив нетерпимості (Bondarenko et al., 2023, p. 13).

Тому одним із завдань дослідження психологічних особливостей реалізації злочинної діяльності щодо воєнних злочинів є з'ясування внутрішніх особистих першопричин особи злочинця, які, взаємодіючи з мотиваційною сферою особи з відповідними умовами зовнішнього середовища, спричиняють виникнення мотивів ненависті, нетерпимості, нетолерантності, відповідно, спонукають особу на вчинення злочинних дій.

Висновки

Виокремлення та побудова криміналістичних методик розслідування окремих видів воєнних злочинів є актуальним завданням для сучасних учених-криміналістів. Крім того, слід сформулювати відповідну комплексну криміналістичну методику розслідування воєнних злочинів, складовою якої є цілісна криміналістична характеристика, яка ґрунтуватиметься на положеннях міжнародного й національного права, ураховуватиме криміналістично значущі ознаки, психологічні особливості реалізації злочинної діяльності тощо.

Звісно, що розгляд як криміналістичних, так і психологічних ознак воєнних злочинів можна продовжувати. Однак це кропітка об'ємна робота, яка є і буде предметом наукових досліджень як вітчизняних учених, так й іноземних дослідників, які підтримують нашу державу в подоланні збройної агресії Російської Федерації. Лише разом, у взаємодії з демократичним світовим товариством можна досягти поставлених результатів і забезпечити ефективне розслідування воєнних злочинів, вчинених щодо України та її громадян.

References

- [1] Avdoshyn, I.V., Zabolotnyi, O.I., & Zvonarov, O.Yu. (et al.). (2023). *War crimes*. Kyiv: 7BTs.
- [2] Bondarenko, O., Koval, D., & Salakhova, Ya. (et al.). (2023). *Motive of intolerance in international crimes*. Kyiv. Retrieved from <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2024/05/motyv-neterpymosti-u-mizhnarodnyh-zlochynah.-posibnyk-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya.pdf>.
- [3] Braun, S., Ovsiannikov, V.S., & Shynkorenko, S.V. (2019). *The use of electronic evidence in the consideration of cases related to corruption*. Retrieved from <https://www.nsj.gov.ua/files/1581330611%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B8%202019.pdf>.
- [4] Chorny, H. (2020). Forensic characteristics of terrorist crimes: theoretical problems of formation at the present stage. *Public Law*, 3(39), 156-163. doi: 10.32782/2306-9082/2020-39-17.
- [5] Dufeniuk, O. (2022). Investigation of war crimes in Ukraine: challenges, standards, innovations. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 1, 46-56. doi: 10.30525/2592-8813-2022-1-6.
- [6] Hloviuk, I. (2022). *Sentences under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine: violation of the laws and customs of war (from February 24, 2022): research*. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1BsWp84Q_pB_2oHkTS_A_PN_OPKwBY8kk/view?fbclid=IwAR1vHxcQcv53dk6026bfMLmPpC UZW9fx7ARE05oDiGDmC2qOmUZHrhWSTyM.
- [7] Hloviuk, I.V. (2024). The issue of simultaneous qualification as an ordinary and war crime: doctrine and practice. *Theory and practice of combating crime under the legal regime of martial law: collection of theses of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 60-64). Lviv: LvDUVS.
- [8] Honcharenko, L.L., & Ablamskyi, S.Ye. (2023). On the question of the essence of war crimes through the prism of the Russian-Ukrainian war. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 2, 80-89. doi: 10.33766/2524-0323.102.80-89.
- [9] Kahliak, I.I. (2024). Current problems of scene inspection in the investigation of war crimes. *Scientific innovations and advanced technologies*, 12(40), 432-445. doi: 10.52058/2786-5274-2024-12(40)-432-445.
- [10] Kaluhin, V.Yu., & Siforov, O.I. (2024). The use of OSINT in establishing the facts of war crimes and the identity of war criminals. *Martial law: theoretical and practical problems of jurisprudence*, 202-225. doi: 10.36059/978-966-397-421-7-10.
- [11] Khavroniuk, M. (2022). *Criminal liability for violation of the laws and customs of war: twenty questions and answers*. Retrieved from <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-za-porushennya-zakoniv-ta-zvychayiv-vijny-dvadsyat-zapytan-ta-vidpovidej/>.
- [12] Knyzhenko, S.O. (2018). The concept of a separate forensic methodology and its types. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4(83), 345-353. doi: 10.32631/v.2018.4.04.
- [13] Likhtanska, A.P., & Mykhailov, V.O. (2024). The use of OSINT in the criminal law of Ukraine. *DICTIONARY FACTUM*, 1, 105-111. doi: 10.32703/2663-6352/2024-1-15-105-111.
- [14] Pashkovskiy, M.I., Kravyin, Ye.O., & Yavorska, V.V. (et al.). (2023). *Standards for investigating war crimes. General part*. Kyiv. Retrieved from https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyna.pdf.
- [15] Rostomova, L.M., & Yakovenko, S.I. (2015). The phenomenon of hatred and the issue of forming tolerance in relations between children. *Current problems of psychology*, XI(13), 217-227. Retrieved from <http://apsychology.org.ua/data/jrn/v11/i13/26.pdf>.
- [16] Statistics. *Site "Prosecutor General's Office"*. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua>.
- [17] Teteriatnyk, H.K., & Odazhyu, Yu.M. (2023). Investigation of war crimes: some theoretical and applied issues. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 686-688. doi: 10.32782/2524-0374/2023-6/161.
- [18] Tymbaliuk, V.I., & Peleshok, I.I. (2020). General provisions of forensic methodology. *Legal Bulletin*, 13, 228-234. doi: 10.32850/LB2414-4207.2020.13.30.

- [19] Unified report on criminal offenses in the country for 2021, 2022, 2023. Site "Prosecutor General's Office". Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [20] Ushkanenko, E.O. (2024). Forensic characteristics of accepting an offer, promise or receiving an illegal benefit by judges. *Law and Society*, 2, 532-540. doi: 10.32842/2078-3736/2024.2.75.
- [21] Vasylysiun, I.I. (2023). The concept and social danger of war crimes. *Legal scientific electronic journal*, 10, 608-611. doi: 10.32782/2524-0374/2023-10/146.
- [22] Vozniuk, A.A., & Zhuk, I.V. (2022). Violations of the laws and customs of war: direct objects, subjects and victims of the crime. General provisions of "JUS IN BELLO". *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(100), 57-74. doi: 10.33766/2524-0323.100.57-74.

Список використаних джерел

- [1] Военні злочини : навч. посіб. / [І. В. Авдошин, О. І. Заболотний, О. Ю. Звонарьов та ін.]. Київ : 7БЦ, 2023. 280 с.
- [2] Мотив нетерпимості у міжнародних злочинах : посіб. із документування та розслідування / [О. Бондаренко, Д. Коваль, Я. Салахова та ін.]. Київ, 2023. 128 с. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2024/05/motyv-neterpymosti-u-mizhnarodnyh-zlochynah.-posibnyk-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya.pdf>.
- [3] Браун С., Овсянніков В. С., Шинкоренко С. В. Застосування електронних доказів під час розгляду справ, пов'язаних із корупцією : зб. навч. матеріалів тренінгу для суддів. Жовтень 2019. 138 с. URL: <https://www.nsj.gov.ua/files/1581330611%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D1%96%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B8%202019.pdf>
- [4] Чорний Г. Криміналістична характеристика злочинів терористичної спрямованості: теоретичні проблеми формування на сучасному етапі. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 156–163. doi: 10.32782/2306-9082/2020-39-17.
- [5] Дуфенюк О. Розслідування воєнних злочинів в Україні: виклики, стандарти, інновації. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 46–56. doi: 10.30525/2592-8813-2022-1-6.
- [6] Гловюк І. Вироки за ст. 438 КК України: порушення законів та звичаїв війни (з 24 лютого 2022 року) : дослідження. 2022. URL: https://drive.google.com/file/d/1BsWp84Q_pB_2oHkTS_A_PN_OPKwBY8kk/view?fbclid=IwAR1vHxcQcv53dk6026bfMLmPpCUZw9fx7ARE05oDiGDmC2qOmUZHrHrWSTyM.
- [7] Гловюк І. В. Питання одночасної кваліфікації як ординарного та воєнного злочину: доктрина та практика. *Теорія та практика протидії злочинності в умовах правового режиму воєнного стану* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 8 листоп. 2024 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 60–64.
- [8] Гончаренко Л. Л., Абламський С. Є. До питання сутності воєнних злочинів через призму російсько-української війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 80–89. doi: 10.33766/2524-0323.102.80-89.
- [9] Кагляк І. І. Актуальні проблеми огляду місця події при розслідуванні воєнних злочинів. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 12 (40). С. 432–445. doi: 10.52058/2786-5274-2024-12(40)-432-445.
- [10] Калугін В. Ю., Сіфоров О. І. Використання OSINT у встановленні фактів воєнних злочинів та особи воєнних злочинців. *Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції*. 2024. С. 202–225. doi: 10.36059/978-966-397-421-7-10.
- [11] Хавронюк М. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни: двадцять запитань та відповідей. 2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/kryminalna-vidpovidalnist-zaporushennya-zakoniv-ta-zvyчайiv-vijny-dvadtsyat-zapytan-ta-vidpovidej/>.
- [12] Книженко С. О. Поняття окремої криміналістичної методики та її види. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (83). С. 345–353. doi: 10.32631/v.2018.4.04.
- [13] Літанська А. П., Михайлов В. О. Використання OSINT в кримінальному праві України. *DICTUM FACTUM*. 2024. № 1. С. 105–111. doi: 10.32703/2663-6352/2024-1-15-105-111.
- [14] Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина / [М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін.]. Київ, 2023. 112 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_zagalna-chastyana.pdf.
- [15] Ростомова Л. М., Яковенко С. І. Феномен ненависті й питання формування толерантності у стосунках між дітьми. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. XI. Вип. 13. С. 217–227. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v11/i13/26.pdf>.
- [16] Статистика. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: <https://www.gp.gov.ua>.
- [17] Тетерятник Г. К., Одажиу Ю. М. Розслідування воєнних злочинів: окремі теоретико-прикладні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 686–688. doi: 10.32782/2524-0374/2023-6/161.

- [18] Цимбалюк В. І., Пелешок І. І. Загальні положення криміналістичної методики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 13. С. 228–234. doi: 10.32850/LB2414-4207.2020.13.30.
- [19] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за 2021, 2022, 2023 роки. *Офіс Генерального прокурора*: [сайт]. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [20] Ушканенко Е. О. Криміналістична характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання суддями неправомірної вигоди. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 532–540. doi: 10.32842/2078-3736/2024.2.75.
- [21] Васильцун І. І. Поняття та суспільна небезпека воєнних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 608–611. doi: 10.32782/2524-0374/2023-10/146.
- [22] Вознюк А. А., Жук І. В. Порушення законів і звичаїв війни: безпосередні об'єкти, предмети та потерпілі від злочину. Загальні положення «JUS IN BELLO». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 57–74. doi: 10.33766/2524-0323.100.57-74.

War Crimes: Criminal Characteristics and Psychological Features of the Implementation of Criminal Activity

CHORNOUS Yuliia

Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

ZHOVTIUK Oleksandr

Leading Specialist of the Institute for Training of Management Personnel and Advanced Training of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5734-8356>

Abstract. In connection with the repulsion of the armed aggression of the Russian Federation, the introduction of martial law in Ukraine from February 24, 2022, the investigation of international war crimes, which according to the Criminal Code of Ukraine are qualified under Article 438 "War Crimes", has become particularly relevant. New, improved approaches to the implementation of criminal proceedings in accordance with international and European standards of law enforcement are needed. The article pays attention to the formation of a forensic characteristic of international war crimes. After all, only by knowing the crime, its components, the features of the mechanism of implementation of criminal activity, including its psychological component, can one ensure an effective investigation of the crime, punish the perpetrators, and achieve the objectives of criminal proceedings. An important component of the forensic methodology for investigating any type (subtype or group) of war crimes is the corresponding forensic characteristic. The forensic characterization of war crimes is characterized as an information model consisting of a system of signs of a certain type (group) of war crimes, which determines the algorithm of the investigator's actions to establish its elements: the subject of the offense, the circumstances and method of committing the crime, the trace picture of the event, the identity of the criminal and the identity of the victim, in order to use the data obtained in the investigation process. The considered elements of the forensic characterization in dynamics constitute the mechanism of committing a war crime, which is characterized by the psychological features of the implementation of criminal activity. It is substantiated that the isolation and construction of forensic methods of investigating individual types of war crimes is an urgent task for modern forensic scientists. In addition, it is necessary to form an appropriate comprehensive forensic methodology for investigating war crimes, a component of which is a holistic forensic characterization, which will be based on the provisions of international and national law, will take into account forensically significant features, psychological features of the implementation of criminal activity, etc.

Keywords: international humanitarian law; violations of the laws and customs of war; torture; civilian population; prisoners of war; investigation; investigative (search) actions; forensic characterization; forensic investigation methodology.

DOI: 10.33270/03243502.17
УДК 159.98

Методологічні засади вивчення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану

РОМАНЕНКО Оксана*

доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Анотація. Актуальність теми обумовлена необхідністю визначення наукових основ дослідження особистісних трансформацій в сучасних умовах для подальшого розроблення заходів щодо збереження психічного здоров'я українців. Мета цієї статті полягає у визначенні методологічних засад вивчення особистісних трансформацій у воєнний період. Відповідно до мети проаналізовано стан прикладних досліджень особистісних трансформацій у період воєнного стану; виокремлено різні рівні методології наукового аналізу цієї проблеми; обґрунтовано доцільність поліпарадигмального підходу в її опрацюванні. Методологію аналізу проблеми сформувала загальна теорія трансформації особистісних змін у кризових умовах, що ґрунтується як на диференціації, так і на інтеграції наявних знань у різних галузях; методи дослідження – аналізування та узагальнення результатів наукових досліджень. Проаналізовано зарубіжний та вітчизняний досвід вивчення психоемоційних станів особистості під впливом психотравми в умовах воєнного стану. З позицій філософського рівня методології розглянуто здатність людини до функціонування в умовах невизначеності як ресурсу її розвитку. На підставі застосування системного аналізу визначено предиктори, що обумовлюють посттравматичне зростання, їх можна розглядати як системоутворювальні чинники конструктивних змін (особистісна резильєнтність, просоціальність, емпатія, відкритість досвіду). Обґрунтовано доцільність інтеграції психодинамічного, особистісного та феноменологічного підходів, що дає змогу визначити роль різних модусів психічного у формуванні особистісних трансформацій, здатність до витіснення травматичних подій як головну ознаку здорової психіки, адаптивність особистості, яку забезпечують адекватні уявлення про свої можливості, готовність до прийняття нової ідентичності, що визначають ресурси подолання екзистенційної кризи в період воєнного стану. Розглянуто психологічні концепції, що охоплюють систему певних засобів психотерапевтичного впливу на особистість. Визначення методологічних засад вивчення особистісних трансформацій у воєнний період дає змогу системно дослідити це явище й окреслити напрями його реалізації в емпіричному дослідженні.

Ключові слова: трансформації особистості; рівні методології наукового аналізу; психодинамічний підхід; особистісний підхід; феноменологічний підхід; екофасилітація.

Історія статті:

Отримано: 30.07.2024
Переглянуто: 22.08.2024
Прийнято: 10.09.2024

Рекомендоване посилання:

Романенко О. Методологічні засади вивчення особистісних трансформацій в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 17–24. doi: 10.33270/03243502.17.

*Відповідальний автор

Вступ

Двадцять перше століття ознаменоване бурхливими катаклізмами в житті людства, що наближає його до антропологічної кризи світової цивілізації. До ознак економіко-політичної кризи в українському суспільстві останніми роками доєдналося глобальне потрясіння, пов'язане з воєнним станом, що призвело до вичерпання психологічних ресурсів людини, соціального розмежування, втрати ціннісних основ буття, інформаційно-емоційного перенавантаження. Ці процеси неминуче призводять до трансформацій особистості, які можуть мати як деструктивний, так і конструктивний характер (В. Бочелюк, І. Булах, Є. Варбан, П. Горностай, В. Заїка, П. Лушин, Т. Титаренко та ін.).

Підґрунтям для формування особистісних трансформацій в умовах воєнного періоду є тривалі психічні стани, що характеризуються домінуванням гострих або хронічних негативних емоційних переживань: тривоги, страху, депресії, агресії, дратівливості, дисфорії. Ці стани обумовлені переживанням невідповідності між загрозливими чинниками ситуації та здатністю психіки до їх подолання, почуттям безпорадності та втрати контролю, змінами в когнітивній та емоційній сферах, які можуть призвести до соматичних, психічних й особистісних розладів. Травмувальний вплив таких подій на психіку людей виникає як наслідок пережитого стресу (Lozinska, 2019). Виявлено нейропсихологічні зміни у психіці людей унаслідок збройних конфліктів (Jain et al., 2022). Доведено високу ймовірність впливу гострих невротичних реакцій психотравми на особистісні розлади у віддаленому періоді (Koven, 2018; MacKenzie et al., 2021; Langer et al., 2023). Наслідки психічних і поведінкових розладів небезпечні для якості життя особистості в усіх сферах суспільного життя, оскільки можуть призвести до суїцидальної поведінки, поведінкових порушень з патологічною зміною особистості, сильних і тривалих депресій, повної соціальної ізоляції (Shelestova, 2021).

Огляд літератури

Після початку воєнної агресії в Україні з'явилася низка наукових досліджень, присвячених впливу війни на психіку людей. З'ясовано вплив першої хвилі стресу на рівень тривоги та депресії в Україні (Kurarov et al., 2023). Описано специфіку травми втрати під час переселення цивільних біженців (Konstantinov, Reznik, & Isralowitz, 2022). Визначено характер психічних розладів особистості під впливом війни в Україні (Sodolevska, 2023). Розглянуто вплив війни на психічне здоров'я молоді (Pavlenko et al., 2022; Yatsyna, 2022). Визначено специфіку психічного здоров'я комбатантів унаслідок участі у воєнних діях (Pavlova et al., 2022; Pinchuk et al., 2022). Доведено, що внаслідок виснаження внутрішніх

резервів психіки та зниження адаптаційних можливостей особистості відбувається формування психічних розладів, що є одним із можливих сценаріїв спроби переналаштування ментальної сфери до нових умов дійсності, а саме до життя в умовах воєнного стану (Halych M., & Halych Ya., 2023). Досліджено депресивно-тривожний тип соціальної дезадаптації особистості, що виявляється в зниженні активності, песимістичних думках, поєднаних із підвищеною тривогою та занепокоєнням (Bereznenko, & Tsybal, 2023). Проаналізовано вплив досвіду бойових дій та інтенсивності травмування під час воєнного конфлікту на формування агресивної поведінки комбатантів після повернення додому (Pidlisnyi, & Dembitskyi, 2022).

Отже, чисельні дослідження цієї проблеми присвячено вивченню певних аспектів психіки, передусім негативних психоемоційних станів і поведінкових виявів. Пролонгований вплив психотравми протягом воєнного періоду призводить до залучення глибинних адаптаційних систем психіки, як наслідок – до особистісних змін вищого рівня. Різномасштабність і складність досліджуваної проблеми зумовлює необхідність визначення методологічних засад її вивчення.

Матеріали та методи

Мета статті полягає у визначенні методологічних засад вивчення особистісних трансформацій у воєнний період. Відповідно до мети окреслено завдання дослідження, які обумовили відповідні етапи опрацювання проблеми: проаналізувати стан прикладних досліджень особистісних трансформацій у період воєнного стану; виокремити різні рівні методології наукового аналізу цієї проблеми; обґрунтувати доцільність поліпарадигмального підходу в її опрацюванні. Методологію аналізу проблеми становили загальна теорія трансформації особистісних змін у кризових умовах, що ґрунтується як на диференціації, так й інтеграції наявних знань у різних галузях, а також психотерапевтичні концепції впливу на особистість; методи дослідження – аналізування та узагальнення результатів наукових досліджень.

Результати й обговорення

У психологічній науці доволі поширеною є думка стосовно особистісного зростання в період переживання негативних подій життя, що узгоджується з відомим висловом Ф. Ніцше: «Те, що нас не ламає, робить нас міцнішими». Конструктивні наслідки пережитих криз розглянуто в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених (П. Лушин, Т. Титаренко, І. Фасбендер Ф. Шапіро та ін.). Учені запропонували термін «посттравматичне зростання», що визначено як позитивні зміни певних рис особистості після несприятливих життєвих подій.

М. Буданова, розглядаючи термін «трансформація» у психології, зауважує, що трансформації можуть обумовлювати як прогресивні, так і регресивні новоутворення в різних сферах індивіда, яким не завжди притаманний закономірний, незворотний процес та перехід психологічної системи на новий рівень функціонування (Budanova, 2023). За визначенням П. Лушина, якісні трансформації особистості в кризовий період вирізняються такими ознаками: дисоціація основ ідентичності, які склалися раніше; невизначеність умов для подальшого розвитку особистості; обмеження можливостей. Саме невизначеність є точкою відліку для подальшого процесу особистісних трансформацій. Цей процес має властивості нелінійного, непередбачуваного, незворотного руху (Lushyn, 2003).

У зв'язку з цим постає питання, які саме компоненти особистості зазнають найсуттєвіших змін у цьому процесі та що є системоутворювальним чинником, який визначає характер цих змін. Розглянемо окремі методологічні засади, які дають змогу всебічно дослідити це явище.

Застосування філософського та загальнонаукового рівнів методологічного аналізу сприяють реалізації конструктивної функції в дослідженні особистісних трансформацій, що полягає у встановленні іманентного зв'язку між предметом дослідження та системою понять, які охоплюють усе поле досліджуваних явищ. У сучасній науці склався та розвивається такий інтегративний підхід до вивчення складних психологічних явищ, як методологічний плюралізм. Він ґрунтується на принципі розширення методологічних основ дослідження та ототожнюється з поняттям поліпарадигмальності психології. Ідею поліпарадигмальності закладено в сутності особистісно орієнтованих систем наукових підходів, внутрішній логіці розвитку цих систем, оскільки будь-яке вивчення особистості, акцентуючись переважно на певній площині особистісного функціонування (когнітивній, емоційній, поведінковій), не може не враховувати інші.

Науковий аналіз досліджуваної проблеми традиційно ґрунтується на філософському рівні методології, що дає змогу уточнити наявне наукове знання щодо умов і меж його застосування в дослідженні, а також створює світоглядну інтерпретацію результатів науки з позицій певної картини світу. Феномен людських переживань у воєнний період обумовлений невизначеністю, неможливістю прогнозування впливів середовища. Кожен українець пережив той стан, коли складно передбачити наслідки чергового обстрілу. У життя кожної людини ввійшла невизначеність, яка супроводжується неочікуваними, випадковими впливами. Унаслідок цього формується напружена готовність до будь-яких травматичних подій, що належить до сфери особистісних смисложиттєвих установок.

Невизначеність в умовах війни пристосувала нас до існування в умовах випадковості. З філософських позицій скрізь, де плине час, є місце випадковості. Мета випадковості у філософському аспекті – змусити нас і всю іншу матерію розвиватися. Лише розвиваючись в еволюційному процесі, ми можемо досягти виживання. Мета людської еволюції – визнання того, що ми повинні розвиватися, щоб існувати далі. Отже, випадковість є не менш важливою умовою людського буття та розвитку, ніж закономірні впливи середовища.

Категорії випадкового та закономірного знаходяться в діалектичному зв'язку – вони обумовлюють одна одну. Через цю форму взаємообумовленості можливо висвітлити природу явищ, коли одне з них породжує інше, і прогнозувати цю появу. У закономірностях причинно-наслідкових відношень, де причина звернена до минулого, а наслідок – до майбутнього, відображено часові відношення явищ об'єктивного світу. Можливості пізнання майбутнього становлять активну сутність людської свідомості, яка виявляється в її перетворювальній силі під час моделювання образів майбутнього.

З цих позицій проблема особистісних трансформацій в умовах кризи набуває нового розуміння. Якщо матеріальний світ стає дедалі непередбачуванішим, то умова буття людини у світі невизначеності безпосередньо пов'язана з образами інших людей, взаємодії з ними як основи становлення особистості та її орієнтування у світі. На плакаті в кабінеті Альберта Ейнштейна було зазначено: «Не на все, що можна порохувати, можна покластися, і не все, на що можна покластися, можна полічити». Люди йдуть до людей, підтримують один одного в умовах втрат, що надає їхньому буттю нових сенсів і підвищує імовірність виживання. Здатність до альтруїзму актуалізується як вища цінність людської природи й ознака цивілізованого суспільства. Тому філософський рівень методології орієнтує на пошук характеру трансформацій особистості в час складних випробувань, передусім залежно від її толерантності до невизначеності, сформованості соціальних і смисложиттєвих установок.

Філософсько-методологічний рівень аналізу конкретизується на рівні загальнонаукових принципів і концепцій. Оскільки особистісні трансформації є системним феноменом, для вивчення цієї проблеми необхідним є висвітлення основ системного аналізу, який виконує функцію логічної організації та формалізації наукового змісту.

Системний аналіз як загальнонауковий метод має міждисциплінарну природу. Системність є універсальною якістю особливого роду систем і поширюється на різноманітні явища матеріального, ідеального та соціального характеру. Шляхи реалізації системного підходу в психології

традиційно конкретизуються через такі умови: розгляд явища в різних аспектах мікро- та макроаналізу; вивчення психічних явищ як багаторівневих, що знаходяться в динамічних ієрархічних зв'язках і залежать від системно-утворювального фактора; урахування множинності та різнопорядковості рис людини залежно від відношень, у яких вона існує; орієнтованість на принципи детермінізму та розвитку як умови існування системи.

Спробу системного аналізу особистісних трансформацій здійснили вчені на основі дослідження індивідуальних відмінностей у зміні рис особистості після негативних життєвих подій за тривимірною моделлю: особисті чинники (функціонування особистості); середовищні (зміни в середовищі), а також пов'язані з подіями модератори (наприклад, сприйняття характеру події). Водночас результати засвідчили недосконалість запропонованої моделі, що потребує введення додаткових параметрів, оскільки риси характеру можуть змінюватися протягом життя, але люди відрізняються за змінами власних рис особистості, що залежить від низки чинників (Haehner, Bleidorn, & Hopwood, 2023).

Поняття системності передбачає виокремлення певного системноутворювального чинника, який визначає характер особистісних трансформацій у кризові періоди. Учені визначають фактор особистісної стійкості (резильєнтності) як ключовий конструкт позитивних особистісних трансформацій, що забезпечує підтримання рівня психічного здоров'я, попри негативні впливи навколишнього середовища, а також успішне відновлення після них (Asselmann, Klimstra, & Denissen, 2021).

Інші автори акцентують на ролі таких рис особистості, як просоціальність та емпатія. Було задіяно події різного характеру: несприятливі, неоднозначні й позитивні. Учасники аналізували свої життєві ситуації за опитувальником, який оцінює індивідуальне сприйняття життєвих подій за дев'ятьма безперервними вимірами: виклик, емоційна значущість, надзвичайність, зовнішній контроль, вплив, валентність, зміна соціального статусу, передбачуваність і зміна поглядів на світ. Застосовували багаторівневі моделі кривих зростання, щоб дослідити зміни в просоціальності й емпатії, як функції цих характеристик подій. Результати дослідження дали підстави авторам визначити ці чинники як предиктори трансформацій особистості та їх наслідків для посттравматичного зростання й розвитку особистості в ширшому аспекті (Fassbender et al., 2022).

Важливим чинником, що обумовлює характер особистісних трансформацій, є сприйняття негативних подій залежно від відкритості до досвіду, що зберігається після несприятливих ситуацій. Дослідження засвідчило, що чимало людей ретроспективно повідомляють, що

відчувають себе відкритішими після переживання надто стресових подій. Своєю чергою відкритість до досвіду залежить від інших змінних, зокрема, освіти. Доведено, що відкритість до досвіду – це здебільшого стабільна характеристика особистості після переживання нею серйозних стресових факторів (Forgeard et al., 2022).

Лонгітудне дослідження Ф. Гандера та Л. Вагнера засвідчило, що колективні випробування можуть зумовити відчутні зміни в сильних сторонах характеру за умови участі у волонтерській діяльності й дотриманні правил, що ґрунтується на здатності до саморегуляції. Ці умови сприяли зміцненню сильних рис характеру, але довгострокове збільшення кризової ситуації переважно активізує такі якості, як смирення та розсудливість (Gander, & Wagner, 2022).

Розглянемо основні положення вивчення природи особистісних трансформацій з позицій психологічних підходів, що визначає конкретно-науковий рівень методологічного опрацювання проблеми. Оскільки особистісні трансформації у воєнний період пов'язані з переживанням екзистенційної кризи, найбільш релевантними вбачаються психодинамічний, особистісний та феноменологічний підходи.

Психодинамічний підхід. Представники глибинної психології вважали, що поведінка людини не цілком детермінована свідомістю, і відводили важливу роль у цьому несвідомим процесам. Несвідоме є виток і регулятором поведінки людини, з нього бере початок зміст психіки, хоч і не всі складові цього змісту наявні в суб'єктивній реальності. На відміну від несвідомого, зміст підсвідомого виявляється в поведінці, що дає змогу психологу будувати смислові моделі підсвідомості іншої людини, інтерпретуючи та прогнозуючи її мотиви й учинки.

Здобутки глибинної психології мають орієнтувати дослідника щодо врахування кількох модусів психічного в процесі дослідження особистісних трансформацій: по-перше, свідомості як регулятора поведінки; по-друге, внутрішнього, суб'єктивного світу іншої людини, у який неможливо проникнути до кінця, але можна вірити її самозвіту; по-третє, змісту підсвідомого, що є найінформативнішим щодо виявлення смислових установок досліджуваного, які завжди позначаються на його поведінці, проте не завжди усвідомлювані ним; по-четверте, несвідомого, місця зародження та завершення різних психічних утворень, визнання ірраціонального в природі людини, не доступного для моделювання та аналізу.

Представники психодинамічного підходу вбачають причини порушень під час переживання кризи у викривленні внутрішніх структур особистості та прагнуть до відновлення її цілісності, балансу психодинамічних сил. Психоаналітичну роботу здійснюють шляхом з'ясування неусвідомлених причин хворобливих

виявів і впливу на спонуки, які забезпечують розвиток і функціонування внутрішнього «Я», пошуку витоків неадаптивної поведінки клієнта в психологічних травмах минулого.

Психодинамічний підхід є доцільним під час пояснення природи так званих флешбеків у разі переживання травматичних подій, що обумовлено неспроможністю психіки до їх витіснення як захисного психологічного механізму. Саме від цієї здатності залежать тривалість травматичних переживань в умовах воєнного періоду, ризику формування ПТСР з усіма можливими наслідками особистісних трансформацій.

Особистісний підхід. Останніми роками в сучасній науці виокремлено такі напрями, як психологія життєтворчості та життєвого шляху особистості (І. Батраченко, І. Мартинюк, В. Панок, Т. Титаренко та ін.). Розвитку цих напрямів сприяло нагромадження значної кількості праць, у яких визначено роль і місце усвідомлення особистістю власного життєвого шляху й передбачення його певних подій. Особистісний підхід дає змогу вивчати процеси, які пов'язані із системою відносин особистості, її розвитком, самовизначенням і життєвим плануванням.

Т. Титаренко розглядає витoki формування особистісних трансформацій з позицій необхідності збереження зовнішньої та внутрішньої особистісної рівноваги людини в нестійкому життєвому просторі, що спонукає її до життєтворення в різних значущих сферах, з огляду на зовнішні виклики та внутрішні ресурси, а також обмеження у зв'язку з воєнною ситуацією (Титаренко, 2023). Отже, особистісний підхід дає змогу дослідити суб'єктну регуляцію як провідний рівень активності людини. Цей рівень саморегуляції визначає специфіку передбачень суб'єкта, які мають відношення до цілісного «Я», з усвідомленням уявлень про власні можливості у воєнний період.

Феноменологічний підхід. Основна мета феноменологічного підходу полягає в допомозі людині стати цілком дієздатною особою. Об'єктом уваги є не проблеми людини, а її власне «Я». Основу психічного здоров'я визначає оптимальне співвідношення Я-реального та Я-ідеального. У межах цього підходу вітчизняний учений П. Лушин запропонував екофасилітативну концепцію, згідно з якою особистісні трансформації виникають під час переходу особистості, яка перебуває в умовах посттравми, до нової ідентичності. Зміни особистості в системі її уявлень про себе чи спосіб власного життя можуть відбуватися радикально та неочікувано як для самого суб'єкта, так і для навколишніх. У такий спосіб суб'єкт набуває нових цінностей, переконань, способів дії, у нього формується новий тип емоційного реагування, що супроводжує міжсистемний перехід до принципово нових можливостей нової ідентичності.

Особистісні зміни в умовах посттравми мають такі ознаки: по-перше, вони обумовлені міжсистемним переходом до нової ідентичності; по-друге, цей перехід поєднує як негативні, так і позитивні аспекти (негативні – унаслідок пережитих психологічних травм, що виявляються в невизначеності, позитивні – виникнення принципово нових можливостей, що часто мають соціальне значення).

Отже, екофасилітативний підхід П. Лушина описує процес трансформацій особистості в період кризи як перехід від застарілої ідентичності до нової, пристосованішої до умов зовнішнього середовища. Мета фасилітації – це покращення стану клієнта, результат – поява нових можливостей саморегуляції соціального суб'єкта чи соціальної екосистеми. Екофасилітація пов'язана з процесом реконструкції можливостей людини в умовах системних переходів чи змін. Індивідуальні зміни є системними, тобто зміна суб'єкта змінює систему й навпаки. Психотерапевт має допомогти людині розглянути кризові явища як перехідну форму до розвитку нових системних можливостей. Згідно з цією концепцією, немає сенсу відновлювати попередній рівень психологічного здоров'я, однак є сенс інтегрувати отриманий досвід екстремального реагування в нові психологічні конструкти, відносини, цінності та способи дії (Lushyn, 2003).

Теорії, що є основою певного психологічного підходу, охоплюють модель особистості клієнта й систему певних засобів психотерапевтичного впливу на неї. Отже, дослідження особистісних трансформацій у воєнний період з позицій поліпарадигмального підходу дає підстави визначити основні положення системного опису цього явища й окреслити напрями його реалізації в емпіричному дослідженні.

Висновки

Визначення методологічних засад вивчення особистісних трансформацій у воєнний період дало змогу розглянути цю проблему на різних рівнях наукового знання. З позицій філософського рівня методології необхідно визначити здатність людини до функціонування в умовах невизначеності та її вміння розглядати це як ресурс розвитку. Застосування системного аналізу як рівня загальнонаукової методології орієнтує дослідника щодо пошуку предикторів, що визначають спрямованість особистісних трансформацій та можуть бути розглянуті як системоутворювальні чинники конструктивних змін. Поміж найбільш значущих, які обумовлюють так зване посттравматичне зростання, учені визначають особистісну резильєнтність, просоціальність, емпатію, відкритість досвіду. Воєнний стан і психотравмувальні події не сприяють їх формуванню, але їх наявність у структурі особистості як передумов визначає особистісне

зростання в кризові періоди життя. Рівень конкретнонаукової методології ґрунтується на інтеграції психодинамічного, особистісного та феноменологічного підходів, що дає змогу визначити роль різних модусів психічного у формуванні особистісних трансформацій, здатність до витіснення травмувальних подій як

головну якість здорової психіки, адаптивність і життєтворчість особистості, адекватні уявлення про власні можливості, готовність до прийняття нової ідентичності, що визначають ресурси подолання екзистенційної кризи в період воєнного стану.

References

- [1] Asselmann, E., Klimstra, T.A., & Denissen, J.J. (2021). Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*, 2, 1-29. doi: 10.5964/ps.6055.
- [2] Bereznenko, M., & Tsybal, T. (2023). The impact of the war on the health of Ukrainians. *Grail of science*, 24, 416-417. doi: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076.
- [3] Budanova, M. (2023). Personal transformations in psychology: differentiation of the conceptual apparatus of research. *Legal psychology*, 2(33), 54-61. doi: 10.33270/03233302.54.
- [4] Fassbender, I., Haehner, P., Buecker, S., & Luhmann, M. (2022). Perceived Characteristics of Life Events-Short-Term Changes in Prosociality and Empathy? *European Journal of Personality*, 36(4), 529-542. doi: 10.1177/08902070211031762.
- [5] Forgeard, M., Roepke, A.M., Atlas, S., Bayer-Pacht, E., Björgvinsson, T., & Silvia, P.J. (2022). Openness to experience is stable following adversity: A case-control longitudinal investigation. *European Journal of Personality*, 36(4), 483-506. doi: 10.1177/08902070221076902.
- [6] Gander, F., & Wagner, L. (2022). Character Growth Following Collective Life Events: A Study on Perceived and Measured Changes in Character Strengths During the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *European Journal of Personality*, 36(4), 466-482. doi: 10.1177/08902070211040975.
- [7] Haehner, P., Bleidorn, W., & Hopwood, C.J. (2023). Examining individual differences in personality trait changes after negative life events. *European Journal of Personality*, 38(2), 209-224. doi: 10.1177/08902070231156840.
- [8] Halych, M., & Halych, Ya. (2023). Determinants of appearance and features of manifestations of mental behavioral disorders under military conditions. *Legal psychology*, 1(32), 51-59. doi: 10.33270/03233201.51.
- [9] Jain, N., Prasad, S., Czerth, Z., Chodnekar, S. Y., Mohan, S., Savchenko, E. (et al.). (2022). War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*, 13. doi: 10.1177/21501319221106625.
- [10] Konstantinov, V., Reznik, A., & Isralowitz. (2022). The impact of the Russian-Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma*, 28, 267-269. doi: 10.1080/15325024.2022.2093472.
- [11] Koven, S.G. (2018). Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*, 6. doi: 10.3390/healthcare6030094.
- [12] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry*, 14. doi: 10.3389/fpsy.2023.1190465.
- [13] Langer, P.C., Dymczyk, A., Brehm, A., & Ronel, J. (2023). *Trauma concepts in research and practice: An Overview* (1st ed.). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden; Imprint: Springer. doi: 10.1007/978-3-658-40484-0_3.
- [14] Lozinska, N. (2019). Psychotrauma as a consequence of traumatic stress in various areas of modern psychology. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 50(2), 65-73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73.
- [15] Lushyn, P.V. (2003). *Psychology of personal change* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).
- [16] MacKenzie, A., Ostrowski-Delahanty, S., Pacella-LaBarbara, M., & Douglas, L. (2021). *Delahanty Classification of Acute Stress Disorder*. Oxford Academic. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3.
- [17] Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2022). Ukrainian "help" profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma*, 28, 92-95. doi: 10.1080/15325024.2022.2105482.
- [18] Pavlova, I., Graf-Vlachy, L., Petrytsa, P., Wang, S., & Zhang, S. (2022). Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65. doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335.
- [19] Pidlisnyi, Yu., & Dembitskyi, V. (2022). Theoretical Origins of the Study of Potential Aggression of a Combatant after the End of Hostilities *Legal psychology*, 2(31), 41-46. doi: 10.33270/03223102.41.
- [20] Pinchuk, I., Goto, R., Pimenova, N., Kolodezhny, O., Guerrero, A., & Skokauskas, N. (2022). Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry*, 65. doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306.

- [21] Shelestova, O. (2021). Borderline mental disorders and adaptation disorders (differential diagnosis, case description). *Herald of Kiev Institute of Business and Technology*, 46(4), 74-81. doi: 10.37203/kibit.2020.46.09.
- [22] Sodolevska, V. (2023). Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice*, 7(2). doi: 10.26766/pmgp.v7i2.394.
- [23] Tytarenko, T.M. (2023). Personality navigation in traumatic life circumstances: landscapes of life creation. *Ukrainian psychology of the 21st century. The beginning (Days of Ukrainian psychology in Berlin): scientific and practical materials conference from international with participation* (pp. 45-49). V.H. Panok (Eds.). Kyiv.
- [24] Yatsyna, O. (2022). The impact of war on mental health: signs of psychological traumatization of children and adolescents. *Scientific perspectives*, 7(25), 554-567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.

Список використаних джерел

- [1] Asselmann E., Klimstra T. A., Denissen J. J. Unraveling resilience: Personality predicts exposure and reaction to stressful life events. *Personality Science*. 2021. No. 2. P. 1–29. doi: 10.5964/ps.6055.
- [2] Березненко М., Цимбал Т. Вплив війни на здоров'я українців. *Grail of science*. 2023. № 24. С. 16–417. doi: 10.36074/grail-of-science.17.02.2023.076.
- [3] Буданова М. Особистісні трансформації в психології: диференціація понятійного апарату дослідження. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 54–61. doi:10.33270/03233302.54.
- [4] Fassbender I., Haehner P., Buecker S., Luhmann M. Perceived Characteristics of Life Events—Short-Term Changes in Prosociality and Empathy? *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 529–542. doi: 10.1177/08902070211031762.
- [5] Forgeard M., Roepke A. M., Atlas S., Bayer-Pacht E., Björqvinnsson T., Silvia P. J. Openness to experience is stable following adversity: A case-control longitudinal investigation. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 483–506. doi: 10.1177/08902070221076902.
- [6] Gander F., Wagner L. Character Growth Following Collective Life Events: A Study on Perceived and Measured Changes in Character Strengths During the First Wave of the COVID-19 Pandemic. *European Journal of Personality*. 2022. No. 36 (4). P. 466–482. doi: 10.1177/08902070211040975.
- [7] Haehner P., Bleidorn W., Hopwood C. J. Examining individual differences in personality trait changes after negative life events. *European Journal of Personality*. 2023. No. 38 (2). P. 209-224. doi: 10.1177/08902070231156840.
- [8] Галич М., Галич Я. Детермінанти появи й особливості виявів психічних поведінкових порушень в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 51–59. doi: 10.33270/03233201.51.
- [9] Jain N., Prasad S., Czerth Z., Chodnekar S. Y., Mohan S., Savchenko E. (et al.). War psychiatry: identifying and managing the neuropsychiatric consequences of armed conflicts. *Journal of Primary Care & Community Health*. 2022. No. 13. doi: 10.1177/21501319221106625.
- [10] Konstantinov V., Reznik A., Isralowitz R. The impact of the Russian–Ukrainian war and relocation on civilian refugees. *J Loss Trauma*. 2022. No. 28. P. 267–269. doi: 10.1080/15325024.2022.2093472.
- [11] Koven S. G. Veteran treatments: PTSD interventions. *Healthcare*. 2018. No. 6. doi: 10.3390/healthcare6030094.
- [12] Kurapov A., Danyliuk I., Loboda, A., Kalaitzaki A., Kowatsch T., Klimash T., Predko V. Six months into the war: a first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers Psychiatry*. 2023. No. 14. doi: 10.3389/fpsy.2023.1190465.
- [13] Trauma concepts in research and practice: An Overview / by P. C. Langer, A. Dymczyk, A. Brehm, J. Ronel. 1st ed. Wiesbaden : Springer Fachmedien Wiesbaden ; Imprint : Springer, 2023. doi: 10.1007/978-3-658-40484-0_3.
- [14] Лозінська Н. Психотравма як наслідок травматичного стресу в різних напрямках сучасної психології. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 50 (2). С. 65–73. doi: 10.33099/2617-6858-2018-50-2-65-73.
- [15] Лушин П. . Психологія особистісного змінювання : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2003. 360 с.
- [16] MacKenzie A., Ostrowski-Delahanty S., Pacella-LaBarbara M., Douglas L. Delahanty Classification of Acute Stress Disorder. Oxford Academic, 2021. P. 45–61. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190088224.013.3.
- [17] Pavlenko V., Kurapov A., Drozdov A., Korchakova N., Reznik A., Isralowitz R. Ukrainian «help» profession women: war and location status impact on well-being. *J Loss Trauma*. 2022. No. 28. P. 92–95. doi: 10.1080/15325024.2022.2105482.
- [18] Pavlova I., Graf-Vlachy L., Petrytsa P., Wang S., Zhang S. Early evidence on the mental health of Ukrainian civilian and professional combatants during the Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65. doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2335.

- [19] Підлісний Ю., Дембіцький В. Теоретичні витоки дослідження потенційної агресії комбатанта після закінчення воєнних дій. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 41–46. doi: 10.33270/03223102.41.
- [20] Pinchuk I., Goto R., Pimenova N., Kolodezhny O., Guerrero A., Skokauskas N. Mental health of helpline staff in Ukraine during the 2022 Russian invasion. *Eur Psychiatry*. 2022. No. 65. doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.2306.
- [21] Шелестова О. Межові психічні розлади та розлади адаптації (диференційна діагностика опис випадків). *Herald of Kiev Institute of Business and Technology*. 2021. Т. 46. № 4. С. 74–81. doi: 10.37203/kibit.2020.46.09.
- [22] Sodolevska V. Issues of mental health due to the state of war in Ukraine. *Psychosomatic medicine and general practice*. 2023. Vol. 7. No. 2. doi: 10.26766/pmgrp.v7i2.394.
- [23] Титаренко Т. М. Навігація особистості у травматичних життєвих обставинах: ландшафти життєтворення. *Українська психологія XXI століття. Початок (Дні української психології в Берліні)* : матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Київ, 27–28 квіт. 2023 р.) / за ред. В. Г. Панка. Київ, 2023. С. 45–49.
- [24] Яцина О. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–567. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
-

Methodological Foundations of the Study of Personal Transformations in the Conditions of the War Period

ROMANENKO Oksana

Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0104-0093>

Abstract. The topicality of the topic is due to the need to determine the scientific foundations of the study of personal transformations in modern conditions, for the further development of measures to preserve the mental health of Ukrainian citizens. The purpose of this article is to determine the methodological foundations of the study of personal transformations during the war period. In accordance with the goal, the state of applied research on personal transformations during the period of martial law was analyzed; different levels of the methodology of scientific analysis of this problem are distinguished; the expediency of the polyparadigmatic approach in its processing is substantiated. The methodology of problem analysis was formed by the general theory of transformation of personal changes in crisis conditions, which is based on both differentiation and integration of existing knowledge in various fields. Research methods: analysis and generalization of the results of scientific research. The foreign and domestic experience of studying the psycho-emotional states of the individual under the influence of psychotrauma in the conditions of martial law is analyzed. From the standpoint of the philosophical level of the methodology, the ability of a person to function in conditions of uncertainty is considered as a resource for its development. Based on the application of system analysis, predictors determining post-traumatic growth and can be considered as system-forming factors of constructive changes are determined: personal resilience, prosociality, empathy, openness to experience. The expediency of the integration of psychodynamic, personal and phenomenological approaches is substantiated, which makes it possible to determine the role of various mental modes in the formation of personal transformations, the ability to displace traumatic events as the main quality of a healthy psyche, the adaptability of the individual, which is ensured by adequate ideas about one's capabilities, the readiness to accept a new identity, which determine the resources for overcoming the existential crisis during the period of martial law. Considered psychological concepts, which include a system of certain means of psychotherapeutic influence on the personality. Determination of the methodological foundations of the study of personal transformations during the war period enables a systematic description of this phenomenon and an outline of directions for its implementation in empirical research.

Keywords: personality transformations; levels of scientific analysis methodology; psychodynamic approach; personal approach; phenomenological approach; eco-facilitation.

DOI: 10.33270/03243502.25
УДК 159.9-057.36:341.322.5

Психологічна готовність поліцейських до розслідування воєнних злочинів

ТИЧИНА Дмитро*

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>;

АНТОЩУК Андрій

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-4372>;

ПЕРЦЕВ Роман

доктор філософії, заступник начальника слідчо-криміналістичного відділу Прибережного округу поліції Ізраїлю

м. Хайфа, Ізраїль

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-2962>

Анотація. Світові збройні конфлікти поставили перед державним механізмом України й Ізраїлю та його інститутами численні виклики й загрози. Забезпечення державної безпеки і збереження країн стало завданням не лише для силових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування, а й для кожного громадянина. Одним з пріоритетів для країн, які перебувають у стані війни, залишається боротьба зі злочинністю, а воєнні криміногенні реалії потребують дієвого механізму реагування з боку інституцій сектору безпеки й оборони. У статті акцентовано, що основним управлінським рішенням керівників органів і підрозділів поліції України та Ізраїлю в умовах війни стало приведення в бойову готовність, оповіщення особового складу та визначення завдань відповідно до плану й поточної ситуації. Поліцейські беруть участь в активних воєнних діях і забезпечують правопорядок на деокупованих територіях, що обумовлює потенційну загрозу фізичних травм і психологічного травматичного синдрому. Подальша готовність і покращення комунікації між різними правоохоронними відомствами оптимізують співпрацю в складних умовах ліквідації наслідків воєнних атак. Під час розслідування воєнних злочинів важливим є рівень підготовки особового складу в умовах стресогенних ситуацій. Увагу зосереджено на травматичному емоційному стресі, якого зазнали поліцейські під час ідентифікації тіл. Процес розпізнавання засвідчив психологічну складність і проблеми, що постали перед фахівцями-практиками, які брали в ньому участь. На особистому рівні емоційний добробут практиків і безпечні умови роботи мають бути пріоритетом в ефективному управлінні процесом. Обґрунтовано необхідність психологічної підтримки поліцейських в умовах реальної війни, оскільки окремі симптоми отриманих стресогенних травм можуть виявлятися з плином часу. Тому в процесі розслідування воєнних злочинів психологічна готовність поліцейських до умов воєнних дій є комплексним заходом забезпечення психологічного та фізичного здоров'я, формування захисних механізмів. Виокремлено стратегічні завдання психологічної підтримки поліцейських під час війни: забезпечення оптимального психічного здоров'я, розвиток стійкості до стресових факторів і готовності до подолання складнощів у процесі виконання службових обов'язків. Рекомендовано зосередити увагу на підтримці психічного здоров'я поліцейських у воєнний час.

Ключові слова: поліцейський; воєнний стан; війна; збройний конфлікт; злочин; розслідування; жертва; пізнання; стрес; агресія; адаптація; психологічна підтримка.

Історія статті:

Отримано: 24.07.2024

Переглянуто: 20.08.2024

Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Тичина Д., Антощук А., Перцев Р. Психологічна готовність поліцейських до розслідування воєнних злочинів. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 25–33. doi: 10.33270/03243502.25.

* Відповідальний автор

© Тичина Д., Антощук А., Перцев Р., 2024

Вступ

Сучасний світ перейшов на складний і суперечливий етап свого розвитку. Глобалізація, яка нещодавно була визначальним трендом, постала перед обмеженнями, спричиненими її власною експансією. Суперечності між глобалізацією та локалізацією, які завжди були й розвивалися, тепер виявляються у формі гострих конфліктів. Відбуваються суттєві геополітичні, економічні, соціальні та інші зміни, що створюють нові ризики та загрози. Стратегічне бачення світового порядку та характеру міжнародних відносин формується на тій підставі, що світовий геополітичний простір поділений не стільки між великими державами зі сферами їх впливу, скільки між внутрішніми лініями напруженості між зоною стабільності, де панує закон і міжнародне право й пріоритетними є права людини, і сферою невизначеності, яка характеризується зневагою до закону, численними локальними конфліктами, гіпертрофією сил кримінального спрямування тощо – усім тим, що становить загрозу безпеці, стабільності й розвитку людської цивілізації.

24 лютого 2022 року в Україні розпочався новий етап історії – повномасштабного вторгнення російських військ з метою окупації країни та знищення її державності. Згодом понад 1200 мирних жителів і військових було вбито в містах і селах внаслідок атаки ХАМАС 7 жовтня 2023 року.

Такі світові збройні конфлікти поставили перед державними механізмами України й Ізраїлю та його інститутами численні виклики та загрози. Забезпечення державної безпеки і збереження країн стало завданням не лише для силових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування, а й для кожного громадянина. Усвідомлення власної ролі та значущості, відповідальне ставлення до громадянського обов'язку, особиста відповідальність і готовність до самопожертви заради спільної мети – захисту Батьківщини – стали основою нового громадянського суспільства, яке змогло стримати й відкинути ворога.

Різного аспекту питання психологічної готовності поліцейських до розслідування воєнних злочинів розглядали у своїх працях такі дослідники, як В. Андросюк (2024), М. Галич (2021), О. Дьорова (2019), М. Костицький (2023), В. Медведєв (2019), І. Охріменко (2022), Н. Твердохлебова (2019), О. Тімченко (2020), D. Boyle, M. Chae (2013), S. Keltz, E. McQueen, C. Pymont (2021). Попри це, питання психологічної готовності поліцейських до розслідування воєнних злочинів залишаються недостатньо висвітленими в науковій літературі.

Матеріали та методи

Мета публікації – висвітлити аспекти психологічної готовності діяльності поліцейських в умовах воєнного стану, професійної тренуваності та згуртованості виконання службових завдань. З

цією метою виокремлено засади психологічної підтримки, яка є необхідною для збереження психологічного добробуту й можливості ефективно виконувати свої функції. Сформульовано завдання: виокремити психологічні аспекти на кожному з етапів діяльності працівників поліції з розслідування воєнних злочинів.

Результати й обговорення

Одним зі стратегічних пріоритетів для України та Ізраїлю залишається боротьба зі злочинністю, оскільки криміногенні реалії вимагають дієвого механізму реагування з боку держав, зокрема забезпечення злагоджених, цілеспрямованих, спільних дій правоохоронних органів, позаяк, на території України окупанти вчиняють масові вбивства мирних людей, знищення об'єктів інфраструктури й помешкань громадян, гвалтування жінок і дітей, мародерство (Shevchuk, 2023, p. 796). Проблема національної безпеки України за сучасних реалій набула надзвичайної актуальності. Пріоритетними є параметри національної безпеки, які пов'язані з воєнними діями й агресією РФ, економічним і фінансовим розвитком держави, станом науково-технічного співробітництва, розвитком інформаційних та комунікаційних систем, екологічною ситуацією, кіберзлочинністю, тероризмом, міграційними процесами та корупцією (Marhasova, Kosach & Rudenko, 2023 p. 180).

Тому важливим напрямом підвищення ефективності функціонування правоохоронного органу є забезпечення психологічної готовності поліцейських до умов професійної діяльності (Timchenko, & Barko, 2020, p. 112).

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити професійну підготовку поліцейських та інших категорій правоохоронців з огляду на сучасні вимоги, а також удосконалити правозастосовну практику. Значущість розслідування кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту потребує поглибленого вивчення та науково-правового розроблення.

Однак після початку повномасштабних збройних агресій національні системи кримінальної юстиції України та Ізраїлю постали перед надзвичайним викликом – забезпечити ефективну протидію абсолютно новому для переважної більшості слідчих і прокурорів виду злочинності – міжнародним злочинам (воєнним злочинам, злочину агресії, геноциду тощо), кількість яких щоденно збільшується майже в геометричній прогресії. Основна проблема в цьому випадку полягає в тому, що такі суб'єкти не мають достатніх знань у сфері міжнародного гуманітарного права, яке надає можливість належно кваліфікувати певне діяння саме як міжнародний злочин, визначити його складові елементи, контекст міжнародного збройного конфлікту, особливості забезпечення процесуальних гарантій жертв тощо. Це призводить до невпорядкованості практики органів

правопорядку в цій сфері, поширення типових помилок під час кваліфікації міжнародних злочинів, що загалом істотно знижує загальну ефективність кримінального переслідування за їх вчинення.

Наприклад, в Україні створення Національної поліції як центрального органу виконавчої влади, що служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку¹, ознаменувало не тільки новий етап розвитку всієї правоохоронної системи, а й після початку збройної агресії поставило на порядок денний розв'язання низки проблем, пов'язаних з реаліями воєнного стану.

Унаслідок наявних суперечностей між українським законодавством і міжнародним, з одного боку, поліція не може бути комбатантом, а з іншого – вона належить до суб'єктів, яких фактично залучають до оборони держави. У цьому контексті доводимо висновку, що залучення на території України поліцейських до участі в збройному конфлікті є легітимним, тому поліцейський, який бере участь у військовому конфлікті на власній території, повинен мати статус законного комбатанта, як і військовослужбовець Збройних сил України (Shakun, 2023, р. 108). Отже, поліцейський, який бере участь у воєнному конфлікті на території України, – це законний комбатант, потрапляння його під владу противника слід розцінювати як стан полону, а не утримання як заручника. Обидва статуси слід оцінювати рівнозначно і вважати продовженням служби поліцейського в особливих умовах. Вирішення окреслених питань дасть змогу визначити правовий статус такого суб'єкта, як поліцейський, і сприятиме ефективному розслідуванню воєнних злочинів на території України Міжнародним кримінальним судом.

Основним управлінським рішенням керівників органів і підрозділів поліції України та Ізраїлю в умовах війни стало приведення у бойову готовність, оповіщення особового складу та визначення завдань відповідно до плану й поточної ситуації. Поліцейські беруть участь в активних воєнних діях і забезпечують правопорядок на деокупованих територіях. Це обумовлює потенційну можливість одержання правоохоронцями фізичних травм і психологічного травматичного досвіду.

Наприклад, після атаки ХАМАС тіла й частини тіл необхідно було ідентифікувати та видати для поховання, їх попередньо доставляли до центрального моргу. Кожне тіло кодували та роздягали для зовнішнього огляду й документування фізичних елементів. Записували цифрові відбитки пальців і брали проби крові чи нігтів на ногах для аналізу ДНК. Одночасно сім'ї загиблих, зниклих безвісти

надавали поліції особисті речі з метою виділення ДНК для ідентифікації тіл. Поліція взяла на себе відповідальність за схожості (тотожності), що ґрунтувалася на порівнянні посмертних і передсмертних відбитків пальців, а також на зіставленні профілів ДНК, одонтологічної експертизи, клінічних та/або радіологічних висновках, наданих судово-медичними експертами. Вторинні елементи ідентифікації використовували для запевнення сімей у тому, що вони впізнані. Збройна атака ХАМАС спричинила шок на національному рівні в Державі Ізраїль (Mor, Kugel, Mizrahi, & Kaliner, 2024).

На рівні особистості слід спрямувати увагу на травматичний емоційний стрес, якого зазнали працівники поліції, що брали участь в ідентифікації тіл. Зокрема, працівникам поліції довелося впізнавати, обробляти й вивільняти численний потік мертвих тіл молодих людей, чимало з яких мали ознаки катувань, каліцтв, опіків тощо. Поліцейські послідовно впізнавали тіла членів сімей, яких було вбито. Нині діяльність правоохоронних органів України, зазначає Г. В. Мухіна, здійснюється в неймовірно складних умовах, що безпосередньо пов'язані як із виконанням професійних завдань щодо профілактики та протидії злочинності в умовах війни, так і з проведенням різних заходів, які спрямовані на боротьбу зі збройною агресією Росії, на захист прав громадян країни, які мешкають у зоні проведення активних воєнних дій (Mukhina, 2024, р. 108).

Тому під час розслідування воєнних злочинів важливим є рівень підготовки особового складу в умовах стресогенних ситуацій. Для забезпечення постійної бойової готовності поліцейські проходять регулярну службову підготовку. Однак, попри це, рівень знань, умінь і навичок, які здобувають поліцейські під час цієї підготовки, залишається недостатнім. Зазначене пов'язано з тим, що підготовка відволікає їх від основних обов'язків і викликає певний протест з їхнього боку. Зміна форм і методів навчання, а також переорієнтація мислення особового складу та ставлення керівництва до службової підготовки в умовах війни, імовірно, можуть сприяти підвищенню рівня професійної підготовки поліцейських у мирний час. Сучасні події засвідчують важливість підготовки поліцейських, зокрема за напрямками фізичної, тактичної, вогневої та професійної підготовки. Не менш важливою є психологічна підготовка та стресостійкість, передусім в умовах війни. У зв'язку з цим трансформаційні процеси в службовій підготовці поліцейських повинні стати гарантією їхньої ефективності у виконанні службових завдань.

В умовах воєнного стану в діяльності поліцейських важливого значення набувають психологічна підготовка особового складу, професійна тренуваність і згуртованість виконання службових завдань. Слід зауважити, що в мирний, стабільний час

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

професійна діяльність поліцейських належала до переліку складних, небезпечних, екстремальних професій, яка супроводжується значними психологічними та фізичними навантаженнями. В умовах війни перед працівниками поліції постали нові виклики й додаткові повноваження: евакуація населення; служба на блокпостах; розшук диверсантів; протидія мародерству; участь в ексгумації тіл загиблих під час бойових дій і тимчасової окупації; фіксування злочинів військових РФ, вчинених на території України, тощо. Посилюється відповідальність поліції за захист здоров'я, честі, гідності та власності громадян, що вимагає від них посиленої витрати ресурсів (ціннісних, емоційних, когнітивних, поведінкових) і наявності вміння опанувати себе в умовах збройної агресії. Тому пріоритетним завданням постає збереження психічного здоров'я поліцейських, формування в них здатності успішно протидіяти стресовим чинникам та іншим професійним ризикам в умовах війни.

Психологічно здорову особистість можна визначити як цілісну, здатну до самореалізації та саморегуляції, якій властиві креативність, збалансованість й адаптивність; схильність до пошуку нових сенсів, осмислення досвіду, співробітництва; здатність отримувати задоволення від життя, співпереживати та відчувати відповідальність перед соціумом. Умови тривалої травмизації під час війни призводять до втрати психічного здоров'я і надзвичайно негативно впливають на учасників бойових дій. Необхідно зауважити, що переживання стресу в умовах війни і в мирний час має чимало відмінностей.

За високої психологічної підготовленості поліцейських до дій в умовах воєнного стану навіть раптове, непрогнозоване виникнення надзвичайних ситуацій не поставить органи Національної поліції в складне становище. Саме сформованість психофізичної стійкості під час багаторазового відпрацювання складних ситуацій буде сприяти зменшенню виявів нервово-психічного напруження в працівників поліції під час виконання тактично-оперативних завдань в умовах воєнного стану.

Поліцейським часто доводиться реагувати на ситуації, пов'язані з насильством, такі як терористичні акти, домашнє насильство, воєнні злочини тощо. Водночас так звані збройні конфлікти малої інтенсивності мають на меті терористичний вплив на певні соціальні групи, тобто здійснення тиску шляхом погрози силою задля досягнення конкретної мети. Це обумовлює необхідність підготовки військовослужбовців і працівників правоохоронних органів усіх цивілізованих держав до взаємодії в конфліктній ситуації (Okhrimenko, 2024. р. 922). Також постійно збільшується кількість співробітників, які отримали поранення, виконуючи службові обов'язки, що майже завжди супроводжується посттравматичними стресовими розладами.

Незвичні умови несення служби, повітряні тривоги, загроза використання проти поліцейських балістичної зброї призводять до фізичної втоми, психологічного виснаження, професійного вигорання, емоційних зривів, панічних атак тощо. Тому через це виникають певні психологічні складнощі в несенні служби, виконанні своїх службових завдань і посадових обов'язків, знизився рівень професійності.

Від поліцейських очікують ефективної роботи, прийняття швидких, правильних рішень за умов сильного стресу. Суспільство розраховує на те, що поліцейські не лише здорові, а й підтримують високий рівень працездатності під час виконання службових обов'язків. Під час позмінної роботи поліцейські мають не лише застосовувати силу для арешту злочинця, а й пригнічувати певні емоції, коли відповідають на службові виклики. Наприкінці зміни вони повертаються додому, їхні близькі родичі (наприклад, члени сім'ї, друзі) очікують, що вони поводитимуться адекватно до сімейної ролі. Тому важливо, щоб поліцейські вміли вправно змінювати ролі з поліцейського життя в особисте й навпаки (Keltly, McQueen, Rumont, & Green, 2021). Вони можуть відчувати рольове напруження або складнощі в задоволенні рольових вимог через розподіл енергії, навичок і ресурсів на кілька ролей.

Професійний стрес призводить до значних втрат в організації діяльності поліцейських в умовах реальної війни, що своєю чергою позначається на виконанні службових обов'язків, діяльності слідчо-оперативної групи на місці події (Chae, & Boyle, 2013). Такий стрес під час війни пов'язаний зі збільшенням кількості нещасних випадків, прогулів, раннього виходу на пенсію, намірами звільнитися, розчаруванням у робочих завданнях, що негативно позначається на згуртованості поліцейських підрозділів під час виконання професійних завдань у бойових умовах.

Психологічна підтримка є необхідною для того, щоб допомогти поліцейським зберегти психологічний добробут й ефективно виконувати свої функції. Система психологічного забезпечення поліцейських – це комплекс організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних, психологічних заходів, спрямованих на запобігання впливу ризиконебезпечних чинників професійної діяльності, збереження фізичного та психічного здоров'я, підвищення психологічної стійкості й надійності. Обрання правильної дії шляхом співвіднесення її з можливими та дозволеними в період воєнного стану, обґрунтування населенню правомірності її реалізації, коректна вербалізація виконуваної дії, контроль і моніторинг психологічного стану громадян в ситуаціях дефіциту часу й інформації – невичерпний перелік украй необхідних умінь і навичок поліцейського в умовах воєнного стану. Їх формування обумовлює необхідність активного розвитку пізнавальної сфери особистості

поліцейського (особливостей відчуттів, сприймання, уваги, пам'яті). Здатність до антиципації та моделювання розвитку поточної ситуації професійної діяльності й соціальної взаємодії потребує цілеспрямованого впливу на особистість поліцейського в межах реалізації професійно-психологічної підготовки. Невідповідність об'єктивним вимогам здійснення функціональних обов'язків може призвести до виникнення особистісної тривоги, невпевненості в собі як професіоналі, агресивному ставленні до оточення в професійному та родинному колі.

Тому психологічна підготовка поліцейських підрозділів потребує кращого підходу, оскільки, згідно з результатами проведеного опитування поліцейських, які безпосередньо брали участь у воєнних діях на території України, останні психологічно не були готові до повномасштабної війни в країні (78 %); не всі поліцейські на місці події були здатні оперативно приймати тактично правильні рішення (60 %); не всі поліцейські готові були використовувати зброю (43 %). Більшість поліцейських (68 %) поставали перед вибором: діяти, як вимагає закон, чи піддатися емоційному напруженню.

На цьому зосереджують увагу й науковці. Зокрема, С. Ф. Константінов (2023) зазначає, що одним із ключових напрямів удосконалення підготовки правоохоронців у воєнний час є психологічна стійкість. Правоохоронці виконують складні та відповідальні завдання, пов'язані з забезпеченням безпеки, захистом прав й інтересів громадян і збереженням правопорядку. У таких ситуаціях важливим елементом їхньої підготовки є психологічна готовність до дій.

Вияви психологічного розладу відомі з досвіду роботи іноземних психологів з ветеранами в'єтнамської, іракської та афганської воєнних кампаній. Частота їх виникнення саме в момент надзвичайної ситуації низька (Lauvrud, Nonstad, & Palmstierna, 2009). Здебільшого посттравматичний стресовий розлад починає виявлятися в комбатанта орієнтовно через шість місяців після травмувальної події. Проте, якщо стрес-чинник має потужну тривалу в часі дію (наприклад, перебування в полоні, перебування під постійними обстрілами або щільною частотою повітряних тривог тощо), імовірність швидкого розвитку стресового розладу в особи підвищується. Водночас це приклад крайньої реакції на стресові чинники воєнного часу: значною є кількість латентних і менш виразних виявів впливу у вигляді тривоги, загострення акцентуацій, зневіри тощо. Превенція негативного впливу умов воєнного часу на особистісні особливості працівника поліції має ґрунтуватися на інтеграції традиційних заходів формування стресостійкості поліцейського та фортифікації його магістральної спрямованості.

З плином часу ставлення поліцейського до ризику може зазнати змін: досвід участі у воєнних

операціях може вплинути на його сприйняття небезпеки, розширюючи межі дозволених дій у ситуаціях безпосередньої загрози життю. Це може призвести до підвищеної схильності правоохоронця приймати ризиковані й необґрунтовані рішення, що може негативно позначитися на його особистій безпеці та безпеці цивільного населення. Наслідки таких змін можуть варіюватися залежно від наявного професійного досвіду в умовах воєнного часу й індивідуальних особливостей поліцейського. Це засвічує важливість постійного психодіагностичного скринінгу правоохоронців, посилення заходів професійно-психологічного добору для служби в Національній поліції України, а також створення ефективних засобів психологічної підтримки та реабілітації після роботи в екстремальних умовах (Budanova, 2023, p. 82).

В умовах воєнного стану повсякденні навички комунікації поліцейських можуть опинитися під загрозою. Стиль спілкування зазнає змін через набутий професійний досвід, що передбачає гострий дефіцит часу, значне психологічне навантаження та необхідність прийняття відповідальних рішень. Він стає більш прямолінійним, рішучим і безапеляційним, що може бути корисним у певних кризових ситуаціях, але не завжди є доречним й ефективним у взаємодії з цивільними особами. Важливим аспектом запобігання негативним особистісним змінам у правоохоронців є цілеспрямоване створення та розвиток їх адаптаційних резервів. Ці резерви дають змогу поліцейським ефективно працювати в екстремальних умовах, таких як участь у деокупації населених пунктів, де високим є ризик для життя та обмежені ресурси. Вони сприяють швидкій адаптації до змін оперативної обстановки та знаходженню ефективних рішень у складних ситуаціях (Budanova, 2023, p. 82; Fedorenko et al., 2023).

Основним завданням щодо психологічної підтримки поліцейських в умовах війни є досягнення оптимального стану їх психічного здоров'я, розвиток психологічної стійкості до впливу стресових чинників і психологічної готовності працівника поліції до подолання складнощів і виконання службових обов'язків. Пропонуємо спрямувати підтримку психічного здоров'я поліцейських в умовах воєнного часу за такими складовими: відновлення відчуття безперервності життя (когнітивної, функціональної, соціальної, емоційної, психофізіологічної) для інтеграції досвіду подолання травми до історії життя потерпілої людини. Травматична подія, що потребувала сильної мобілізації ресурсів для її подолання, сприяє появі в потерпілої людини відчуття розірваності життя на «до травматичної події» та «після травматичної події»; протидія негативному інформаційно-психологічному впливу й інформаційна гігієна – формування у працівників поліції критичного мислення та вміння аналізувати інформацію; знань про дезінформацію і фейки,

маніпулювання свідомістю і поширення чуток; відпрацювання навичок протидії маніпулятивному впливу; надання кризової психологічної допомоги працівникам поліції, які перебували в екстремальних, ризиконебезпечних, психотравматичних ситуаціях; мотиваційне консультування щодо власного психічного здоров'я, можливе використання технік активізації бажання самозмін, позитивних спогадів, пошуку нових мотиваторів, активізації ресурсів подолання перешкод; тренінги з активізації особистісних ресурсів, пошуку й усвідомлення індивідуальних шляхів самопомоги та відновлення в умовах війни; профілактика емоційного вигорання; робота із сім'ями поліцейських: психологічне консультування з питань особливостей психологічного стану поліцейських; забезпечення психологічної підтримки членів їх родин. Перспективами подальших досліджень є систематизація досвіду надання психологічної допомоги поліцейським і розроблення ефективних технологій подолання психологічних травм війни.

Висновки

Розвиток професійних рис особистості працівника поліції – тривалий і напружений процес, але це є обов'язковою умовою для виконання тактично-оперативних завдань під час несення служби підрозділами поліції, складовою якого є об'єктивна, психологічна реальність. Саме ця підготовка відіграє важливу роль у формуванні стресостійкості у поліцейських, передусім в умовах війни. Для забезпечення ефективності їх діяльності необхідним є проведення особливого виду професійно-психологічної підготовки, яка спрямовує на подолання емоційних перешкод і готовність до екстремальних ситуацій, які можуть виникнути у воєнний час. Нервово-психічне напруження в працівників поліції виявляється за реальної або уявної загрози їх життю або здоров'ю, під час виконання ними складних завдань, де є дефіцит часу і коли рішення потрібно приймати миттєво. На нашу думку, проведення тактично-спеціальних навчань поліцейських шляхом цілеспрямованого й систематизованого комплексу заходів, здійснюваних у межах психолого-педагогічного процесу в поліції з імітацією умов, максимально наближених до реальних, з використанням світлошумових пристроїв, пристроїв больової дії, які збуджують психіку поліцейського до інстинкту самозбереження, – сприятиме тому, що поліцейські будуть приймати зважені оперативні рішення, безпечні для їх життя та

здоров'я. Психологічний стан працівника поліції відіграє ключову роль у його діяльності. Він є тим регулятором поведінки, який слід напрацювати під час тактичних навчань із психологічним впливом на поліцейського й подальшим аналізом виконаного завдання. Розвиток емоційного інтелекту, здатність розуміти й керувати власними почуттями, опанування навичок саморегуляції стане в нагоді під час несення служби в умовах воєнного стану. Пропонуємо проводити навчання поліцейських в умовах, максимально наближених до бойових, з використанням психологічних факторів. Від психологічного стану поліцейського будуть залежати успішність виконання тактично-оперативних завдань, його власна безпека й безпека громадян.

У мирний час професійну діяльність поліцейських вважали однією з найскладніших, небезпечних та екстремальних професій, що супроводжується значними психологічними і фізичними навантаженнями. В умовах війни перед працівниками поліції постали нові виклики й додаткові обов'язки, одним з найважливіших завдань є збереження їх психічного здоров'я і формування здатності успішно протидіяти стресовим факторам та іншим професійним ризикам.

Необхідним видається забезпечення поліцейських підтримкою в умовах реальної війни, оскільки певні симптоми отриманої психологічної травми можуть виявлятися з плином часу. У подальших дослідженнях слід вивчити психологічну готовність поліцейських під час воєнних дій, розробити комплексні заходи підтримки їх психологічного та фізичного здоров'я, захисних факторів. На національному рівні покращення комунікації між різними правоохоронними відомствами оптимізує співпрацю в складних умовах ліквідації наслідків воєнних атак. На особистому рівні емоційний добробут практиків і безпечні умови роботи мають бути пріоритетом в ефективному управлінні процесом.

Отже, можна виокремити основне завдання психологічної підтримки поліцейських під час війни, а саме: забезпечення оптимального психічного здоров'я, розвиток стійкості до стресових факторів і готовності до подолання складнощів під час виконання службових обов'язків. Рекомендуємо зосередити увагу на підтримці психічного здоров'я поліцейських у воєнний час за напрямом відновлення відчуття безперервності життя (когнітивної, функціональної, соціальної, емоційної, психофізіологічної) для інтеграції досвіду подолання травми.

References

- [1] Androsiuk, V., & Yurchenko-Shekhovtsova, T. (2024). Theoretical and methodological basis for assessing the effectiveness of a psychologist's activities (comparative analysis). *Legal Psychology*, 1(34), 35-45. doi: 10.33270/03243401.35.
- [2] Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Piaskovskyi, V., Antoshchuk, A., & Marchuk, A. (2022). Scientific tools for forming professional competence of patrol police officers. *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE)*, 11(2), 687-695. doi: 10.11591/ijere.v11i2.21987.

- [3] Budanova, M. (2023). Martial law and possible transformations of the police officer's personality. *Legal Psychology*, 1(32), 79-85. doi: 10.33270/03233201.79.
- [4] Chae, M., & Boyle, D. (2013). Police suicide: prevalence, risk, and protective factors. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 36(1), 91-118. doi: 10.1108/13639511311302498.
- [5] Dorova, O.M. (2019). Varieties of psychophysical readiness of a criminal police officer in the context of regulatory and legal support. *South Ukrainian Legal Journal*, 4(3), 141-145. doi: 10.32850/sulj.2019.4.3.32.
- [6] Fedorenko, O., Kharchenko, S., Makarova, O., Makarenko, P., Miloradova, N., Dotsenko, V., & Chervonyi, P. (2023). Communicative competence of law enforcement officers. *Cadernos Educacao Tecnologia e Sociedade*, 16(2), 349-360. doi: 10.14571/brajets.v16.n2.349-360.
- [7] Halych, M.Yu. (2021). Peculiarities of the influence of the conditions of professional activity of police officers on the emotional sphere of the personality. *Legal Psychology*, 2(29), 44-52. doi: 10.33270/03212902.44.
- [8] Kely, S., McQueen, E., Pymont, C., & Green, N. (2021). Avoiding Burnout at the Digital Forensics Coalface: Targeted strategies for forensic agencies in the management of job-related stress. *Forensic Science International: Digital Investigation*, 38. doi: 10.1016/j.fsidi.2021.301127.
- [9] Konstantinov, S.F. (2023). Directions for improving the training of law enforcement officers in wartime. *New Ukrainian Law*, 3, 135-140. doi: 10.51989/NUL.2023.3.19.
- [10] Kostytskyi, M., & Kushakova-Kostytska, N. (2023). Methodology of theoretical and practical knowledge in jurisprudence as a scientific and practical complex. *Philosophical and methodological problems of law*, 1(25), 9-17. doi: 10.33270/01232502.9.
- [11] Lauvrud, C., Nonstad, K., & Palmstierna, T. (2009). Occurrence of post traumatic stress symptoms and their relationship to professional quality of life (ProQoL) in nursing staff at a forensic psychiatric security unit: a cross-sectional study. *Health Qual. Life Outcome*, 7(1), 31-38. doi: 10.1186/1477-7525-7-31.
- [12] Marhasova, V.H., Kosach, I.A., & Rudenko, O.M. (2023). National security in the system of interests of society and the state. *Academic notes of the V.I. Tavrichesky National University*, 34(73), 1, 180-184. doi: 10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/32.
- [13] Medvediev, V.S. (2019). Investigator's Personality as a Problem of Legal Psychology. *Law and Safety*, 72(1), 97-103. doi: 10.32631/pb.2019.1.13.
- [14] Mor, Z., Kugel, C., Mizrahi, H., & Kaliner, E. (2024). Mass killing during terror attack at the Israel-Gaza border and the role of the Ministry of Health in identification of human remains and their release. *Forensic Science International*, 363, 112-118. doi: 10.1016/j.forsciint.2024.112188.
- [15] Mukhina, H.V. (2024). Psychological readiness of police officers to provide first psychological aid. *Ukrainian police science: theory, legislation, practice*, 5(1), 108-111. doi: 10.32782/2709-9261-2022-1-5-20.
- [16] Okhrimenko, I.M., & Usov, D.S. (2024). Psychological factors of negotiation activities in conditions of social contradictions and military challenges. *Prospects and innovations of science*, 3(37), 919-935. doi: 10.52058/2786-4952-2024-3(37)-919-935.
- [17] Shakun, V.I. (2023). Legal status of a police officer during war or foreign occupation. *New Ukrainian Law*, 3, 120-127.
- [18] Shevchuk, V.M. (2023). Forensic support for the investigation of war crimes: digitalization, innovations, prospects. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* (pp. 795-822). Riga, Latvia: Baltija Publishing. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-35.
- [19] Timchenko, O.V., & Barko, V.V. (2020). Ways of forming psychological readiness for professional activity among the personnel of the National Police of Ukraine. *Bulletin of the National University of Defense of Ukraine*, 3(56), 112-119. doi: 10.33099/2617-6858-20-56-3-112-119.
- [20] Tverdokhliebova, N.Ye. (2019). Motivators of organizational behavior of law enforcement officers at the stage of professional training. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, 1, 316-321. doi: 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-52.

Список використаних джерел

- [1] Андросюк В., Юрченко-Шеховцова Т. Теоретико-методологічне підґрунтя оцінки ефективності діяльності психолога (компаративний аналіз). *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 35–45. doi: 10.33270/03243401.35.
- [2] Bondarenko V., Okhrimenko I., Piaskovskyi V., Antoshchuk A., Marchuk A. Scientific tools for forming professional competence of patrol police officers. *International Journal of Evaluation and Research in Education* (IJERE). 2022. Vol. 11. No. 2. P. 687–695. doi: 10.11591/ijere.v11i2.21987.
- [3] Буданова М. Воєнний стан і можливі трансформації особистості поліцейського. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 79–85. doi: 10.33270/03233201.79.

- [4] Chae M., Boyle D. Police suicide: prevalence, risk, and protective factors. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2013. Vol. 36. No. 1. P. 91–118. doi: 10.1108/13639511311302498.
 - [5] Дьорова О. М. Різновиди психофізичної готовності поліцейського кримінальної поліції в контексті нормативно-правового забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3. С. 141–145. doi: 10.32850/sulj.2019.4.3.32.
 - [6] Fedorenko O., Kharchenko S., Makarova O., Makarenko P., Miloradova N., Dotsenko V., Chervonyi P. Communicative competence of law enforcement officers. *Cadernos Educaçao Tecnologia e Sociedade*. 2023. No. 16 (2). P. 349–360. doi: 10.14571/brajets.v16.n2.349-360.
 - [7] Галич М. Ю. Особливості впливу умов професійної діяльності поліцейських на емоційну сферу особистості. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 44–52. doi: 10.33270/03212902.44.
 - [8] Kelty S., McQueen E., Pymont C., Green N. Avoiding Burnout at the Digital Forensics Coalface: Targeted strategies for forensic agencies in the management of job-related stress. *Forensic Science International: Digital Investigation*. 2021. Vol. 38. doi: 10.1016/j.fsidi.2021.301127.
 - [9] Константінов С. Ф. Напрями вдосконалення підготовки правоохоронців у військовий час. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 135–140. doi: 10.51989/NUL.2023.3.19.
 - [10] Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9–17. doi: 10.33270/01232502.9.
 - [11] Lauvrud C., Nonstad K., Palmstierna T. Occurrence of post traumatic stress symptoms and their relationship to professional quality of life (ProQoL) in nursing staff at a forensic psychiatric security unit: a cross-sectional study. *Health Qual. Life Outcome*. 2009. No. 7 (1). P. 31–38. doi: 10.1186/1477-7525-7-31.
 - [12] Маргасова В. Г., Косач І. А., Руденко О. М. Національна безпека в системі інтересів суспільства та держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2023. Т. 34 (73). № 1. С. 180–184. (Серія «Публічне управління та адміністрування»). doi: 10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/32.
 - [13] Medvediev V. S. Investigator's Personality as a Problem of Legal Psychology. *Law and Safety*. 2019. No. 72 (1). P. 97–103. doi: 10.32631/pb.2019.1.13.
 - [14] Mor Z., Kugel C., Mizrahi H., Kaliner E. Mass killing during terror attack at the Israel-Gaza border and the role of the Ministry of Health in identification of human remains and their release. *Forensic Science International*. 2024. Vol. 363. P. 112–118. doi: 10.1016/j.forsciint.2024.112188.
 - [15] Мухіна Г. В. Психологічна готовність поліцейських надавати першу психологічну допомогу. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 5 (1). С. 108–111. doi: 10.32782/2709-9261-2022-1-5-20.
 - [16] Охріменко І. М., Усов Д. С. Психологічні чинники ведення переговорної діяльності за умов соціальних протиріч та воєнних викликів. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 3 (37). С. 919–935. (Серія «Педагогіка. Психологія. Медицина»). doi: 10.52058/2786-4952-2024-3(37)-919-935.
 - [17] Шакун В. І. Правовий статус поліцейського під час війни або іноземної окупації. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 120–127.
 - [18] Shevchuk V. M. Forensic support for the investigation of war crimes: digitalization, innovations, prospects. *Military offences and war crimes: background, theory and practice* : collective monograph. Riga, Latvi : Baltija Publishing, 2023. P. 795–822. doi: 10.30525/978-9934-26-302-6-35.
 - [19] Тімченко О. В., Барко В. В. Шляхи формування психологічної готовності до професійної діяльності у персоналі Національної поліції України. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 3 (56). С. 112–119. doi: 10.33099/2617-6858-20-56-3-112-119.
 - [20] Твердохлебова Н. Є. Мотиватори організаційної поведінки правоохоронців на етапі професійної підготовки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 1. С. 316–321. doi: 10.32999/ksu2312-3206/2019-1-52.
-

Psychological Readiness of Police Officers to Investigate War Crimes

TYCHYNA Dmytro

Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Laboratory on Crime Prevention of the Educational and Scientific Department No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>;

ANTOSHCHUK Andrii

PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-4372>;

PERTSEV Roman

Doctor of Philosophy, Deputy Chief of the Criminal Investigation Department of the Coastal Police District of Israel

Haifa, Israel

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9471-2962>

Abstract. World armed conflicts have posed numerous challenges and threats to the entire state mechanism of Ukraine and Israel and its institutions. Ensuring state security and preserving countries has become a task not only for law enforcement agencies, state authorities and local governments, but also for every citizen. Therefore, one of the strategic priorities for countries at war remains the fight against crime, and wartime criminogenic realities require an effective response mechanism from the institutions of the security and defense sector. The article emphasizes that the main management decision of the heads of the police departments and units of Ukraine and Israel in wartime was to bring them into combat readiness, alert personnel, and determine tasks in accordance with the plan and the current situation. Police officers participate in active military operations and maintain law and order in the deoccupied territories, which poses a potential threat to law enforcement officers of physical injuries and psychological traumatic syndrome. Future readiness and improved communication between different law enforcement agencies will improve cooperation in the difficult conditions of eliminating the consequences of military attacks. When investigating war crimes, the level of training of personnel in stressful situations is important. Attention is drawn to the traumatic emotional stress experienced by police officers during the identification of bodies. The identification process demonstrated the psychological complexity and problems faced by practitioners who participated in it. At the personal level, the emotional well-being of practitioners and safe working conditions should be a priority in effective process management. The need for psychological support for police officers in real war conditions is emphasized, since individual symptoms of stress-related injuries may manifest themselves over time. Therefore, when investigating war crimes, the psychological readiness of police officers for the conditions of military operations is a comprehensive measure to ensure psychological and physical health and develop protective mechanisms. The strategic objectives of psychological support for police officers during wartime are identified: ensuring optimal mental health, developing resilience to stress factors, and readiness to overcome difficulties in performing official duties. It is recommended to focus on supporting the mental health of police officers during wartime.

Keywords: police; martial law; war; armed conflict; crimes; investigation; victim; cognition; stress; aggression; adaptation; psychological support.

DOI: 10.33270/03243502.34
УДК 364.62-057.36

Міжнародний досвід психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців перед звільненням зі служби

АНДРОСЮК Вячеслав*

кандидат психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

ГАЛУСТЯН Олена

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень ННІЗДН Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2898-2387>

Анотація. У статті здійснено комплексний огляд міжнародного досвіду психологічної підтримки військовослужбовців і правоохоронців під час переходу до цивільного життя та виходу на пенсію. Автори досліджують практики США, Великої Британії, Канади, Ізраїлю, аналізуючи різноманітні програми й методи психологічної підтримки, їх ефективність і можливості адаптації. Дослідження виявляє ключові особливості підходів різних країн. США демонструє комплексність програм, що охоплюють увесь спектр потреб – від психологічної підтримки до працевлаштування та фінансового планування. Акцентовано на інноваційності американських методів, зокрема використанні віртуальної реальності для лікування посттравматичного синдрому. Велика Британія зосереджує увагу на ранньому втручанні та подоланні стигми навколо психічного здоров'я, інтегруючи державні та благодійні ініціативи. Канадський досвід вирізняється міжвідомчою співпрацею та культурною чутливістю програм, з огляду на потреби різних груп населення. Ізраїль пропонує проактивний підхід, що враховує постійну загрозу безпеці, починаючи психологічну підтримку ще під час активної служби та продовжуючи її після завершення. Ізраїльська модель засвідчує ефективність інтеграції досвіду ветеранів у роботу з військовослужбовцями. Розглянуто адаптацію міжнародного досвіду до українських реалій, інтеграцію цивільних спеціалістів і волонтерів у систему психологічної підтримки, а також програми підтримки сімей військовослужбовців. Аргументовано важливість комплексного, науково обґрунтованого підходу до психологічної підтримки, який враховує специфічні потреби цільових груп. Доведено необхідність постійної адаптації програм до нових викликів, таких як пандемія COVID-19 та зміни в характері воєнних конфліктів. Запропоновано цінні практики для вдосконалення систем психологічної підтримки, передусім у країнах, що постають перед такими викликами. Дослідження може бути корисним для психологів, соціальних працівників та інших фахівців, залучених до роботи з військовослужбовцями, правоохоронцями та ветеранами.

Ключові слова: психологічна підтримка; правоохоронець; військовослужбовець; звільнення зі служби; адаптація до цивільного життя; підготовка до пенсії; міжнародний досвід.

Історія статті:

Отримано: 26.08.2024

Переглянуто: 25.09.2024

Прийнято: 11.10.2024

Рекомендоване посилання:

Андросюк В., Галустьян О. Міжнародний досвід психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців перед звільненням зі служби. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 34–44. doi: 10.33270/03243502.34.

* Відповідальний автор

Вступ

Перехід від служби в правоохоронних органах або збройних силах до цивільного життя є складним, небезболісним процесом, який може супроводжуватися значними психологічними складнощами. Ця проблема набуває особливої актуальності не лише в контексті глобальних викликів безпеці та збільшення кількості ветеранів, які повертаються до мирного життя, а й для працівників, які готуються до виходу на пенсію після тривалої служби. Складнощам переходу до цивільного життя притаманний системний характер, зумовлений доволі радикальними змінами в суспільно-політичній, економічній та психологічній сферах подальшої життєдіяльності військових.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз міжнародного досвіду психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців у двох ключових аспектах: під час звільнення зі служби або переходу до цивільного життя, а також перед виходом на пенсію. Увагу зосереджено на вивченні практик Сполучених Штатів Америки (США), Великої Британії, Канади, Ізраїлю.

У цьому дослідженні розглянуто специфічні підходи до підготовки працівників до звільнення зі служби, проаналізовано різноманітні програми й методи психологічної підтримки, їх ефективність і можливості адаптації до українських реалій. Публікація має на меті не лише узагальнити міжнародний досвід, а й запропонувати конкретні рекомендації з вдосконалення системи психологічної підтримки в Україні, з огляду на потреби як тих, хто переходить до цивільного життя, так і тих, хто готується до виходу на пенсію.

Матеріали та методи

Проблема психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців під час переходу до цивільного життя та виходу на пенсію привертає увагу дослідників. Науковці J. A. Waters та W. Ussey у своїй праці «Police stress: history, contributing factors, symptoms, and interventions» (2007) досліджували симптоматику стресфакторів, що постають перед правоохоронцями протягом служби та під час виходу на пенсію, встановивши їх роль у порушенні систем життєзабезпечення та алкоголізації. Дослідники засвідчують важливість комплексного підходу до психологічної підтримки. Дослідження S. Kintzle, M. Keeling, E. Xintarianos, K. Williams «Exploring the Economic & Employment Challenges Facing U.S. Veterans: A Qualitative Study of Volunteers of America Service Providers & Veteran Clients» (2015) висвітлює економічні й трудові виклики, що постають перед ветеранами США під час переходу до цивільного життя. У контексті підготовки до пенсії робота J. Ruiz, E. Morrow (2005) «Retiring the Old Centurion: Life after a Career in Policing – An Exploratory Study»

окреслює психологічні аспекти виходу на пенсію військовослужбовців.

Міжнародний досвід реінтеграції військово-службовців проаналізовано в дослідженні канадських фахівців A.-R. Blais, W. Sullivan-Kwantes, D. R. McCreary «Post-deployment reintegration experiences of AF personnel: Implications for scale development» (2006). Науковці розглядають чотири сфери реінтеграції: особистісну, сімейну, професійну та культурну.

Актуальність теми зумовлена необхідністю вдосконалення наявних механізмів психологічної підтримки в Україні, передусім в умовах широкомасштабної війни, збільшення кількості ветеранів, які потребують допомоги в адаптації до цивільного життя, та значної кількості працівників, які готуються до виходу на пенсію після багаторічної служби.

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході до аналізу міжнародного досвіду психологічної підтримки правоохоронців і військовослужбовців під час переходу до цивільного життя та виходу на пенсію. Для досягнення мети дослідження використано такі методи: 1) системний огляд літератури: проведено всебічний аналіз наукових публікацій, урядових звітів та офіційних документів з баз даних PubMed, JSTOR, Google Scholar та ResearchGate. Ключові слова для пошуку охоплювали: «psychological support», «police officers», «military personnel», «transition to civilian life», «retirement preparation» та їх відповідники українською мовою; 2) компаративний аналіз: досвід різних країн (США, Велика Британія, Канада, Ізраїль, Україна) системно порівняли для виявлення спільних тенденцій, унікальних підходів і найкращих практик; 3) аналіз кейсів: розглянуто конкретні програми й ініціативи із психологічної підтримки в кожній з досліджуваних країн для глибшого розуміння їх структури, реалізації та ефективності; 4) експертні інтерв'ю: проведено напівструктуровані інтерв'ю з десятьма експертами в галузі психології та соціальної роботи, які мають досвід роботи з правоохоронцями й військовослужбовцями. Це дало змогу отримати інсайдерську інформацію та експертні оцінки наявних практик; 5) аналіз статистичних даних: проаналізовано доступні статистичні дані щодо ефективності різних програм психологічної підтримки, рівня адаптації до цивільного життя та психологічного добробуту після виходу на пенсію; 6) SWOT-аналіз: для оцінювання сильних і слабких аспектів, можливостей і загроз наявних програм психологічної підтримки в Україні проведено SWOT-аналіз.

Обмеження дослідження зумовлено відносною доступністю деяких внутрішніх документів і програм, передусім щодо вітчизняного інформаційного ресурсу, а також можливою неповнотою статистичних даних через специфіку досліджуваної групи.

Етичні аспекти дослідження дотримано шляхом забезпечення анонімності учасників інтерв'ю та використання лише оприлюднених доступних даних.

Аналіз нормативно-правових актів: було здійснено детальне вивчення законодавчої бази й нормативно-правових актів, що регулюють питання психологічної підтримки правоохоронців і військовослужбовців у досліджуваних країнах. Зокрема, проаналізовано:

– США: National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2008 (Section 1611), Veterans Access, Choice, and Accountability Act of 2014, Clay Hunt Suicide Prevention for American Veterans Act of 2015;

– Велика Британія: Armed Forces Act 2006, Armed Forces Covenant, Veterans' Mental Health Transition, Intervention and Liaison Service (TILS);

– Канада: Canadian Forces Members and Veterans Re-establishment and Compensation Act (New Veterans Charter), Veterans Well-being Act;

– Ізраїль: Disabled Veterans Law (1959), Families of Fallen Soldiers Law (1950);

– Україна: закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, накази МВС України «Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із спеціфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських» від 6 лютого 2019 року № 88, «Про затвердження Плану здійснення психологічного супроводу військовослужбовців Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, поліцейських та осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, членів їх сімей під час дії воєнного стану та професійного відбору психологів (mental tutor)» від 15 січня 2024 року № 27, наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування» від 2 липня 2015 року № 678.

Крім цього, проаналізовано такі міжнародні документи, як Конвенція Міжнародної організації праці (МОП) про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця № 158 (1982) та Рекомендація МОП щодо літніх працівників № 162 (1980).

Здійснений аналіз дав змогу виявити правові основи та нормативні вимоги до організації психологічної підтримки поліцейських і військовослужбовців у різних країнах, а також порівняти їх з українським законодавством.

Результати й обговорення

У Сполучених Штатах Америки одна з найрозвиненіших систем психологічної підтримки військовослужбовців і поліцейських. Вона охоплює

як державні, так і приватні ініціативи щодо переходу до цивільного життя та виходу на пенсію.

Програми для військовослужбовців.

Transition Assistance Program (TAP) – програма Міністерства оборони США, спрямована на підготовку військовослужбовців до цивільного життя. Вона обов'язкова для всіх військовослужбовців і розпочинається за 12–24 місяці до запланованого звільнення, охоплює семінари з написання резюме, пошуку роботи, фінансового планування та психологічної адаптації; надає інформацію про наявні пільги та послуги для ветеранів. Крім цього, програма передбачає індивідуальні консультації військовослужбовців з питань планування подальшої кар'єри (U.S. Department of Defense...).

Програма «Soldier for Life» (Army) передбачає підтримку військових протягом усього життєвого циклу: від вступу на службу до переходу до цивільного життя. Вона пропонує ресурси для освіти, працевлаштування та добробуту, включаючи менторські програми й мережеві можливості.

Програма реінтеграції «Yellow Ribbon» призначена для резервістів та особового складу Національної гвардії США. Ця програма передбачає заходи, які проводять протягом усього циклу розгортання. Також передбачено надання інформації щодо ресурсів підтримки, охорони здоров'я, освіти та працевлаштування військовослужбовців (About the Yellow...).

Програми для правоохоронців. *Employee Assistance Programs (EAP)* – це програма для правоохоронців, яка пропонує конфіденційні консультації та підтримку для співробітників правоохоронних органів та їх сімей, допомагаючи впоратися зі стресом, емоційними проблемами й підготовкою до виходу на пенсію (Donnelly, Valentine, & Oehme, 2015).

Сор2Сор (Нью-Джерсі) – це перша в країні програма підтримки «Рівний-Рівному» для правоохоронців, яку фінансує держава, її було засновано 2000 року як реагування на поширення випадків самогубств серед правоохоронців у штаті Нью-Джерсі. Програма пропонує цілодобову «гарячу лінію»: 1-866-SOP-2SOP, яка доступна 24/7/365. Персонал складається з колишніх правоохоронців, які пройшли спеціальну підготовку як консультанти, і ліцензованих клінічних професіоналів. Передбачені програмою послуги є цілком конфіденційними та безкоштовними для всіх правоохоронців Нью-Джерсі та їх сімей. Серед послуг цієї програми слід виокремити: кризове втручання – негайну допомогу офіцерам, які перебувають у гострій кризі; оцінювання ризику суїциду – спеціалізовані протоколи для виявлення та підтримки офіцерів із суїцидальними намірами; короткострокове консультування – до шести сесій для розв'язання нагальних проблем; направлення до спеціалістів – зв'язок з додатковими ресурсами для довгострокової підтримки; підтримка після

критичних інцидентів – допомога офіцерам, які пережили травматичні події на службі.

Унікальність моделі «Рівний-Рівному» полягає в тому, що вона дає змогу сформувати довірчі відносини між правоохоронцем і консультантом, адже більшість консультантів розуміють специфіку роботи правоохоронців. Програма передбачає проактивний підхід, оскільки не тільки реагує на кризу, а й має профілактичну складову, проводячи просвітницькі заходи і тренінги. Крім цього, програма пропонує сімейну підтримку, адже послуги доступні не тільки для офіцерів, а й для членів їхніх сімей.

За даними програми, з моменту її впровадження рівень самогубств серед правоохоронців у Нью-Джерсі знизився на 79 %. Модель Cop2Cop була адаптована іншими штатами й навіть країнами. Серед позитивних результатів запровадження цієї програми також слід виокремити подолання стигми навколо психічного здоров'я в правоохоронній спільноті. Крім цього, програма Cop2Cop постійно оновлює свої протоколи та навчання, з огляду на нові виклики сьогодення (наприклад, стрес, пов'язаний з пандемією COVID-19).

Отже, програма Cop2Cop демонструє ефективність спеціалізованого, конфіденційного підходу до психологічної підтримки правоохоронців. Успіх програми засвідчує важливість розуміння унікальних стресорів, що постають перед працівниками правоохоронних органів і надання підтримки з боку людей, які мають схожий досвід. Ця модель може бути цінним прикладом для інших регіонів і країн, які прагнуть посилити психологічну підтримку своїх правоохоронців.

Крім цього, діють інші програми підготовки до виходу на пенсію в деяких поліцейських департаментах. Зокрема, значна кількість департаментів США пропонує спеціалізовані програми для офіцерів, які готуються до виходу на пенсію, зокрема фінансове планування та психологічну підтримку (Kinnaird, 2015).

Слід виокремити **програми для ветеранів**: Управління охорони здоров'я ветеранів (VHA) – найбільш інтегрована система охорони здоров'я в США для ветеранів, яка пропонує широкий спектр послуг із психічного здоров'я, зокрема лікування ПТСР, депресії, інших захворювань. Має спеціалізовані програми для жінок-ветеранів і ветеранів похилого віку; ветцентри (Vet Centers) – надають безкоштовні послуги з реадaptaції для ветеранів бойових дій та їх сімей, зокрема індивідуальні та групові консультації, сімейну терапію, допомогу в працевлаштуванні, допомагають у доступі до інших пільг і послуг для ветеранів (Vet Center Program...).

Навігація в сучасному світі, змінні потреби ветеранів, перехід до цивільного життя, за результатами щорічних звітів Департаменту по справах ветеранів США (DVA) (The Challenges

Facing...), можуть виявитися надзвичайно складними для ветеранів. На конференції з розгляду медичних та правових питань щодо ветеранів та інших осіб, які порушують закон, встановлено, що саме ветерани становлять близько 10 відсотків арештованого, тюремного та громадсько-наглядового населення. Стосовно цих осіб запроваджено реалізацію терапії морального відновлення (MRT) – групову когнітивно-поведінкову програму для людей, які перебувають у системі кримінального правосуддя, мета якої – знизити ризик повторних правопорушень шляхом усунення схильності людини до «криміногенного мислення», яке пов'язане з нездатністю контролювати свої імпульси та звинуваченням інших у своїх проблемах (Richman, 2019).

Також цікавим, на нашу думку, є запровадження в США **інноваційних підходів** до психологічної підтримки, серед яких: а) терапія впливу віртуальної реальності (VRT), яку використовують для лікування ПТСР у військово-службовців і ветеранів, дає змогу пацієнтам заглибитися з травматичними спогадами в контрольованому середовищі; б) Mindfulness-Based Mind Fitness Training (MMFT) – програма підвищення стійкості військовослужбовців перед бойовим розгортанням. Завдяки навчання техніки усвідомленості й терапії травм вона сприяє кращому функціонуванню та глибшому відновленню після стресових переживань (Le, Ngnoumen, & Langer, 2014).

Отже, слід виокремити такі особливості американського підходу:

1. Комплексність: програми охоплюють весь спектр потреб – від психологічної підтримки до працевлаштування та фінансового планування.

2. Доступність: наявність численних точок доступу до послуг, зокрема онлайн ресурси й мобільні додатки.

3. Спеціалізація: програми адаптовані до специфічних потреб різних груп (активні військово-службовці, поліцейські, ветерани).

4. Інноваційність: активне впровадження нових технологій та методів лікування.

5. Участь громади: залучення громадських організацій та волонтерів до підтримки військово-службовців і ветеранів.

Досвід США демонструє важливість створення багаторівневої системи, яка враховує різноманітні потреби цільових груп і використовує різні канали надання допомоги. Підхід може бути корисним для адаптації в інших країнах, зокрема України, з огляду на місцевий контекст і ресурси.

Велика Британія також має доволі розвинену, комплексну систему психологічної підтримки, яка охоплює як військовослужбовців, так і правоохоронців. Розглянемо основні програми цієї системи.

Програми для військовослужбовців і ветеранів. Career Transition Partnership (CTP) – це офіційна служба Міністерства оборони

Великої Британії, яка допомагає військовослужбовцям перейти до цивільного життя, пропонуючи кар'єрне консультування, навчання та допомогу в працевлаштуванні (Career Transition Partnership...).

Програма започатковує роботу з військовим за два роки до звільнення зі служби і триває два роки поспіль після звільнення. Згідно з програмою, служба надає такі послуги: семінари з планування кар'єри, навчання складати резюме та проходити співбесіди, доступ до вакансій та ярмарок вакансій, індивідуальне консультування з питань кар'єри. Особливість цієї програми полягає в тому, що вона адаптується до індивідуальних потреб кожного військовослужбовця.

Служба з питань психічного здоров'я ветеранів NHS, втручання та зв'язку (TILS) – спеціалізована служба психічного здоров'я для ветеранів і тих, хто готується до звільнення, яка пропонує оцінювання психічного здоров'я; розроблення індивідуальних планів лікування; терапевтичні втручання; направлення до інших служб за потреби. Особливість цієї програми є застосування інтегрованого підходу, що призводить до медичної та соціальної підтримки.

Combat stress – провідна благодійна організація з питань психічного здоров'я ветеранів у Великій Британії, послуги якої передбачають: цілодобову лінію підтримки; громадські команди психічного здоров'я; інтенсивні програми лікування ПТСР; онлайн самопомоги. Особливість цієї програми полягає в спеціалізації на лікуванні складних психічних травм.

Help the heroes – благодійна організація, що підтримує поранених ветеранів та їх сім'ю, яка пропонує програми фізичної та психологічної реабілітації; підтримку в працевлаштуванні; фінансове консультування; спортивні та соціальні програми для відновлення. Її особливість полягає в холистичному підході до відновлення, що охоплює фізичний, психічний та соціальний добробут.

Програми для правоохоронців. *Police Rehabilitation Centres* – незалежні благодійні центри, що спеціалізуються на реабілітації поліцейських. Ці центри здійснюють фізичну та психологічну реабілітацію для діючих та колишніх співробітників поліції та передбачають цілісний підхід до відновлення здоров'я і добробуту офіцерів (*The Police Rehabilitation...*).

Blue Light (Mind Charity) – національна програма, спрямована на підтримання психічного здоров'я працівників екстрених служб, зокрема поліції. Послуги охоплюють: інформаційні ресурси про психічне здоров'я; тренінги з питань психічного здоров'я; підтримку за принципом «Рівний-Рівному»; кампанії з подолання стигми (*Blue Light Programme...*).

Police Care UK – благодійна організація, що підтримує діючих і колишніх працівників поліції та їхні сім'ї, яка пропонує: фінансову підтримку;

психологічне консультування; програми підтримують для тих, хто залишає службу; гранти на навчання та розвиток. Особливість цієї програми полягає в здійсненні комплексної підтримки, що охоплює різні аспекти життя поліцейських.

Серед програм для ветеранів у Великій Британії слід назвати NHS Mental Health Services. Це національна служба охорони здоров'я Великої Британії, яка пропонує спеціалізовані послуги у сфері психічного здоров'я для ветеранів, зокрема лікування ПТСР і депресії (*Mental health support...*).

Серед **інноваційних підходів**, запроваджених у практику надання психологічної підтримки у Великій Британії, слід виокремити:

TRiM (Trauma Risk Management) – метод управління травмою, розроблений у Королівській морській піхоті. Цей метод використовують як у військових, так і в поліцейських службах, він ґрунтується на підході «Рівний-Рівному», з метою раннього виявлення проблем психічного здоров'я після травматичних подій.

HeadFIT – онлайн платформа, розроблена в співпраці з Міністерством оборони та Королівським фондом, яка пропонує інструменти й методики для підтримання психічного здоров'я військовослужбовців, передбачає вправи на релаксацію, управління настроєм і підвищення продуктивності.

Отже, особливості британського підходу передбачають:

1. Інтеграцію державних і благодійних ініціатив (тісна співпраця між урядовими програмами та благодійними організаціями)

2. Акцент на ранньому втручанні (чимало програм спрямовані на профілактику та ранне виявлення проблем психічного здоров'я)

3. Визнання специфічних потреб (розроблення програм, які враховують унікальні виклики військової та поліцейської служби)

4. Підтримка сімей (чимало програм передбачають підтримку членів сімей військовослужбовців і правоохоронців)

5. Використання цифрових технологій (розроблення онлайн ресурсів і мобільних додатків для розширення доступу до підтримки).

Досвід Великої Британії переконує у важливості комплексного підходу до психологічної підтримки, яка поєднує державні ініціативи з роботою благодійних організацій. Увагу зосереджено на ранньому втручанні, подоланні стигми та підтримці використання інноваційних методів. Отже, досвід Великої Британії може бути цінним джерелом ідей для інших країн, зокрема для України, під час розроблення та вдосконалення власних систем підтримки військовослужбовців і поліцейських.

Канада. У Канаді діє комплексна система психологічної підтримки для військовослужбовців, ветеранів і правоохоронців, що охоплює як державні, так і приватні ініціативи. Розглянемо основні програми.

Програми для військовослужбовців і ветеранів. *Second Career Assistance Network (SCAN)* призначена для військовослужбовців, які готуються до звільнення зі служби. Вона пропонує семінари й індивідуальні консультації для військовослужбовців Канади, які готуються до цивільного життя (*Second Career Assistance...*).

Operational Stress Injury Social Support (OSISS) – програма підтримки за принципом «Рівний-Рівному» для військовослужбовців, ветеранів та їх сімей, які постраждали від оперативних стресових травм (OSI) (*Operational Stress Injury...*).

Зазначена програма потребує детальнішого розгляду.

Ключові аспекти програми:

а) структура:

– створена спільнота, що інтегрує зусилля Міністерства національної оборони та Міністерства у справах ветеранів Канади;

– вона працює в усій країні через мережу координаторів підтримки та сімейних координаторів;

б) персонал:

– координатори підтримки – це ветерани або звільнені військовослужбовці, які пережили OSI і пройшли спеціальну підготовку;

– сімейні координатори – це члени сімей тих, хто пережив OSI, також з відповідною підготовкою;

в) послуги:

– індивідуальна підтримка: зустрічі віч-на-віч для обговорення проблем і стратегій подолання;

– групова підтримка: регулярні зустрічі груп підтримки;

– освітні заходи: семінари та презентації про OSI й доступні ресурси;

– направлення до професійних служб: допомога в доступі до медичних і психологічних послуг;

г) принципи роботи:

– конфіденційність: суворе збереження конфіденційності всіх взаємодій;

– добровільність участі в програмі;

– доступність (послуги безкоштовні й доступні для всіх, хто їх потребує).

Програми для правоохоронців. Комплексна програма психологічної підтримки в межах *Служби охорони здоров'я Королівської канадської кінної поліції (Royal Canadian Mounted Police (RCMP))* пропонує різноманітні послуги з підтримання психічного здоров'я для своїх співробітників, зокрема консультації та програми підготовки до виходу на пенсію (*Prioritize full implementation...*).

Програма RCMP Peer Support – програма підтримки «Рівний-Рівному» для членів RCMP призначена для надання підтримки співробітникам та їх сім'ям.

Ключові аспекти програми:

а) структура:

– програма діє в усіх підрозділах RCMP у всій Канаді;

– координується на національному рівні, але має локальних координаторів у кожному регіоні;

б) персонал:

– волонтери-однолітки – це діючі або колишні співробітники RCMP, які пройшли спеціальну підготовку;

– підтримка надається як діючим, так і колишнім співробітникам та їх сім'ям;

в) послуги:

– індивідуальна підтримка: конфіденційні розмови з колегами, які розуміють специфіку роботи в правоохоронних органах;

– кризове втручання: підтримка після критичних інцидентів;

– інформаційна підтримка: надання інформації про доступні ресурси та послуги;

– направлення до професійних служб: допомога в доступі до професійної психологічної допомоги за потреби;

г) принципи роботи:

– конфіденційність: суворе збереження конфіденційності всіх взаємодій;

– доступність: підтримка доступна 24/7;

– добровільність: як для тих, хто надає підтримку, так і для тих, хто її отримує.

Отже, програми підтримки за принципом «Рівний-Рівному» в Канаді виявляють ефективність цього підходу в наданні психологічної підтримки військовослужбовцям, ветеранам і правоохоронцям. Вони створюють додатковий рівень підтримки, який доповнює професійні послуги з охорони психічного здоров'я та сприяє формуванню культури взаємодопомоги в цих спільнотах.

Служби допомоги працівникам (EAS) – доступні для всіх федеральних службовців, зокрема поліцейських. Вони пропонують короткострокове консультування та направлення до спеціалістів і надають підтримку з широкого кола питань: стрес, сімейні проблеми, відносини.

Програми для ветеранів. *Служба психічного здоров'я Канади у справах ветеранів* – надає широкий спектр послуг з охорони психічного здоров'я для ветеранів, що охоплює лікування ПТСР, депресії, тривожності й інших розладів. Крім цього, вона пропонує програми реабілітації та професійної перепідготовки.

Клініки оперативного стресу – мережа спеціалізованих клінік у всій Канаді, що здійснюють оцінювання та лікування оперативних стресових травм. У своїй діяльності клініки використовують мультидисциплінарний підхід (психіатри, психологи та соціальні працівники).

Інноваційні підходи. *Шлях до психічної готовності (R2MR)* – програма психологічної підготовки для військовослужбовців і правоохоронців, яка спрямована на підвищення психологічної стійкості та зменшення стигми навколо психічного здоров'я. Ця програма адаптована для використання в поліцейських службах у всій Канаді.

Канадський інститут дослідження та лікування громадської безпеки (CIPSRT)

проводить дослідження з питань психічного здоров'я працівників громадської безпеки з метою розроблення та оцінювання ефективності програм психологічної підтримки.

Терапію віртуальною реальністю використовують у деяких клініках оперативного стресу для лікування ПТСР, що дає змогу пацієнтам безпечно зіштовхнутися з травматичними спогадами в контрольованому середовищі.

Особливості канадського підходу:

1. Комплексність: програми охоплюють увесь спектр потреб – від профілактики до лікування та реабілітації.

2. Культурна чутливість: програми враховують потреби різних культурних груп, зокрема корінних народів Канади.

3. Міжвідомча співпраця: тісна співпраця між державними відомствами й організаціями для забезпечення безперервності допомоги.

4. Акцент на дослідження: активне проведення досліджень для вдосконалення програм і розроблення нових підходів.

5. Підтримка сімей: багато програм охоплюють підтримку членів сімей військовослужбовців і правоохоронців.

Канадський досвід демонструє важливість комплексного, науково обґрунтованого підходу до психологічної підтримки військовослужбовців і поліцейських. Увагу зосереджено на профілактиці, ранньому втручанні та подоланні стигми навколо психічного здоров'я. Такий підхід цілком придатний для адаптації в інших країнах, зокрема Україні, з огляду на місцевий контекст і потреби.

Ізраїль. Ізраїль запропонував унікальний та комплексний підхід до психологічної підтримки військовослужбовців і поліцейських, що ґрунтується на багаторічному досвіді роботи в умовах постійної загрози безпеці. Основні програми формуються в межах відомств, які здійснюють відповідну роботу.

Ministry of Defense Rehabilitation Department

пропонує комплексні програми реабілітації для ветеранів, зокрема психологічну підтримку та професійну перепідготовку (Fabian, 2024):

а) Програма «Одна душа»:

– спрямована на військовослужбовців з діагностованим ПТСР;

– пропонує індивідуальну та групову терапію, арттерапію, терапію з тваринами;

– охоплює сімейну терапію для підтримання родини військовослужбовців;

б) Програма професійної реабілітації:

– допомагає військовослужбовцям, які залишають службу, у виборі нової кар'єри;

– надає професійне навчання та допомогу в працевлаштуванні;

– пропонує психологічну підтримку процесу переходу до цивільного життя.

Israel Trauma and Resiliency Center (Ізраїльський центр травми та стійкості, NATAL) – неурядова організація, що спеціалізується на

лікуванні травм, пов'язаних із тероризмом і війною, яка надає психологічну допомогу жертвам терору та війни, зокрема військовослужбовцям і правоохоронцям (About Us...). Пропонує цілодобову гарячу лінію для кризового втручання, надає довгострокову психотерапію для військовослужбовців, ветеранів та їх сімей, проводить дослідження та розробляє інноваційні методи лікування травм.

Програми для правоохоронців через Israel Police. Ізраїльська поліція реалізує спеціалізовані програми психологічної підтримки для своїх співробітників, зокрема підготовку до виходу на пенсію (Solomon, & Benbenishty, 1986; Solomon et al., 2021).

Програми Поліції Ізраїлю:

а) відділ психологічної підтримки:

– надає психологічну допомогу діючим співробітникам поліції;

– проводить регулярні психологічні обстеження та консультації;

– організовує тренінги з управління стресом і розвитку стійкості;

б) програма підготовки до виходу на пенсію:

– починається за декілька років до запланованого виходу на пенсію;

– охоплює семінари з фінансового планування, здорового способу життя, другої кар'єри;

– пропонує індивідуальне консультування для планування життя після служби.

Програма «Братство воїнів» (Brothers in Arms):

– ініціатива ветеранів для підтримки інших ветеранів:

– організовує групи підтримки, очолювані колишніми військовослужбовцями;

– здійснює заходи для соціалізації та реінтеграції ветеранів у суспільство.

Центр посттравматичного стресового розладу імені Герцога:

– спеціалізований центр лікування ПТСР;

– пропонує інноваційні методи лікування, зокрема віртуальну реальність;

– досліджує ефективність різних методів лікування ПТСР.

Особливості ізраїльського підходу:

1. Проактивність: психологічна підтримка починається ще під час активної служби та продовжується після її завершення.

2. Комплексність: програми охоплюють психологічні, соціальні та професійні аспекти адаптації.

3. Інтеграція досвіду: активне залучення ветеранів до роботи з діючими військовослужбовцями та правоохоронцями.

4. Інноваційність: використання новітніх технологій та методів урахування психологічних травм.

5. Культурна чутливість: програми враховують специфіку ізраїльського суспільства та його мультикультурність.

Отже, ізраїльський досвід засвідчує важливість створення всеохопної системи підтримки, яка починається з профілактичної роботи під час служби та продовжується довгостроковою підтримкою після її завершення. Слід зазначити, що ця система цілком може бути адаптована під виклики й потреби України, передусім у сучасних складних умовах.

Висновки

1. Комплексний підхід: аналіз міжнародного досвіду та ситуації в Україні дає підстави стверджувати, що найефективніші програми психологічної підтримки правоохоронців і військовослужбовців мають комплексний характер, охоплюючи психологічну, соціальну та професійну адаптацію.

2. Раннє втручання: дослідження підтверджує важливість раннього початку підготовки до переходу до цивільного життя, що відображено в програмах низки країн.

3. Сімейно орієнтований підхід: програми, які передбачають підтримку сім'ї, мають кращі результати.

4. Специфіка правоохоронних органів: правоохоронці мають специфічні психологічні потреби, тож слід застосовувати окремий підхід, який враховано в програмах різних країн та адаптують в Україні.

5. Роль громадського сектору: дослідження засвідчує важливу роль громадських організацій та волонтерів у наданні психологічної підтримки, передусім в умовах обмежених ресурсів держави.

6. Довгострокова підтримка: виявлено необхідність довгострокових програм супроводу, які враховують можливість виникнення психологічних проблем навіть через роки після звільнення зі служби.

7. Потреба в подальших дослідженнях: ураховуючи унікальність ситуації в Україні, постала нагальна потреба в подальших дослідженнях ефективності впроваджених програм і розробленні нових підходів до психологічної підтримки в умовах воєнного конфлікту, що триває.

8. Нормативно-правове регулювання: дослідження виявило критичну роль законодавчої бази в забезпеченні ефективної психологічної підтримки правоохоронців і військовослужбовців. У різних країнах спостерігаються різні підходи до нормативного регулювання цієї сфери:

а) комплексне законодавство: у США й Великій Британії наявна розвинена система законів і підзаконних актів, що регулюють

надання психологічної допомоги (наприклад, National Defense Authorization Act у США та Armed Forces Covenant у Великій Британії);

б) адаптивне законодавство: в Україні спостерігається активний процес адаптації законодавства до умов війни. Зокрема, було внесено зміни до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», прийнято нові нормативні акти щодо психологічної реабілітації учасників бойових дій;

в) міжвідомча координація: важливим аспектом є створення нормативної бази для ефективної міжвідомчої взаємодії між різними структурами, що надають психологічну підтримку (військові психологічні служби, цивільні психологи, громадські організації);

г) стандартизація послуг: у різних країнах, зокрема й Україні, розробляють і впроваджують стандарти надання психологічних послуг військовослужбовцям і правоохоронцям, що закріплюють на нормативному рівні;

д) фінансове забезпечення: важливим аспектом нормативного регулювання є закріплення механізмів фінансування програм психологічної підтримки на законодавчому рівні, що забезпечує їх стабільність і довгострокову перспективу;

е) права та гарантії: законодавство різних країн, зокрема й України, дедалі більше уваги зосереджує на закріпленні прав військовослужбовців і правоохоронців на отримання психологічної допомоги та соціальних гарантій, пов'язаних з психологічною реабілітацією.

Аналіз нормативно-правової бази різних країн дає підстави стверджувати, що ефективна система психологічної підтримки потребує не лише розроблення відповідних програм, а й створення потужного законодавчого фундаменту, який забезпечував би їх реалізацію, фінансування та розвиток. У реаліях України надзвичайно важливим є подальше вдосконалення нормативно-правової бази з огляду на досвід війни та кращі міжнародні практики.

Загалом дослідження засвідчило, що ефективна психологічна підтримка правоохоронців і військовослужбовців потребує комплексного, індивідуалізованого підходу, який враховує специфіку служби, особливості переходу до цивільного життя та унікальні виклики, що постають перед кожною країною. Досвід України в умовах війни може стати цінним внеском у розвиток глобальних практик психологічної підтримки в екстремальних умовах.

References

- [1] About the Yellow Ribbon Reintegration. Site "Program Yellow Ribbon Reintegration". Retrieved from <https://www.yellowribbon.mil/>.
- [2] About Us. Site "NATAL". Retrieved from <https://www.natal.org.il/en/about-us/>.

- [3] Blais, A.-R., Sullivan-Kwantes, W., & McCreary, D.R. (2006). *Post-deployment reintegration experiences of AF personnel: Implications for scale development: Technical Report Defence R&D Canada*. Toronto. Retrieved from <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA473007.pdf>.
- [4] Blue Light Programme. Site "*Mind*". Retrieved from <https://www.mind.org.uk/news-campaigns/campaigns/blue-light-programme/>.
- [5] Career Transition Partnership. Site "*GOV.UK*". Retrieved from <https://www.gov.uk/guidance/career-transition-partnership>.
- [6] Richman, M. (2019). Conference to examine health, legal issues involving Veterans and others who break the law. Site "*U.S. Department of Veterans Affairs*". Retrieved from <https://www.research.va.gov/currents/0219-Conference-to-examine-health-legal-issues-involving-Veterans-and-others-who-break-the-law.cfm>.
- [7] Fabian, E. (2024). Defense Ministry Rehabilitation Department says over 10,000 troops treated since Oct. 7. Site "*The Time of Israel*". Retrieved from <https://www.timesofisrael.com/over-10000-israeli-troops-treated-since-oct-7-says-ministry-rehab-department/>.
- [8] Donnelly, E., Valentine, C., Oehme, K. (2015). Law Enforcement Officers and Employee Assistance Programs. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 38(2), 206-220.
- [9] Kinnaird, B.A. Life After Law Enforcement. Finding the hidden splendor for our warriors in blue "after the smoke clears". Site "*Psychology Today*". Retrieved from <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-hero-in-you/201507/life-after-law-enforcement>.
- [10] Kintzle, S., Keeling, M., Xintarianos, E., & Williams, K. (2015). Exploring the economic and employment challenges facing U.S. veterans: A qualitative study of Volunteers of America service providers and veteran clients. *Clinical Psychology*. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/280238737>.
- [11] Le, A., Ngnoumen, Ch.T., & Langer, E.J. (2014). *The Wiley Blackwell Handbook of Mindfulness* (Vol. II). Wiley Blackwell. Retrieved from https://elizabeth-stanley.com/wp-content/uploads/2019/08/Stanley_2014_Wiley-handbook-of-mindfulness_MMFT-chapter.pdf.
- [12] Mental health support for veterans, service leavers and reservists. Site "*NHS England*". Retrieved from <https://www.nhs.uk/nhs-services/armed-forces-community/mental-health/veterans-reservists/>.
- [13] Operational Stress Injury Social Support (OSISS). Site "*Government of Canada*". Retrieved from <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/benefits-military/health-support/casualty-support/peer-support/osiss.html>.
- [14] Prioritize full implementation of the RCMP Employee Well-being Strategy. Site "*Royal Canadian Mounted Police*". Retrieved from <https://www.rcmp-grc.gc.ca/en/change-the-rcmp/support-modern-policing/prioritize-full-implementation-the-rcmp-employee-well-being-strategy>.
- [15] Ruiz, J., & Morrow, E. (2005). Retiring the Old Centurion: Life after a Career in Policing – An Exploratory Study. *International Journal of Public Administration*, 28(13-14), 1151-1186. doi: 10.1080/01900690500290686.
- [16] Second Career Assistance Network (SCAN). Seminars now available online. Site "*Canadian Military Family Magazine*". Retrieved from https://www.cmfmag.ca/progs_services/second-career-assistance-network-scan-seminars-now-available-online/.
- [17] Solomon, Z., Bachem, R., Levin, Y., Ginzburg, K., & Zerach, G. (2021). Long-term trajectories of posttraumatic stress disorder: Categorical and dimensional perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*, 12(1). doi: 10.1080/00332747.2018.1485369.
- [18] Solomon, Z., & Benbenishty, R. (1986). The role of proximity, immediacy, and expectancy in frontline treatment of combat stress reaction among Israelis in the Lebanon War. *American Journal of Psychiatry*, 143(5), 613-617. doi: 10.1176/ajp.143.5.613.
- [19] The Challenges Facing the Department of Veterans Affairs in 2021. (n.d.). Retrieved from <https://www.americanprogress.org/article/challenges-facing-department-veterans-affairs-2021/>.
- [20] The Police Rehabilitation Centre Flint House. A professional HealthCare Provider specialising in the treatment of police officers. Site "*Defence Police Federation*". Retrieved from <https://dpf.org.uk/services/the-police-rehabilitation-centre-flint-house/>.
- [21] U.S. Department of Defense. Site "*DoD Transition Assistance Program*". Retrieved from <https://dodtap.mil/>.
- [22] Vet Center Program. Site "*U.S. Department of Veterans Affairs*". Retrieved from <https://www.vetcenter.va.gov/>.
- [23] Waters, J. A., & Ussery, W. (2007). Police stress: history, contributing factors, symptoms, and interventions. *Policing: An International Journal*, 30(2), 169-188. doi: 10.1108/13639510710753199.

Список використаних джерел

- [1] About the Yellow Ribbon Reintegration. *Program Yellow Ribbon Reintegration* : [site]. URL: <https://www.yellowribbon.mil/>.
- [2] About Us. *NATAL* : [site]. URL: <https://www.natal.org.il/en/about-us/>.
- [3] Blai, A.-R., Sullivan-Kwantes W., McCreary D. R. Post-deployment reintegration experiences of AF personnel: Implications for scale development : Technical Report Defence R&D Canada. Toronto, 2006. 42 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA473007.pdf>.
- [4] Blue Light Programme. *Mind* : [site]. URL: <https://www.mind.org.uk/news-campaigns/campaigns/blue-light-programme/>.
- [5] Career Transition Partnership. *GOV.UK* : [site]. URL: <https://www.gov.uk/guidance/career-transition-partnership>.
- [6] Richman M. Conference to examine health, legal issues involving Veterans and others who break the law. *U.S. Department of Veterans Affairs* : [site]. 2019. URL: <https://www.research.va.gov/currents/0219-Conference-to-examine-health-legal-issues-involving-Veterans-and-others-who-break-the-law.cfm>.
- [7] Fabian E. Defense Ministry Rehabilitation Department says over 10,000 troops treated since Oct. 7. *The Time of Israel* : [site]. 2024. URL: <https://www.timesofisrael.com/over-10000-israeli-troops-treated-since-oct-7-says-ministry-rehab-department/>.
- [8] Donnelly E., Valentine C., Oehme, K. Law Enforcement Officers and Employee Assistance Programs. *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*. 2015. No. 38 (2). P. 206–220.
- [9] Kinnaird B. A. Life After Law Enforcement. Finding the hidden splendor for our warriors in blue «after the smoke clears». *Psychology Today* : [site]. URL: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-hero-in-you/201507/life-after-law-enforcement>.
- [10] Kintzle S., Keeling M., Xintarianos E., Williams K. Exploring the economic and employment challenges facing U.S. veterans: A qualitative study of Volunteers of America service providers and veteran clients. *Clinical Psychology*. 2015. URL: <https://www.researchgate.net/publication/280238737>.
- [11] Le A., Ngnoumen Ch. T., Langer E. J. The Wiley Blackwell Handbook of Mindfulness. Volume II. Wiley Blackwell, 2014. 985 p. URL: https://elizabeth-stanley.com/wp-content/uploads/2019/08/Stanley_2014_Wiley-handbook-of-mindfulness_MMFT-chapter.pdf.
- [12] Mental health support for veterans, service leavers and reservists. *NHS England* : [site]. URL: <https://www.nhs.uk/nhs-services/armed-forces-community/mental-health/veterans-reservists/>.
- [13] Operational Stress Injury Social Support (OSISS). *Government of Canada* : [site]. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/benefits-military/health-support/casualty-support/peer-support/osiss.html>.
- [14] Prioritize full implementation of the RCMP Employee Well-being Strategy. *Royal Canadian Mounted Police* : [site]. URL: <https://www.rcmp-grc.gc.ca/en/change-the-rcmp/support-modern-policing/prioritize-full-implementation-the-rcmp-employee-well-being-strategy>.
- [15] Ruiz J., Morrow E. Retiring the Old Centurion: Life after a Career in Policing – An Exploratory Study. *International Journal of Public Administration*. 2005. No. 28 (13–14). P. 1151–1186. doi: 10.1080/01900690500290686.
- [16] Second Career Assistance Network (SCAN). Seminars now available online. *Canadian Military Family Magazine* : [site]. URL: https://www.cmfmag.ca/progs_services/second-career-assistance-network-scan-seminars-now-available-online/.
- [17] Solomon Z., Bachem R., Levin Y., Ginzburg K., Zerach G. Long-term trajectories of posttraumatic stress disorder: Categorical and dimensional perspectives. *European Journal of Psychotraumatology*. 2021. No. 12 (1). doi: 10.1080/00332747.2018.1485369.
- [18] Solomon Z., Benbenishty R. The role of proximity, immediacy, and expectancy in frontline treatment of combat stress reaction among Israelis in the Lebanon War. *American Journal of Psychiatry*. 1986. No. 143 (5). P. 613–617. doi: 10.1176/ajp.143.5.613.
- [19] The Challenges Facing the Department of Veterans Affairs in 2021. URL: <https://www.americanprogress.org/article/challenges-facing-department-veterans-affairs-2021/>.
- [20] The Police Rehabilitation Centre Flint House. A professional HealthCare Provider specialising in the treatment of police officers. *Defence Police Federation* : [site]. URL: <https://dpf.org.uk/services/the-police-rehabilitation-centre-flint-house/>.
- [21] U.S. Department of Defense. *DoD Transition Assistance Program* : [site]. URL: <https://dodtap.mil/>.
- [22] Vet Center Program. *U.S. Department of Veterans Affairs* : [site]. URL: <https://www.vetcenter.va.gov/>.
- [23] Waters J. A., Ussery W. Police stress: history, contributing factors, symptoms, and interventions. *Policing: An International Journal*. 2007. Vol. 30. No. 2. P. 169–188. doi: 10.1108/13639510710753199.

International Experience of Psychological Support for Police and Military Personnel before Discharge from Service

ANDROSIUK Viacheslav

PhD in Psychology, Professor, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on Problems of Psychological Support and Psychophysiological Research of Educational of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9106-2586>;

GALUSTIAN Olena

PhD in Law, Senior Research Fellow of the Scientific Laboratory on Problems of Psychological Support and Psychophysiological Research of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCIDL <https://orcid.org/0000-0003-2898-2387>

Abstract. The article presents a comprehensive review of international experience of psychological support for military and law enforcement personnel in the transition to civilian life and retirement. The authors study the practices of the USA, the UK, Canada, Israel, analyzing various programs and methods of psychological support, their effectiveness and adaptability. The study reveals key features of the approaches of different countries. The United States demonstrates the complexity of programs that cover the entire spectrum of needs - from psychological support to employment and financial planning. The study notes the innovativeness of American methods, including the use of virtual reality to treat PTSD. The United Kingdom focuses on early intervention and overcoming stigma around mental health by integrating government and charitable initiatives. The Canadian experience is characterized by interagency cooperation and cultural sensitivity of programs, taking into account the needs of different population groups. Israel offers a proactive approach, taking into account the constant threat to security, starting psychological support during active service and continuing it afterwards. The Israeli model demonstrates the effectiveness of integrating the experience of veterans into work with active military personnel. The article examines the adaptation of international experience to Ukrainian realities, the integration of civilian specialists and volunteers into the psychological support system, and programs to support military families. The authors emphasize the importance of a comprehensive, evidence-based approach to psychological support that takes into account the specific needs of target groups. The need to continuously adapt programs to new challenges, such as the COVID-19 pandemic and changes in the nature of military conflicts, is noted. The article offers valuable practices for improving psychological support systems, especially in countries facing similar challenges. The study may be useful for policy makers, psychologists, social workers, and other professionals involved in working with military personnel, law enforcement officers, and veterans.

Keywords: psychological support; law enforcement officers; military personnel; discharge from service; adaptation to civilian life; preparation for retirement; international experience.

DOI: 10.33270/03243502.45
УДК 343.144:343.35

Тактичні і психологічні засади допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підрубкою документів

ГАГАЧ Віталій*

кандидат юридичних наук, старший дослідник, докторант Науково-дослідного інституту публічного права

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7933-0712>

Анотація. Однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень є допит. Це незамінна слідча (розшукова) дія, оскільки, отримуючи показання в процесі допиту, слідчий збирає ідеальні сліди, які комплексно доповнюють інші джерела криміналістично значущої інформації, забезпечуючи процес доказування. Мета наукової статті полягає у формуванні засад тактики допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підрубкою документів, з позицій кримінально-процесуального, криміналістичного та психологічного аспектів. Окреслено закономірності проведення допиту, зокрема ключову з них – його пізнавальний характер, що полягає в послідовному відображенні події кримінального правопорушення в пам'яті людини. На відображення впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. У контексті розгляду тактики допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підрубкою документів, висвітлено питання використання можливостей когнітивної психології та психології брехні, зокрема за умов, коли складнощі виникають як з активізацією пам'яті допитуваних, які готові до співпраці зі слідством, або з відображенням правдивої інформації внаслідок її спотворення або замовчування допитуваним як форми протидії досудовому розслідуванню. Такі обставини обумовлені тим, що підозрюваний, причетний до механізму протиправної діяльності, а в низці випадків – і недобросовісний свідок, характеризуються високим рівнем освіченості, сформованістю професійних здібностей є переважно представниками «білокомірцевої» злочинності, що обумовлює ретельну підготовку слідчого до допиту й безпосередньо отримання показань з дотриманням криміналістичних рекомендацій.

Ключові слова: допитуваний; тактичний прийом; когнітивна психологія; психологія брехні; процесуальне інтерв'ю; показання.

Історія статті:

Отримано: 31.07.2024

Переглянуто: 28.08.2024

Прийнято: 30.09.2024

Рекомендоване посилання:

Гагач В. Тактичні і психологічні засади допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підрубкою документів. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 45–53. doi: 10.33270/03243502.45.

*Відповідальний автор

Вступ

Однією з найпоширеніших слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, є допит. Складність цієї слідчої (розшукової) дії полягає в тому, що вона має процесуальні, організаційні, криміналістичні, психологічні й етичні аспекти. Уміле проведення допиту потребує не лише суворого дотримання положень кримінального процесуального законодавства, а й творчого застосування знань у галузі криміналістики, психології, педагогіки, етики тощо. Допит визначають як найбільш значущу, незамінну слідчу (розшукову) дію, оскільки, отримуючи показання в процесі допиту, слідчий збирає ідеальні сліди, які комплексно доповнюють інші джерела криміналістично значущої інформації, забезпечуючи процес доказування. Саме тому питання оптимізації проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з підrobленням документів, передусім у контексті вдосконалення його психологічної основи, надання дієвих практичних рекомендацій, є вкрай важливим.

Для підвищення ефективності професійної діяльності слідчого, крім знань кримінального процесуального законодавства, фундаментальних криміналістичних знань, необхідні знання з галузі психології. Зазначене зумовлено тим, що слідчому доводиться працювати переважно з двома категоріями учасників кримінального провадження: тими, які готові співпрацювати зі слідством (добросовісний свідок, потерпілий), і тими, які не сприяють такій співпраці (підозрюваний, недобросовісний свідок).

З огляду на це, слідчий має на високому рівні володіти тактико-психологічним інструментарієм, зокрема знаннями когнітивної психології. На сучасному етапі розвитку когнітивної психології можна стверджувати, що головні акценти дослідження цієї науки – це психічні процеси, домінує серед них мислення і пам'ять. Особливим предметом пошуків є положення про вирішальну роль знань, когнітивних структур у перебігу пізнавальних процесів і поведінки людини, структурованості знань у її пам'яті, співвідношення вербальних та образних компонентів у процесах запам'ятовування і мислення (Maksymenko, & Pasichnyk, p. 3). У процесі допиту учасників кримінального провадження, готових до співпраці, слідчий зможе розпізнавати закономірності активізації пам'яті таких осіб, навіть якщо вони відчують певні складнощі у відтворенні сприйнятих обставин події кримінального правопорушення. Стосовно осіб, які протидіють розслідуванню, слід бути обізнаним із психологією брехні (Yaremchuk, 2021). Учені досліджують брехню в межах загальної психології як феномен людської поведінки, що має психофізіологічні

механізми; у межах вікової психології, простежуючи джерела та розвиток брехні в онтогенезі; у межах педагогічної психології, вивчаючи брехню як продукт виховання, – з одного боку, які чинники впливають на виховання – з іншого (Maiorcsak, 2013, p. 103). Опанування знань за цим напрямом сприятиме тому, що слідчий не лише зможе виявити викривлену, неправдиву інформацію, а й за допомогою низки тактичних прийомів з'ясувати об'єктивні обставини в кримінальному провадженні.

Щоб акцентувати саме на особливостях проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, слід розглянути тлумачення змісту кримінально протиправної діяльності. Аналіз матеріалів слідчої судової практики надав можливість виокремити кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, за якими найчастіше правоохоронні органи виявляють факти використання фальсифікації документів, пов'язані з вчиненням і приховуванням кримінальних правопорушень, а саме передбачених ст. 201 КК України «Контрабанда», ст. 205-1 КК України «Підrobлення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців», ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 218-1 КК України «Доведення банку до неплатоспроможності», ст. 220-1 КК України «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності», ст. 220-2 КК України «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи», ст. 223-1 КК України «Підrobлення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» та ін. (Nahach, 2024, p. 140).

Допит підозрюваного, а в низці випадків – і свідків у таких кримінальних провадженнях є доволі складний, що обумовлено характеристикою особи підозрюваного, ретельним плануванням й обміркованою реалізацією протиправного замислу, формуванням «легенди» щодо дій осіб, обізнаних із протиправною діяльністю. Проведення допиту може бути спрямовано й на активізацію пам'яті допитуваного, стимулювання пригадування обставин події. Надання рекомендацій тактичного і психологічного змісту спрямовано на підвищення ефективності діяльності слідчого за цих умов.

Матеріали та методи

Тактику допиту висвітлено в працях вітчизняних учених. Зокрема, В. В. Коваленко (2024) зосередив увагу на розробленні науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій щодо організації й тактики допиту членів

організованих груп чи злочинних організацій, зокрема – в аспекті подолання протидії; Ю. М. Черноус (2020) визначила поняття тактичних прийомів та особливості психологічного механізму їх реалізації. Теоретико-прикладний аналіз тактичних прийомів емоційного та логічного впливу на допитувану особу з метою одержання від неї правдивих показань під час розслідування технології злочинного збагачення здійснено в дослідженні В. І. Пісного (2023) та ін. Деякі проблемні питання розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності вивчав О. В. Курман (2022). Однак проблематику проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, ще не розглядали вчені в наукових працях.

Мета статті – дослідити засади тактики допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, з позицій кримінально-процесуального, криміналістичного та психологічного аспектів.

Результати й обговорення

З позицій кримінального процесу допит – це детально регламентований КПК України процес отримання показань (підозрюваного, свідка, потерпілого та інших) з метою забезпечення доказування в кримінальному провадженні. Процесуальний порядок його проведення регламентований ст. 224–227, 232 КПК України¹.

Учені мають різні підходи до визначення поняття допиту:

1) допит – це процесуальна дія, яка передбачає регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі (Chernetska, 2021, p. 284);

2) допит – це певні дії, урегульовані чинним законодавством, які мають структурно-логічний зв'язок, завданням якого є безпосереднє вилучення інформації, її оцінка та застосування для боротьби зі злочинністю (Hrytsenko, & Rukhtina, 2018, p. 179).

Слід зауважити, що в контексті науки кримінального процесу допит є процесуальною дією, яка спрямована на отримання показань допитуваного й відбувається відповідно до визначеної кримінальним процесуальним законодавством форми.

Криміналістика переважно розглядає допит у контексті його тактико-криміналістичного

забезпечення, зокрема тактичних прийомів та їх комплексів, що реалізує слідчий під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Крім того, криміналістика охоплює аспект взаємодії учасників кримінального провадження, їх психологічного впливу один на одного тощо, як результат – отримання криміналістично значущої інформації у формі показань учасника кримінального провадження. Також криміналістика розглядає допит як вербальну дію, і хоча основний спосіб комунікації – це спілкування, під час допиту джерелами інформації є і невербальні реакції (міміка, жести, поза суб'єкта).

Коли йдеться про психологічний аспект допиту, слід зауважити, що у психології допит розглядають як процес специфічного спілкування слідчого з допитуваним, у процесі якого вивчають психологічні процеси, встановлюють закономірності психіки учасника кримінального провадження.

Отже, вивчення наукових праць, законодавства, емпіричних джерел засвідчує, що поняття та зміст такої слідчої (розшукової) дії, як допит, можна розглядати з кримінально-процесуального, криміналістичного та психологічного аспектів. Обов'язковою ознакою є пізнавальний характер допиту.

Серед закономірностей допиту слід виокремити те, що з пізнавальної позиції показання допитуваного становлять послідовне, кількоступеневе відображення події кримінального правопорушення. На відображення впливають об'єктивні (умови сприйняття) та суб'єктивні (рівень розуміння процесів і явищ) чинники.

Пізнавальну сутність допиту може бути окреслено за допомогою методологічного інструментарію пізнання. Це передусім такі методи: спостереження, порівняння, моделювання, експеримент, бесіда, опис. Пізнавальна сутність допиту полягає в пізнанні події кримінального правопорушення шляхом спілкування з допитуваними, застосуванні низки методів пізнання з метою отримання показань у кримінальному провадженні.

Проведення допиту є тактично і психологічно складним завданням під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів. Підозрюваний, причетний до механізму протиправної діяльності, а в низці випадків і недобросовісний свідок, вирізняються високим рівнем освіченості, сформованістю професійних здібностей, є переважно представниками «білокомірцевої» злочинності, що обумовлює ретельну підготовку слідчого до допиту та безпосередньо отримання показань з дотриманням криміналістичних рекомендацій.

Влучно зауважує М. В. Корнієнко (2019), що в арсеналі «білокомірцевої» злочинності через намір «залишатися в тіні» наявні такі форми латентного збагачення, які складно викривати й доводити, тобто замасковані економічні, податкові

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

та інші фінансові злочини і правопорушення: фіктивне підприємництво; податкове шахрайство; банківське шахрайство; зловживання анти-монопольним становищем; інвестиційне шахрайство; маніпуляції на фондових біржах; шахрайство з фінансовими ресурсами; організація конвертаційних центрів; легалізація злочинних доходів, рейдерство тощо. Дослідники виокремлюють такі загальні її ознаки: економічний характер злочинів; ненасильницький, антисоціальний характер; завуальований характер злочинів, що мають тривалий ефект; високий рівень латентності; тенденції до транснаціонального характеру тощо.

Тактика допиту підозрюваних (у низці випадків – і свідків) має ґрунтуватися на особливих індивідуальних характеристиках учасників кримінального провадження.

Професійна діяльність слідчого потребує не лише спеціальних кваліфікаційних знань і вмій, а й певних знань із психології, які забезпечать високу культуру його професійної взаємодії та психологічного впливу на учасників кримінального провадження, з якими йому потрібно контактувати в процесі проведення слідчих (розшукових) дій.

Аналізуючи психологічний аспект допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркобою документів, не можна оминати увагою випадки, коли на шляху отримання показань під час проведення допиту постають перешкоди у вигляді конфліктних ситуацій, які супроводжуються відмовою допитуваного від давання показань або ж повідомленням викривленої інформації тощо. У таких випадках вагоме значення має розроблення системи тактичних прийомів установалення психологічного контакту з допитуваною особою.

Також на початковому етапі розслідування слідчому бракує достовірно встановленої інформації, з якою можна було би порівнювати отримувані під час допиту показання і викривати неправду. Тому слід залучати до таких допитів спеціаліста-психолога, який за певними вербальними й невербальними ознаками зможе визначити, коли особа дає неправдиві показання, і за допомогою заздалегідь узгоджених умовних знаків інформувати про це слідчого (Kovalenko, 2024, p. 174).

Після встановлення психологічного контакту слідчому доцільно переходити до наступного етапу – безпосереднього отримання показань. Застосовують постановку різних запитань (контрольних, уточнювальних, нагадувальних тощо), пред'явлення речових доказів, оголошення висновків судових експертиз тощо.

Важливим є питання оптимізації допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркобою документів, шляхом удосконалення комунікативно-психологічного механізму його

проведення. Це питання можна розглядати у двох аспектах. По-перше, слід підвищити ефективність допиту учасників кримінального провадження з метою активізації пам'яті, подолання складнощів у відтворенні обставин кримінального правопорушення. Саме можливості когнітивної психології затребувані під час виконання цього завдання.

Розглядаючи залучення когнітивної психології в контексті проведення допиту, не можна оминати увагою такий її компонент, як когнітивний стиль особистості слідчого як суб'єкта проведення допиту. Кожний індивідуум наділений певними індивідуальними особливостями пізнання дійсності, відбувається формування суб'єктивного характеру оцінок і знань, що в майбутньому стають активними, їх застосовують, коли людина пізнає чи реагує. За таких умов когнітивний стиль може слугувати інструментом, який людина застосовує протягом життя та під час професійної діяльності, коли формує особисту реакцію на кожен життєву ситуацію та прогнозує адаптацію до них (Pushkar, 2023, p. 907). Здійснення ефективного досудового розслідування безпосередньо залежить від розвитку слідчого як суб'єкта, орієнтованого на власне професійне й особистісне вдосконалення, самопізнання та розвиток. Риси, що визначають когнітивний стиль слідчого, впливають на встановлення психологічного контакту і реалізації поставлених завдань під час проведення допиту.

Власне когнітивний стиль особистості слідчого має специфіку, обумовлену сферою його професійної діяльності. Адже діяльність слідчого здійснюється в особливих умовах, що вирізняються: 1) ієрархічністю, психологічним напруженням, виконанням одночасно різних складних завдань за наявності значної кількості інформаційних джерел, необхідності їх опрацювання за браком часу; 2) творчим характером, обумовленим діями в нестандартних ситуаціях; 3) відповідальністю за процес і результати розслідування кримінального правопорушення; 4) ризиком, пов'язаним із професійною діяльністю, негативним впливом фізичних і психічних навантажень на стан здоров'я тощо. За цих складних умов слід зосередити увагу на формуванні когнітивного стилю особистості слідчого, оскільки ця обставина впливає на сприйняття, опрацювання та дослідження отриманої в межах допиту інформації.

Не менш важливим у контексті розгляду тактики допиту під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркобою документів, є використання даних психології брехні, зокрема за умов, коли складнощі виникають вже не з активізацією пам'яті допитуваних, які готові до співпраці зі слідством, а з відображенням правдивої інформації, наслідком чого є її спотворення чи замовчування підозрюваним або недобросовісним свідком як форми протидії досудовому розслідуванню.

Слідчому важливо вміти виявляти брехню, бути обізнаним із психологічними особливостями цього феномену, адже специфіка професійної діяльності слідчого свідчить про повідомлення неправдивої інформації, її перекичування та замовчування з боку окремих учасників кримінального провадження.

Найчастіше феномен брехні виявляється під час проведення допиту, оскільки саме допит є основною вербальною слідчою (розшуковою) дією, під час якої слідчий у діалозі з допитуваним виявляє, чи той намагається приховати свої наміри або справжню мету, чи використовує різні спотворення даних і маніпулює слідчим.

Складність виявлення брехні під час проведення допиту полягає також у тому, що слідчому потрібно контролювати різні канали надходження інформації, щоб визначити таку інформацію як неправдиву. Про брехню в деяких випадках свідчать: слова, паузи, тембр голосу, вираз обличчя, рухи голови, жести, поза, дихання, рум'янець чи, навпаки, блідість тощо.

Виявити неправдивість показань підозрюваного, інших учасників кримінального провадження допоможе і поліграф. Це апаратно-програмний психодіагностичний комплекс, призначений для одночасної реєстрації кількох фізіологічних процесів, пов'язаних із виникненням емоцій: дихання, артеріального тиску, біострумів (мозку, серця, скелетної та гладкої мускулатури тощо) (Volobuiev, 2018, p. 56).

Використання поліграфа спрямоване на діагностування психіки людини, її внутрішнього світу, який є системою суб'єктивних образів реальності та функціонує за певними законами. Коли людина говорить неправду, відповідаючи на запитання, у неї відбуваються фізіологічні зміни – частішають пульс і дихання, підвищується тиск, посилюється потовиділення тощо. Поліграф здатен виявити це і зафіксувати (за допомогою спеціальних датчиків, які надягають на особу), а спеціаліст, який проводить випробування, оцінює одержані в такий спосіб дані й вирішує, на які запитання особа реагувала незвичайно. Незвичайні для певної людини реакції, зареєстровані поліграфом, дають підстави для висновку, чи говорить особа правду. Випробування провадять у формі «запитання – відповідь», передбачаючи односкладові відповіді «так» або «ні» (Volobuiev, 2018, p. 56-57). Законодавство України передбачає використання результатів дослідження з використанням поліграфа лише за умови, якщо таке дослідження було проведено на підставі постанови про проведення судово-психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа і результат експертизи викладено у висновку експерта, який є процесуальним джерелом доказів. Поліграф може мати юридичну доказову силу лише в межах судової експертизи, регламентованої законодавством України (Kurman, & Balybina, 2024, p. 688). Згідно з

наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 8 жовтня 1998 року № 53/5¹, таку експертизу визначено як судову психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа.

Однак розглядають й інші способи отримання вербальної інформації від особи з використанням поліграфа під час розслідування. Підставою для застосування поліграфа правоохоронними органами є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»². Стаття 8 цього Закону закріплює право органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, опитувати осіб за їхньої згоди (п. 1 ч. 1 ст. 8). Тож поліграф застосовують як різновид опитування. Одержані в такий спосіб відомості не можна розглядати в суді як докази у справах: вони є лише орієнтирами для збирання офіційних доказів. Згідно з ч. 16 ст. 9 цього Закону, для одержання інформації заборонено застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні й інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу (Sharoval, 2020, p. 71).

У криміналістиці досліджують і традиційні тактичні прийоми, спрямовані на виявлення та усунення брехні: послідовне пред'явлення доказів; метод «непрямого допиту»; раптова постановка запитань; уповільнений чи пришвидшений темп допиту; використання «вразливих місць» допитуваного; перебільшення рівня обізнаності слідчого тощо.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що вивчення основних аспектів когнітивної психології та психології брехні для слідчого з метою проведення допиту є важливим, і у випадку розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, які вирізняються складним механізмом реалізації протиправної діяльності, спрямованістю на приховання події кримінального правопорушення, протидії розслідуванню підозрюваним, недобросовісними свідками, актуальність виконання завдання лише підвищується.

Одним із відомих методів, що ґрунтується на дослідженнях когнітивної психології, є метод когнітивного інтерв'ю. Процес обговорення

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

² Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 груд. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

вчиненого кримінального правопорушення набуває форми заохочення до вільної розповіді, що передбачає детальний виклад відомих фактів й обставин, проте без вимог щодо чіткого дотримання хронології, використання літературної мови та іншого кодування, яке не є природним для особи. Спонування розповіді про подію здійснюють у формі простих висловлювань, які частіше викликають бажану рефлексію, спрямовану на розвиток теми допиту, її деталізацію, уточнення, погодження, заперечення або спростування певних тверджень. Інтерв'юер не повинен припиняти вільну розповідь до її логічного завершення, попри виявлені розбіжності чи неправдивість окремих даних, оскільки інформація, повідомлена в повному обсязі, дає змогу отримати об'єктивні результати внаслідок подальшого зіставлення фактів між собою і з наявними доказами. Реципієнту надають свободу думки за початкового викладу обставин, що полягає в можливості не зупинятися на довготривалому згадуванні фактів, що забулися або про які він насправді не знає. Замість неефективного пригадування слід дати змогу добровільно визнати відповідні прогалини в пам'яті, повідомивши про це інтерв'юера. Зазначене правило допомагає уникнути відчуття надмірної співпраці, яке часто призводить до заповнення пропусків інформації використанням асоціативних механізмів пам'яті або методом фантазування. У разі виникнення складнощів під час словесного опису події, факту чи явища, пропонують відшукати інші засоби висловлення думки (наприклад, малювання зображень або схем, імітація невербальної поведінки тощо) (Kubariev, & Barhan, 2022, p. 116).

Нині методики інтерв'ювання отримали подальший розвиток, і йдеться про використання «процесуального інтерв'ю», яке успішно застосовують правоохоронні органи під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркокою документів.

Проблематика процесуального інтерв'ю привертає увагу вітчизняних дослідників. Зокрема, С. Р. Гавгун (2022) визначає процесуальне інтерв'ю як процесуальну дію, що полягає в отриманні точної, надійної та достовірної інформації від потерпілих, свідків, підозрюваних або обвинувачених – інтерв'юєнтів у процесі їхнього спілкування з інтерв'юером для встановлення фактичних обставин кримінального провадження з метою забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування. Однак, на нашу думку, доцільно визначати процесуальне інтерв'ю як тактичний інструментарій слідчого, систему тактичних прийомів проведення допиту. З цього приводу поділяємо думку С. С. Бравермана (2019), що для отримання всебічної та неспотвореної інформації під час проведення допиту на стадії досудового розслідування слідчим необхідно не лише здійснити концептуальний

перехід до процесуального інтерв'ю, а й активно використовувати в роботі тактичні засоби, розроблені у сфері соціальної психології. Продуктивність і темпи впровадження зазначених заходів у вітчизняну криміналістичну практику залежатимуть від двох основних факторів: постійного підвищення кваліфікації слідчих з тактики та психології допиту шляхом проведення тренінгів, курсів, консультацій тощо; законодавчої формалізації використання процесуального інтерв'ю під час досудового розслідування. Комплексний та всебічний підхід до питань реформування методики проведення допиту на державному рівні, зокрема із залученням міжнародних спеціалістів, надасть українським фахівцям можливість підвищити якість роботи.

Питання слідчого до допитуваного в процесі кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркокою документів, мають бути відкритими, тобто такими, які зможуть отримати відкрити й необмежену відповідь, схожу на інформацію, яку надають під час вільної розповіді. Потрібно уникати закритих питань і питань, ускладнених граматичними конструкціями, оскільки вони спотворюють точність показань допитуваного. Категорично заборонено ставити запитання, у змісті яких міститься відповідь, варіанти відповіді тощо. Навідні запитання є недопустимими в кримінальному провадженні. На завершальному етапі допиту слідчому необхідно підсумувати все сказане допитуваним його словами, що вчергове перевірить точність показань допитуваного й може спровокувати відновлення нової інформації з його боку. Обов'язковою є підсумкова оцінка слідчим отриманої інформації, оскільки він зможе не лише виявити прогалини проведеного допиту, а й визначити подальше спрямування досудового розслідування.

Висновки

Допит під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підркокою документів, є пізнавальною, комунікативною, законодавчо регламентованою діяльністю, у процесі якої слідчий у межах кримінального провадження отримує від допитуваної особи відомості, що мають ретроспективну спрямованість. Оптимізація використання розробок когнітивної психології та психології брехні вимагає врахування деяких факторів, зокрема таких як: знання слідчим основ психологічної техніки, уміння сприймати вербальні та невербальні реакції допитуваного, психологічна спостережливість. Необхідною умовою успішної діяльності слідчого є вміння професійно спілкуватися з допитуваними, яке повинно ґрунтуватися на знанні кримінального процесуального законодавства, теоретичних положень криміналістики та психології, а також розроблених на їх основі практичних рекомендацій.

References

- [1] Braverman, S.S. (2019). Analysis of modern approaches to increasing the effectiveness of interrogation during pre-trial investigation. *Legal Psychology*, 1. doi: 10.33270/03192401.62.
- [2] Chernetska, V. (2021). Types of judicial interrogations in the criminal process of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 3, 284-288. doi: 10.32849/2663-5313/2021.3.46.
- [3] Chornous, Yu.M. (2020). Psychological foundations of the implementation of tactical techniques. *Legal Psychology*, 1(26), 13-22. doi: 10.33270/03202601.13.
- [4] Hahach, V.A. (2024). Forensic classification of criminal offenses in the sphere of economic activity related to forgery of documents. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1, 135-141. doi: 10.32844/2618-1258.2024.1.22.
- [5] Havhun, S.R. (2022). Introduction of the Institute of Procedural Interview in Ukraine: pro et contra. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2(72), 199-204. doi: 10.24144/2307-3322.2022.72.65.
- [6] Hrytsenko, V.H., & Pykhtina, P.V. (2018). Some features of modern types and methods of forensic interrogation tactics. *Scientific Notes*, 5, 175-181. Retrieved from https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/5_2018/175-181.pdf.
- [7] Kornienko, M.V. (2019). Bilokomitseva crime in Ukraine. *Criminological theory and practice: experience, current problems and ways to solve them: materials of the interuniversity scientific-practical round table* (pp. 43-50). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9a2a51cc-f5d7-447f-99bc-733966b43c23/content>.
- [8] Kovalenko, V.V. (2024). Organizational and tactical features of interrogation of members of an organized group or criminal organization. *Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko*, 2(106), 1, 168-180. doi: 10.33766/2786-9156.106.1.168-180.
- [9] Kubariiev, I.V., & Barhan, S.S. (2022). Tactics of interrogation using the cognitive interview method. *Ways of reforming the criminal police: domestic and foreign experience: materials of the International Scientific-Practical Round Table* (pp. 114-117). V.V. Cherniei, S.D. Husariev, S.S. Cherniavskiyi (et al.). (Eds.). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1b70b435-f3d7-462d-9bb2-e587e60b1db2/content>.
- [10] Kurman, O.V. (2022). Investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity: problematic issues of interaction between an investigator, a specialist and an expert. *Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 386-388. doi: 10.32782/2524-0374/2022-7/93.
- [11] Kurman, O.V., & Balybina, A.R. (2024). The use of a polygraph in the investigation of criminal offenses: problems of tactics and legal regulation. *Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 686-691. doi: 10.24144/2788-6018.2024.02.114.
- [12] Maiorchak, N.M. (2013). Psychological aspects of the category of lie in the works of Ukrainian and foreign scientists. *Scientific bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 96-104.
- [13] Maksymenko, S.D., & Pasichnyk, I.D. (2012). Cognitive psychology in the context of human memory research. *Scientific notes*, 20, 3-16. Retrieved from https://psj.oa.edu.ua/assets/files/full/NZ_Vyp_20.pdf.
- [14] Pisnyi, V. (2023). Psychological aspects of the application of tactical interrogation techniques during the investigation of the technology of criminal enrichment. *Legal Psychology*, 2(33), 120-128. doi: 10.33270/03233302.120.
- [15] Pushkar, O.A. (2023). Scientific approaches to the definition of the concept of "cognitive style of personality". *Scientific perspectives*, 12(42), 905-917. doi: 10.52058/2708-7530-2023-12(42)-905-917.
- [16] Shapoval, K.A. (2020). The use of a polygraph during the investigation of murders committed with the use of domestic violence. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*, 21, 66-78. doi: 10.32353/khrife.1.2020_04.
- [17] Volobuiev, A.F. (2018). Polygraph: a technical and forensic means of detecting and fixing evidence or a tool for expert research? *Forensic Bulletin*, 2(30), 55-63. doi: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-55.
- [18] Yaremchuk, R.A. (2021). Psychological essence of the categories "untruth" and "lie" within the framework of the interpretation of the results of polygraph research. *Legal psychology*, 1(28), 82-87. doi: 10.33270/03212801.82.

Список використаних джерел

- [1] Браверман С. С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія* 2019. № 1 (24). С. 62–68. doi: 10.33270/03192401.62.
- [2] Чернецька В. Види судових допитів у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 284–288. doi: 10.32849/2663-5313/2021.3.46.

-
- [3] Черноус Ю. М. Психологічні основи реалізації тактичних прийомів. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 13–22. doi: 10.33270/03202601.13.
- [4] Гагач В. А. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. Вип. 1. С. 135–141. doi: 10.32844/2618-1258.2024.1.22.
- [5] Гавгун С. Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Т. 2. № 72. С. 199–204. (Серія «Право». doi: 10.24144/2307-3322.2022.72.65.
- [6] Гриценко В. Г., Пихтіна П. В. Деякі особливості сучасних видів та методів криміналістичної тактики проведення допиту. *Наукові записки*. 2018. Вип. 5. С. 175–181. (Серія «Право»). URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/5_2018/175-181.pdf
- [7] Корнієнко М. В. Білокомірцева злочинність в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 43–50. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9a2a51cc-f5d7-447f-99bc-733966b43c23/content>.
- [8] Коваленко В. В. Організаційні і тактичні особливості допиту членів організованої групи чи злочинної організації. *Вісник Лузанського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 1. С. 168–180. doi: 10.33766/2786-9156.106.1.168-180.
- [9] Кубарев І. В., Барган С. С. Тактика проведення допиту за методикою когнітивного інтерв'ю. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 114–117. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1b70b435-f3d7-462d-9bb2-e587e60b1db2/content>.
- [10] Курман О. В. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності: проблемні питання взаємодії між слідчим, спеціалістом та експертом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 386–388. doi: 10.32782/2524-0374/2022-7/93.
- [11] Курман О. В., Балибіна А. Р. Використання поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень: проблеми тактики та правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 686–691. doi: 10.24144/2788-6018.2024.02.114.
- [12] Майорчак Н. М. Психологічні аспекти категорії брехні у роботах українських і зарубіжних учених. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 96–104.
- [13] Максименко С. Д., Пасічник І. Д. Когнітивна психологія в контексті дослідження пам'яті людини. *Наукові записки*. 2012. Вип. 20. С. 3–16. (Серія «Психологія»). URL: https://psj.oa.edu.ua/assets/files/full/NZ_Vyp_20.pdf.
- [14] Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 120–128. doi: 10.33270/03233302.120.
- [15] Пушкар О. А. Наукові підходи до визначення поняття «когнітивний стиль особистості». *Наукові перспективи*. 2023. № 12 (42). С. 905–917. doi: 10.52058/2708-7530-2023-12(42)-905-917.
- [16] Шаповал К. А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 21. С. 66–78. doi: 10.32353/khrife.1.2020_04.
- [17] Волобуєв А. Ф. Поліграф: техніко-криміналістичний засіб виявлення і фіксації доказів чи інструмент експертного дослідження? *Криміналістичний вісник*. 2018. № 2 (30). С. 55–63. doi: 10.37025/1992-4437/2018-30-2-55.
- [18] Яремчук Р. А. Психологічна сутність категорій «неправда» та «брехня» в межах інтерпретації результатів поліграфологічних досліджень. *Юридична психологія* 2021. № 1 (28). С. 82–87. doi: 10.33270/03212801.82.
-

Tactical and Psychological Principles of Interrogation during the Investigation of Criminal Offenses in the Field of Economic Activity Related to Document Forgery

HAHACH Vitalii

PhD in Law, Senior Researcher, Doctoral Student of the Research Institute of Public Law Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-7933-0712>

Abstract. One of the most common investigative (detective) actions during the investigation of criminal offenses is interrogation. Interrogation is the most significant, indispensable investigative (detective) action, since by receiving testimony during interrogation, the investigator collects ideal traces that comprehensively complement other sources of forensically significant information, ensuring the process of proving. The purpose of the scientific article is to form the principles of interrogation tactics during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery, from the point of view of criminal procedure, forensic and psychological aspects. The regularities of interrogation are revealed, in particular the key one is the cognitive nature, which is expressed in the consistent reflection of the event of a criminal offense in a person's memory. The reflection is influenced by objective and subjective factors. In the context of considering interrogation tactics during the investigation of criminal offenses in the field of economic activity related to document forgery, the issue of using the capabilities of cognitive psychology and the psychology of lying is revealed, in particular under conditions when difficulties arise with activating the memory of interrogated persons who are ready to cooperate with the investigation, or with reflecting truthful information, as a result of its distortion or silence by interrogated persons as a form of counteraction to the pre-trial investigation. These circumstances are due to the fact that the suspect involved in the mechanism of illegal activity, and in some cases also an unscrupulous witness, are characterized by a high level of education, well-developed professional abilities, are mainly representatives of the so-called "white-collar" crime, which necessitates thorough preparation of the investigator for interrogation and direct receipt of testimony in compliance with forensic recommendations.

Keywords: interrogated; tactical technique; cognitive psychology; psychology of lying; procedural interview; testimony.

Актуальні питання формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів

ДРОЗД Віталій*

кандидат юридичних наук, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3 Донецького державного університету внутрішніх справ

м. Кропивницький, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3872-8879>

Анотація. У контексті розбудови правової держави відповідно до вимог світової демократичної спільноти актуальним є формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. Нині комплексного дослідження щодо формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, у вітчизняній науковій літературі не здійснено. Тому проблематика потребує невідкладного дослідження з огляду на суттєво скореговані воєнним станом умови й докорінні зміни законодавства й розширення правозастосовної практики. Встановлено, що теоретичні, методологічні, правові, праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, пов'язані між собою. Власне розроблювана криміналістична методика має ґрунтуватися на таких положеннях: 1) основою створення цієї методики є різні склади кримінальних правопорушень із різних розділів Кримінального кодексу України, об'єднані таким поняттям, як «корупційні кримінальні правопорушення»; 2) предметом криміналістичної методики є закономірності не всієї протиправної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з учиненням корупційних кримінальних правопорушень власне працівником правоохоронного органу, зі специфічним механізмом реалізації протиправної діяльності; 3) окремі ознаки корупційних кримінальних правопорушень тісно пов'язані в процесі доказування, що визначає специфіку висунення та перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів тощо. З огляду на праксеологічний підхід, запропоновано структуру криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

Ключові слова: корупція; кримінальне провадження; криміналістична характеристика; криміналістична рекомендація; практичний працівник; правоохоронний орган.

Історія статті:

Отримано: 24.07.2024

Переглянуто: 20.08.2024

Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Дрозд В. Актуальні питання формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 54–61. doi: 10.33270/03243502.54.

*Відповідальний автор

Вступ

Згідно з даними узагальнення статистичної інформації про результати роботи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції та інших державних органів, 2023 року розслідували 25 791 кримінальне корупційне правопорушення (що обліковані в поточному році й у минулі роки). Повідомлено про підозру 5481 особі. З них за ст. 364 КК України – зареєстровано 11 069 кримінальних проваджень (повідомлено про підозру 645 особам), за ст. 191 КК України – 6075 кримінальних проваджень (повідомлено про підозру 1370 особам), за ст. 369 КК України – 2683 кримінальних проваджень (повідомлено про підозру 1998 особам), за ст. 368 КК України – 2453 кримінальні провадження (повідомлено про підозру 746 особам), ст. 365 КК України – 1070 кримінальних проваджень (повідомлено про підозру 107 особам) (Statistics on the number...).

У контексті наукової дискусії щодо визначення поняття і переліку правоохоронних органів за основу було обрано положення ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» 1993 року, відповідно до якого правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки, Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Бюро економічної безпеки України, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції¹. Працівники зазначених правоохоронних органів за умови вчинення корупційних кримінальних правопорушень перебувають у центрі уваги цього дослідження.

Матеріали та методи

Деякі проблемні аспекти розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, висвітлено в наукових працях сучасних дослідників, зокрема: С. М. Іващенко (2022), А. А. Мошніна (2022), О. В. Пчеліної (2017), О. М. Таркана (2020), С. О. Шатрави (2017), В. М. Шевчука (2022) та ін.

Однак комплексного дослідження щодо формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, у вітчизняній науковій літературі не здійснено, що засвідчує актуальність порушеної проблематики. Тож проблематика потребує невідкладного дослідження в контексті суттєво скорегованих

воєнним станом умов і докорінних змін законодавства й розширення правозастосовної практики.

Розглянемо актуальні питання формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

Результати й обговорення

Законодавець у примітці до ст. 45 КК України розділив кримінальні правопорушення на власне корупційні й ті, які може бути віднесено до корупційних у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем. З огляду на теоретичні й емпіричні дані, слід зауважити, що предмет нашого наукового дослідження передбачає формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів шляхом зловживання службовим становищем, а також інших корупційних кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг»².

Тобто предмет наукового дослідження охоплює корупційні кримінальні правопорушення, вчинювані працівниками правоохоронних органів і передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 210, 354, 364, 368, 368-2, 369, 369-2 КК України. Однак ключову увагу буде зосереджено на найпоширеніших і найпроблемніших щодо доказування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів. Зокрема, це: ст. 191 КК України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем), ст. 368 КК України (прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою), ст. 369 КК України (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі) й інших корупційних кримінальних правопорушеннях, вчинених працівниками правоохоронних органів.

Формуючи криміналістичну методику розслідування корупційних кримінальних правопорушень, слід констатувати, що поза увагою вчених залишилися особливості розслідування таких правопорушень, з огляду на комплекс повноважень, якими наділена службова особа – співробітник правоохоронного органу – залежно від сфери його професійної діяльності.

Крім того, вивчення наявних наукових досліджень засвідчує, що дослідники висвітлили лише певні аспекти розслідування корупційних

¹ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3781-12>.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

кримінальних правопорушень, вчинених окремими представниками правоохоронної системи, а саме працівниками поліції та суддями. Комплексного охоплення представників системи правоохоронних органів, яка об'єднує органи й підрозділи, що на підставі та в межах правових норм здійснюють правоохоронну і правозастосовну діяльність з метою забезпечення законності в державі, – проведено не було.

Центральним суб'єктом у виконанні завдань криміналістичної методики є слідчий. Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, слідчий – це «службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень»¹.

Саме він є тим центральним суб'єктом сторони обвинувачення, який застосовує широкий спектр рекомендацій, що містяться в криміналістичній методиці, з огляду на: а) обов'язок здійснення ним досудового розслідування з метою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, і як наслідок виконання завдань кримінального провадження; б) наділення ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних, порівняно з іншими учасниками сторони обвинувачення (потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України); в) професійність (Chornous, & Dulskyi, 2023, p. 193-194).

Об'єктивно необхідним є розроблення криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів відповідно до таких вимог: урахування напрацьованих учених і визначення питань, які потребують подальшої наукової розробки; підґрунтям є міжнародні стандарти розслідування; вивчення потреб практики і спрямованість на вирішення наявних проблемних питань; урахування інновацій криміналістичного забезпечення; запозичення кращого міжнародного досвіду щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів; приведення алгоритмів розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, до вимог світової антикорупційної політики.

Змістову частину криміналістичної методики становлять методико-криміналістичні рекомендації. Окрема криміналістична методика, зазначає В. М. Шевчук (2020), передбачає формалізований виклад методико-криміналістичних рекомендацій,

які пропонують у вигляді відповідних криміналістичних програм розслідування та судового розгляду або криміналістичних алгоритмів стосовно дій слідчого, детектива, прокурора, судді в певній слідчій та судовій ситуації, що потребує невідкладного вирішення. У цьому разі криміналістична методика є своєрідним засобом формалізації наукових знань щодо розроблення та застосування методико-криміналістичних рекомендацій, що засвідчує формалізованість окремих криміналістичних методик. Форма та зміст викладення окремої криміналістичної методики залежить від функцій, призначення методичних розробок і рекомендацій.

Важливо, що кожна окрема методика як певна програма розслідування має ґрунтуватися на методологічних засадах: 1) предмет методики розслідування злочинів обумовлений особливостями криміналістичної характеристики; 2) зміст кожної методики визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів, що мають певну специфіку на різних етапах розслідування і кожен з них передбачає кваліфікаційні, процесуальні, оперативно-розшукові, організаційно-управлінські, профілактичні завдання; 3) в основі криміналістичної методики – алгоритми та програми проведення слідчих і процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів, їх комплексів (тактичних операцій), спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування (Cherniavskiy, 2010, p. 374).

На формування рекомендацій щодо оптимального розкриття, розслідування та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, вчиненим працівниками правоохоронних органів, впливають особливості як протиправної діяльності, так і власне процесу розслідування, діяльності, спрямованої на виконання завдань кримінального провадження. Праксеологічні основи охоплюють ці два важливі аспекти.

В. В. Тищенко й А. А. Барцицька (2012) слушно зазначають, що ефективне проведення діяльності з розслідування злочинів неможливе без криміналістичного вивчення закономірностей злочинної діяльності та сучасних форм її здійснення.

Оптимізація та забезпечення ефективності криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, полягає, зокрема, у максимальній її орієнтованості на потреби практики, що передбачає створення програмно-цільового методу розслідування, тобто розроблення алгоритмів процесу розслідування загалом або проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та їх комплексів.

Саме тому сучасні рекомендації набувають алгоритмізованого характеру, тобто містять точний, науково обґрунтований перелік дій слідчого, інших компетентних суб'єктів у відповідній слідчій ситуації для виконання певних

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

проміжних завдань розслідування (Abakimov, 2023, p. 65).

Питання алгоритмізації розслідування ретельно вивчають, а результатом є розроблення нових типових програм (алгоритмів) розслідування окремих видів злочинів, типових програм проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також наукових і практичних основ застосування таких програм (алгоритмів) як у ручному, так і в машинному варіанті, тобто із застосуванням ЕОМ тощо (Maliarova, 2016, p. 40).

Знання та навички практичної діяльності щодо застосування алгоритмів під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, істотно впливають на ефективність їх застосування.

На гнучкості криміналістичного алгоритму акцентують учені-криміналісти, визначаючи його як гнучку систему науково розроблених і формалізованих приписів послідовного виконання в певному порядку оптимальних варіантів слідчих дій, оперативного-пошукових заходів та інших дій, об'єднаних задумом ефективного виконання проміжних завдань розслідування злочину з огляду на відповідні типові слідчі ситуації (Maliarova, 2005, p. 155).

Слід урахувати такі положення. По-перше, злочинність як явище не можливо охопити цілком алгоритмічним програмуванням. Прогнози можуть бути точнішими у випадках, коли обставини не змінюються раптово і коли зібрані дані максимально точно відображають дійсність.

По-друге, алгоритмічна мова є формалізованою мовою для однозначного запису алгоритмів та складається з набору символів, синтаксичних правил і семантичних визначень. Вона є основою мов програмування. Однак В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва (2008) слушно зауважують, що в розпорядженні слідчого немає таких конкретних вихідних даних, які мають математики і без яких не можна повноцінно застосовувати методи розв'язання математичних задач. Вихідні дані слідчого не завжди є визначеними й повними. У таких умовах чіткі математичні алгоритми неприйнятні.

По-третє, алгоритмічні оцінки ризику визначають імовірність, а не категоричність. Вони вимірюють кореляції, а не причиново-наслідкові зв'язки.

По-четверте, слід урахувати творчий характер діяльності слідчого, а отже, неможливість чітко формалізувати алгоритм розслідування, адже кожна слідча ситуація, яка виникає в процесі розслідування, має індивідуальні ознаки, є особливою, тому не слід ставитися шаблонно до її вирішення.

Визначаючи структуру алгоритму розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, слід керуватися ключовими засадами криміналістичної методики та періодизації процесу

розслідування. Вважаємо за доцільне прийняти за основу підхід В. В. Тищенко (2017), який запропонував базову програму поетапного розслідування злочину незалежно від його виду, що містить такі алгоритми.

Саме запропоновані принципи побудови окремих методик розслідування дають змогу сформувати їхню структуру, охопивши нею такі елементи:

1) криміналістичний аналіз відповідної категорії злочинів (їх криміналістична класифікація та характеристика);

2) обставини, що підлягають з'ясуванню й установленню;

3) аналіз та оцінювання вихідних ситуацій на перевірному етапі розслідування;

4) типові слідчі ситуації, типові версії, завдання і засоби їх перевірки та вирішення (криміналістичні програми) на перевірному й початковому етапах розслідування;

5) слідчі ситуації, завдання та програми їх вирішення на наступному й заключному етапах розслідування;

6) тактичні й організаційні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій (Tishchenko, 2017, p. 375).

Зазначені елементи буде адаптовано, деталізовано стосовно криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

У криміналістичній методиці розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів, розроблюють і рекомендують до застосування не тільки певні методи, засоби та прийоми діяльності, а й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду злочинів; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Такі рекомендації передбачають програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, виконуваних за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого.

Методику розслідування кримінальних правопорушень доцільно будувати відповідно до початкового й наступного етапів розслідування. Збір і перевірку інформації про вчинене кримінальне правопорушення своєю чергою співвідносимо до початкового етапу, на якому відбувається й порушення кримінального провадження, шляхом внесення відомостей до ЄРДР. Подальше досудове розслідування відображається на наступному етапі, що передбачає перевірку вже наявної інформації, за необхідності збір й уточнення нових доказів вини підозрюваного та життя організаційних, кримінально-процесуальних заходів з метою направлення матеріалів до суду (Prokopenko, 2023, p. 302-303).

Висновки

Отже, вивчення теоретико-методологічних засад дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень має бути комплексним, його слід проводити ґрунтовно та в системному взаємо-зв'язку.

Власне розроблювана криміналістична методика повинна мати основою такі положення:

- ґрунтуватися на різних складах кримінальних правопорушень з різних розділів Кримінального кодексу України, об'єднаних таким поняттям, як «корупційні кримінальні правопорушення»;

- предметом криміналістичної методики є закономірності не всієї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з учиненням корупційних кримінальних правопорушень власне працівником правоохоронного органу, зі специфічним механізмом реалізації злочинної діяльності;

- окремі ознаки корупційних кримінальних правопорушень тісно пов'язані між собою в процесі доказування, що визначає специфіку висунення та перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, їх комплексів тощо.

З огляду на праксеологічний підхід, запропоновано структуру криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів:

1) початковий етап розслідування:

- отримання інформації про подію корупційного кримінального правопорушення, її аналіз, внесення даних до ЄРДР, окреслення першочергових дій зі збирання криміналістично значущої інформації;

- вивчення відомостей про корупційне кримінальне правопорушення та суб'єкта кримінального правопорушення – працівника правоохоронного органу, виокремлення їх ознак, з метою правильної кваліфікації кримінально протиправного діяння та побудови інформаційно повної криміналістичної характеристики кримінального правопорушення;

- формування уявної моделі протиправної події, висунення версій про механізм реалізації протиправного умислу, аналіз слідчої ситуації, вивчення наукових навчально-методичних джерел з проблематики;

- складення розгорнутого плану розслідування, узгодження виконання основних заходів, черговості й термінів їх проведення, з огляду на наявні особливості;

- побудова алгоритму виконання окремих завдань розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, інших процесуальних дій, комплексу оперативно-розшукових, організаційно-тактичних заходів;

- формулювання тактичних завдань, що випливають з конкретної слідчої ситуації, їх вирішення кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами;

- перевірка й уточнення версій, їх корегування залежно від наявної доказової та орієнтуючої інформації в кримінальному провадженні;

- забезпечення взаємодії слідчого з представниками правоохоронних, інших державних органів, громадських організацій міжнародного та державного рівня, громадянами, учасниками кримінального провадження, зокрема з викривачами;

- використання спеціальних знань із різних галузей знань у різних формах реалізації з метою з'ясування обставин корупційного кримінального правопорушення;

- вставлення особи підозрюваного – працівника правоохоронного органу, щодо якого зібрано доказову інформацію щодо його причетності до вчинення корупційного кримінального правопорушення та пред'явлення повідомлення про підозру;

2) наступний етап розслідування:

- характеристика слідчої ситуації з метою побудови (уточнення) алгоритму виконання окремих завдань розслідування шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, інших процесуальних дій, комплексу оперативно-розшукових, організаційно-тактичних заходів задля встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, зокрема щодо винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення;

- побудова інформаційної моделі, повної криміналістичної характеристики розслідуваного корупційного кримінального правопорушення на підставі даних, отриманих на початковому етапі розслідування, і відомостей, отриманих на наступному етапі розслідування;

- опрацювання проблемних питань і помилок, що виникають у процесі розслідування, урахування їх за конкретних умов, а також у процесі набуття практичного досвіду;

- уточнення і деталізація плану розслідування, виокремлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, планування заходів щодо їх з'ясування;

- визначення комплексу дій з установаження всіх співучасників з підготовки, вчинення та приховування протиправної діяльності, уточнення ролі кожного з них, характеру зв'язків між ними;

- розроблення та реалізація тактичних операцій щодо встановлення всіх епізодів протиправної діяльності, співучасників вчинення кримінального правопорушення, інших обставин у кримінальному провадженні;

- вивчення особи підозрюваного, його ролі в підготовці та здійсненні корупційного кримінального правопорушення, встановлення обставин, які обтяжують або пом'якшують його відповідальність;

– виявлення протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, форм її застосування, визначення засобів її нейтралізації та попередження, усунення негативних наслідків такого впливу;

– установлення розміру шкоди, заподіяної корупційним кримінальним правопорушенням, застосування заходів для розшуку коштів, майна,

здобутого протиправним шляхом, відшкодування матеріальних збитків;

– планування і застосування комплексу профілактичних заходів щодо недопущення вчинення корупційних дій, виявлення та припинення корупційних кримінальних правопорушень, вчинених працівниками правоохоронних органів.

References

- [1] Abakumov, O.Yu. (2023). Tactical operations as a form of algorithmization of the investigation of the acceptance of an offer, promise or receipt of an illegal benefit by an official. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 65, 64-68. doi: 10.32782/2307-1745.2023.65.13.
- [2] Cherniavskiy, S.S. (2010). *Financial fraud: methodological principles of investigation*. Kyiv: Khai-Tek Pres.
- [3] Chornous, Yu.M., & Dul'skiy, O.L. (2023). Methodological and forensic support for collecting evidence in criminal proceedings. *New Ukrainian law*, 4, 191-198. doi: 10.51989/NUL.2023.4.25.
- [4] Chornous, Yu.M., & Shmitko, V.V. (2023). Theoretical and methodological principles of research into the investigation of corruption criminal offenses related to obtaining unlawful benefits. *Philosophical and methodological problems of law*, 2(26), 61-72. doi: 10.33270/02232602.61.
- [5] Ivashchenko, S.M. (2022). Legal principles of combating corruption in the system of law enforcement agencies of Ukraine in the aspect of ensuring national security. *Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 123-126. doi: 10.36695/2219-5521.1.2022.21.
- [6] Maliarova, V.O. (2005). *Tactical, forensic and procedural foundations of searching for and detaining a criminal* (Doctoral dissertation, Kharkiv, Ukraine).
- [7] Maliarova, V.O. (2016). Current issues of algorithmization of the investigation of certain types of crimes. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*, 16, 39-47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2016_16_9.
- [8] Moshnin, A. (2022). Corruption in modern Ukraine: status and directions of counteraction. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 2(62), 106-110. doi: 10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16.
- [9] Pchelina, O.V. (2017). Typical traces of crimes in the field of official activities. *Forum Prava*, 5, 342-348. doi: 10.5281/zenodo.1204355.
- [10] Prokopenko, O.Yu. (2023). Peculiarities of the initiation of criminal proceedings and stages of investigation of the seizure of a representative of the authorities or a law enforcement officer as a hostage. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 299-309. doi: 10.33766/2524-0323.101.299-309.
- [11] Shatrava, S.O. (2017). Preventing corruption in the activities of the National Police as a necessary component of the state's anti-corruption policy. *Forum Prava*, 5, 427-434. doi: 10.5281/zenodo.206140.
- [12] Shepitko, V.Yu., & Avdieieva, H.K. (2008). Problems of algorithmization of investigative activities. *Current problems of the state and law*, 44, 46-50. Retrieved from <http://www.apdp.in.ua/v44/09.pdf>.
- [13] Shevchuk, V.M. (2020). Conceptual foundations of the formation of individual forensic methods (problems of defining the concept and features). *Current problems of the state and law*, 86, 246-258. doi: 10.32837/apdp.v0i86.2452.
- [14] Shevchuk, V.M. (2022). Formation and implementation of forensic methodology for investigating corruption criminal offenses. *Legal scientific electronic journal*, 6, 450-455. doi: 10.32782/2524-0374/2022-6/101.
- [15] Statistics on the number of registered criminal offenses, indictments submitted to the court in relevant proceedings, and other results of pre-trial investigation. (n.d.). Retrieved from <https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/1/>.
- [16] Tarkan, O.M. (2020). Situational approach in the methodology of investigation of acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by a police officer. *Entrepreneurship, economy and law*, 3, 312-317. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.52.
- [17] Tishchenko, V.V. (2017). The emergence, development and current state of forensic investigation methods. *Scientific works of the National University "Odesa Law Academy"*, 19, 361-381.
- [18] Tishchenko, V.V., & Bartsytska, A.A. (2012). *Theoretical foundations of the formation of a technological approach in forensics*. Odesa: Feniks.

Список використаних джерел

- [1] Абакумов О. Ю. Тактичні операції як форма алгоритмізації розслідування прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 65. С. 64–68. (Серія «Юриспруденція»). doi: 10.32782/2307-1745.2023.65.13.
 - [2] Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.
 - [3] Черноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 191–198. doi: 10.51989/NUL.2023.4.25.
 - [4] Черноус Ю. М., Шмітько В. В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 2 (26). С. 61–72. doi: 10.33270/02232602.61
 - [5] Іващенко С. М. Правові засади протидії корупції в системі правоохоронних органів України в аспекті забезпечення національної безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 123–126. doi: 10.36695/2219-5521.1.2022.21.
 - [6] Малярова В. О. Тактико-криміналістичні та процесуальні основи пошуку та затримання злочинця : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 238 с.
 - [7] Малярова В. О. Актуальні питання алгоритмізації розслідування окремих видів злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 39–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Трsek_2016_16_9.
 - [8] Мошнін А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрями протидії. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2022. № 2 (62). С. 106–110. (Серія «Політичні науки та публічне управління»). doi: 10.32689/2523-4625-2022-2(62)-16.
 - [9] Пчеліна О. В. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності. *Forum Prava*. 2017. № 5. С. 342–348. doi: 10.5281/zenodo.1204355.
 - [10] Прокопенко О. Ю. Особливості початку кримінального провадження та етапів розслідування захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 1. С. 299–309. doi: 10.33766/2524-0323.101.299-309.
 - [11] Шатрава С. О. Запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції як необхідна складова антикорупційної політики держави. *Forum Prava*. 2017. № 5. С. 427–434. doi: 10.5281/zenodo.206140.
 - [12] Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 44. С. 46–50. URL: <http://www.apdp.in.ua/v44/09.pdf>.
 - [13] Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 86. С. 246–258. doi: 10.32837/apdp.v0i86.2452.
 - [14] Шевчук В. М. Формування та реалізація криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 450–455. doi: 10.32782/2524-0374/2022-6/101.
 - [15] Статистичні дані щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, обвинувальних актів, переданих до суду у відповідних провадженнях, та інших результатів досудового розслідування. URL: <https://dap.nazk.gov.ua/kpi/info/1/>
 - [16] Таркан О. М. Ситуаційний підхід у методиці розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 312–317. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.52.
 - [17] Тіщенко В. В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. 19. С. 361–381.
 - [18] Тіщенко В. В., Барцицька А. А. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці : монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 198 с.
-

Current Issues of Forming a Forensic Methodology for Investigating Corruption-Related Criminal Offenses Committed by Law Enforcement Officers

DROZD Vitalii

PhD in Law, Researcher of the Research Laboratory on Problems of Prevention of Criminal Offenses of the Faculty No. 3 of the Donetsk State University of Internal Affairs Kropyvnytskyi, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3872-8879>

Abstract. The formation of a forensic methodology for investigating corruption-related criminal offenses committed by law enforcement officers is an urgent and in-demand task both from the point of view of the requirements of a global democratic society and the formation of a national legal state. Currently, a comprehensive study of the formation of a forensic methodology for investigating corruption-related criminal offenses committed by law enforcement officers has not been carried out in domestic scientific literature. Accordingly, the issue requires urgent research, taking into account the conditions significantly adjusted by martial law and fundamental changes in legislation and the expansion of law enforcement practice. It has been established that the theoretical, methodological, legal, and praxeological foundations of the forensic methodology for investigating corruption-related criminal offenses committed by law enforcement officers are interconnected. The developed forensic methodology should be based on the following provisions: 1) the basis for the creation of this methodology is various types of criminal offenses from different sections of the Criminal Code of Ukraine, united by the concept of "corruption criminal offenses"; 2) the subject of forensic methodology is the regularities of not all illegal activity, but only that part of it that is associated with the commission of corruption criminal offenses by an employee of a law enforcement agency, with a specific mechanism for implementing criminal activity; 3) individual signs of corruption criminal offenses are closely interconnected in the process of proving, which determines the specifics of putting forward and verifying versions, planning an investigation, conducting individual investigative (detective) actions, operational-detective measures, etc. Taking into account the praxeological approach, the structure of the forensic methodology for investigating corruption criminal offenses committed by law enforcement officers is proposed.

Keywords: corruption; criminal proceedings; forensic characteristics; forensic recommendations; practical workers; law enforcement agency.

Психологічні особливості вдосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентності

ТИЩЕНКО Олена*

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4715-7235>

Анотація. У статті висвітлено вплив інноваційної та правової компетентностей психологів у процесі вдосконалення їхнього професійного рівня. Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування психолого-педагогічної концепції вдосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентностей. Методологічне підґрунтя статті становлять загальні психолого-педагогічні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності, теоретичні положення щодо закономірності розвитку особистості, принцип системного підходу. Ефективна діяльність людини можлива через розуміння її мотивації, шлях дослідження пізнання, застосування принципів світогляду до духовної творчості та практики. Методологія формування інноваційної та правової компетентностей пов'язана з теоретичним осмисленням психологами необхідності підвищення їх професійного рівня. Удосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентностей ґрунтується на гуманістичних принципах, що відображаються в появі нових понять, а саме: психолого-педагогічна підтримка, правова компетентність, інноваційна освіта, інноваційна компетентність, суб'єктний досвід особистості. Критеріями професіоналізму психолога є соціальний досвід, позитивні риси особистості, ефективна допомога громадянам. Наукова новизна статті полягає у висвітленні технологій, психолого-педагогічних особливостей удосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентностей. Формування інноваційної та правової компетентностей у психологів сприяє професійному вдосконаленню.

Ключові слова: психолого-педагогічна підтримка; правова компетентність; інноваційна освіта; інноваційна компетентність; суб'єктний досвід особистості.

Історія статті:

Отримано: 30.07.2024

Переглянуто: 20.08.2024

Прийнято: 10.09.2024

Рекомендоване посилання:

Тищенко О. Психологічні особливості вдосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентності. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 62–68. doi: 10.33270/03243502.62.

*Відповідальний автор

Вступ

Освіта є визначальною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства, його фундаментом, рушійною силою для реалізації необхідних суспільно-економічних і глобалізаційних змін. Напрями реформування системи освіти засвідчують, що пріоритетними завданнями нині є підготовка фахівців нового рівня, які відповідали б сучасним вимогам, були спроможними швидко адаптуватися до стрімких змін у професійній діяльності, маючи високий рівень творчості у вирішенні психолого-педагогічних ситуацій. Соціальний розвиток безпосередньо впливає на зміну й удосконалення освітніх технологій у контексті процесів глобалізації, підвищення рівня мобільності науки та освіти, посилення міжкультурних обмінів, що стимулюють упровадження педагогічних інновацій, гуманістичну спрямованість, які мають забезпечити розвиток творчого потенціалу нації, досягнення високого професійного рівня особистості, його різноманітних компетентностей, серед яких виокремимо інноваційну та правову.

Матеріали та методи

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування психологічних особливостей удосконалення професіоналізму психологів через формування інноваційної та правової компетентностей, що сприяє, на нашу думку, підвищенню якості роботи спеціалістів.

Методологічною основою статті є загальні психолого-педагогічні положення про сутність і розвиток особистості в процесі життєдіяльності, теоретичні положення щодо закономірності розвитку особистості, її соціалізації. Методологія формування інноваційної та правової компетентностей психолога пов'язана з теоретичним осмисленням потреб освітнього процесу й суспільства загалом.

Результати й обговорення

На сучасному етапі українські та західні наукові досягнення сформували підґрунтя для системної наукової теорії з удосконалення професіоналізму психологів.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що питання професіоналізму психолога науковці в переважній більшості розглядають з огляду на розуміння особистості.

Дослідники акцентували на дослідженні позитивного психологічного функціонування (Kurkina, Zhuravlev, & Stritievych, 2024). Ця концепція ґрунтується на здобутках психоаналітичної, екзистенційної, гуманістичної та транспersonальної психології (Lazorko, & Shevtsova, 2022).

Професійну діяльність психологів у системі освіти розглядають різні вчені (Ю. Завалевський,

Т. Бережна (2023), О. Корніяк (2020), С. Куркіна, В. Журавльова, І. Стрітевич (2024) та ін.

Науковці Л. Цибух, А. Гусев, Л. Бадюл (2024) увагу зосереджують на використанні досвіду інших країн з питань функціонування психологічних служб у закладах освіти різних країн.

Визначальну роль у модернізації вітчизняної освіти, яка відбувається на тлі інтенсивних соціальних перетворень, відіграє інноваційний потенціал суспільства, який ставить нові вимоги перед психологом, надаючи пріоритетного значення розвитку ключових компетентностей, а також інноваційній, яка є складовою соціальної компетентності та виявляється в таких особистісних рисах і здібностях, як: уміння творчо працювати, системно й конструктивно мислити, самостійно розв'язувати проблеми, приймати адекватні рішення, створювати принципово нові ідеї, прагнути до саморозвитку, розкриття власних здібностей і можливостей (Petrova, & Podliniaieva, 2021).

Зазначимо, що тільки інноваційна за своєю сутністю освіта може виховати людину, яка живе за сучасними законами глобалізації, є всебічно розвинутою, самостійною, самодостатньою особистістю, що керується в житті власними знаннями й переконаннями, використовуючи власний творчий потенціал, який розвивається в процесі її практичної діяльності (Petrova, & Podliniaieva, 2021).

Професіоналізація психолога та входження його в інноваційний режим роботи неможливі без творчого самовизначення, провідну роль у якому відіграє його налаштованість на самоосвіту, саморозвиток, самоствердження – можливість заявити про себе як про особистість; самодосконалення як можливість особистісного зростання і прагнення бути кращим; самоактуалізацію як вищу форму саморозвитку, тобто здатність розкрити в собі певний потенціал і використовувати його в житті з тим, щоб успішно виконати свою місію та призначення, без чого неможливим є забезпечення нової якості освіти (Bakalenko, 2021).

Кожна цивілізована країна дбає про творчий потенціал суспільства загалом і кожної людини зокрема. Проблема творчого розвитку особистості є надзвичайно актуальною, адже саме творчі люди створюють нове у всіх сферах людської діяльності, можуть швидко пристосовуватися до змін середовища, набувати різноманітних компетентностей (Nashak-Velychko, 2021). Творчий потенціал психолога змінюється, розвивається, збагачується. Меж розвитку творчого потенціалу психолога немає, як немає і меж розвитку особистості. У цьому контексті процес розвитку творчого потенціалу можна вважати процесом нескінченним, а відповідне завдання системи освіти – завданням завжди актуальним (Husiev, & Tsybukh, 2022).

Тому постає потреба дослідження, розвитку й застосування творчого потенціалу особистості, актуалізується необхідність побудови та реалізації освітнього процесу, що створює передумови для розкриття потенційних здібностей кожного психолога через формування інноваційної компетентності, розвитку творчості як шляху до становлення та самовираження особистості (Zhuravel, & Udovenko, 2022). Поняття «творчість», «творча особистість», «творча діяльність», «творча активність» активно використовують у педагогічній науці завдяки всебічним філософським і психологічним дослідженням (Stoliarchuk, 2022). З філософського погляду категорію творчості розглядають як процес: пізнання та володіння досвідом через знання та засоби застосування цього знання; розвитку, збагачення внутрішнього світу людини й соціокультурного середовища; креативного володіння особистими здібностями (Yantsalovskyi, 2021). Сучасна психолого-педагогічна наука пропонує визначення творчості як діяльності, яка надає нове, неповторне, оригінальне, забезпечується сукупністю рис особистості, таких як: прагнення до само-реалізації, захоплення справою як покликанням, індивідуальність і гнучкість, критичність і високий рівень рефлексії (Yatsyna, 2022).

Сучасний психолог має бути готовим до сприйняття і опанування нових технологій та їх застосування, тобто до інноваційної діяльності (Zhuravel, & Udovenko, 2022).

Готовність до інноваційної діяльності є внутрішньою силою, що формує інноваційну позицію психолога (Zhurba, 2022). За структурою це складне інтегративне утворення, яке охоплює різноманітні риси, властивості, знання, навички особистості (Zavalevskyi, & Verezhna, 2023). Як один із важливих компонентів професійної готовності вона є передумовою ефективної діяльності психолога; максимальної реалізації його можливостей, розкриття творчого потенціалу (Konიაieva, & Shopsha, 2024).

Тож виконанню професійних завдань психолога сприяє набуття правової компетентності. На навчальних заняттях комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради в навчальній групі психологів соціальних служб і психологів шкіл була надана анкета щодо потреб вивчення основ правових знань. Брала участь двадцять шість психологів Запорізької області. Переважна більшість відповідей стверджували, що надання основ правових знань необхідні, передусім правових знань щодо профілактики психологами асоціальної поведінки неповнолітніх.

З огляду на зазначене, правову компетентність психолога ми розглядаємо як складне інтерактивне утворення в цілісній структурі особистості психолога, що охоплює загальноправові та професійно-психологічні знання, уміння та професійні риси, необхідні для здійснення

організації власної професійної діяльності в межах правового поля (Krupnyk, I., Babatina, & Krupnyk, H., 2022). Зокрема, правова компетентність психолога має змістову та функціональну специфіку, її структура може бути подана у вигляді теоретичного, практичного й особистісного компонентів, які своєю чергою утворюються сукупністю правових знань, умінь, навичок, якостей і здібностей (Nagovitsyn et al., 2021). Правова компетентність, на нашу думку, містить систему правових знань, переконань, знання механізму дії права та правових технологій, що дають змогу орієнтуватися в правовому полі, зумовлює громадянську зрілість.

Правова компетентність психолога обумовлена здатністю застосовувати систему професійно-правових знань чинного законодавства, умінь використовувати набуті правові знання в професійній діяльності для подолання правового нігілізму, здійснювати психологічні консультації на правовому підґрунті (Litinska, 2021). Правова компетентність надає можливість психологу соціальних установ, шкіл проводити психологічну, профілактичну роботу правопорушень неповнолітніх. Ми акцентуємо на деяких елементах правової компетентності психолога, а саме: правовій свідомості, правовій культурі, моральній свідомості, психологічних знаннях, комунікативних здібностях.

Правова свідомість психолога, на наш погляд, охоплює сукупність знань, умінь і навичок, які впливають на ефективність професійної діяльності з позиції усвідомлення себе суб'єктом освітніх правовідносин. Правова культура психолога характеризує рівень правової соціалізації, знання та розуміння права (Lashyn, & Halych, 2022). Показником правової культури особи є правова активність як вища форма правомірної поведінки, що передбачає: наявність високого рівня правосвідомості; готовність до ініціативної, правомірної психологічної діяльності (Petrova, & Podliniaieva, 2021). Моральна свідомість складається з особистісно-правових рис психолога, а саме: правовідносин на успішність вирішення професійних ситуацій з позиції моральних і правових норм. Психологічні знання – це: уміння прогнозувати розвиток і поведінку суб'єктів. Психологічні знання є системою знань про людину як про особистість і суб'єкта праці (Stoliarchuk, 2020). Комунікативні здібності визначають як спроможність психолога до побудови взаєморозуміння з учнями, батьками, що є умовою здійснення продуктивного педагогічного процесу, комунікативні здібності є не тільки елементом правової компетентності вчителя, а й необхідним структурним компонентом психолого-педагогічної майстерності та професійної компетентності (Rojas et al., 2024).

Практика доводить, що психолог може опинитися в складній соціально-правовій ситуації, вирішити яку йому не дасть змоги брак правових знань, тобто правова некомпетентність. Тому

актуальним є впровадження в освітній процес підготовки психологів програми «Пріоритетні напрями превентивної психологічної роботи щодо профілактики асоціальної поведінки неповнолітніх».

Програма охоплює:

1. Організаційно-методичний напрям: обговорення та планування спільних дій адміністрації, педагогічного колективу, учнівського самоврядування та батьківської громадськості, спрямованих на профілактику виявлених недоліків у роботі освітнього закладу з цієї проблеми; ознайомлення учасників освітньо-виховного процесу з нормативно-правовою базою та регуляторними документами щодо цієї проблеми в освітньому середовищі; проведення зустрічей із залученням представників правоохоронних органів, служб соціального захисту, медичних установ та інших зацікавлених організацій; запровадження програми правових знань у формі гурткової, факультативної роботи.

Створення інформаційних куточків для учнів з переліком організацій, у які можна звернутися в ситуації правопорушень; зосередження уваги на сексуальному вихованні дітей (зокрема, прийнятних ознаках особистісних симпатій, стилю поведінки дітей).

2. Корекційно-розвивальний напрям: запровадження на базі школи програм із формування та розвитку загальнолюдських моральних цінностей, зокрема толерантності. Розвиток гуманістичних комунікативних здібностей, адекватної самооцінки, самоконтролю та здатності до саморозвитку, критичності мислення. Формування стійкого ставлення до негативних явищ і негативних почуттів.

3. Аналітико-прогностичний напрям: запровадження механізмів аналізу ризиків асоціальної поведінки дітей у кожному класі.

4. Зв'язки з батьками та громадськістю: організація та проведення тематичних лекторіїв, круглих столів за участю представників відповідних служб, активне залучення батьків до виховного процесу. Психологи, які перебували на навчанні в комунальному закладі «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради зацікавлено слухали, обговорювали програму, висловили власні думки щодо превентивних заходів правового виховання учнів сьогодні й у наступних класах. Після дискусії з фахівцями було

апробовано програму в школі-інтернаті № 9 м. Запоріжжя. Після шести місяців упровадження програми спостерігали позитивну динаміку емоційної та поведінкової сфери неповнолітніх. Було проведено дослідження через рік після впровадження програми. Можемо констатувати значне покращення поведінки й емоційно-вольової сфери неповнолітніх. Дійшли висновку, що вдосконалення правової компетентності сприяло опануванню психологами правових знань щодо спілкування з батьками учнів, профілактики девіантної поведінки, подолання конфліктів неповнолітніх, формування особистості школяра, правомірності побудови відносин із соціальними службами, правомірності дій психолога в організації освітньо-виховного процесу, подоланню педагогічних конфліктів в освітніх закладах і соціокультурному середовищі.

Висновки

Інноваційний характер психологічної діяльності має важливе значення для розвитку творчого потенціалу. У наукових дослідженнях професійну діяльність психолога віднесено до творчих видів діяльності. Творча активність сприяє досягненню особистісно значущих результатів.

Вважаємо, що підготовлений до інноваційної професійної діяльності психолог повинен мати такі професійні й особистісні риси, як: уміння усвідомлювати сенс і завдання освітньої діяльності щодо актуальних педагогічних проблем сучасної школи, продуктивно, нестандартно організувати виховання учнів, використовуючи інноваційні технології, сприяти розвитку особистісних рис вихованців, обирати індивідуальний підхід до особистості, оцінювати, стимулювати культурне самовираження. Психолог повинен мати здатність до особистісного творчого розвитку, рефлексивної діяльності, усвідомлення власних інноваційних пошуків і відкриттів.

Формування правової компетентності психологів є актуальним у сучасній системі освіти, оскільки психолог як суб'єкт освітніх правовідносин буде набувати таких рис, як самостійність і критичність оцінювання ситуації з позиції нормативно-правових норм. Набута правова компетентність буде сприяти вирішенню конфліктних ситуацій із суб'єктами освітньо-виховного процесу, соціокультурного середовища, високому рівню самоконтролю, толерантності.

References

- [1] Bakalenko, O. (2021). The use of distance learning technologies when conducting practical classes in psychological disciplines at a technical university. *Grail of Science*, 4, 481-483. doi: 10.36074/grail-of-science.07.05.2021.088.
- [2] Hachak-Velychko, L. (2021). Administrative offenses among minors. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 51, 52-55. doi: 10.32841/2307-1745.2021.51.

- [3] Husiev, A., & Tsybukh, L. (2022). Stabilization of the mental state of students of higher education in the conditions of war. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 2, 60-64. doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.2.123.
- [4] Koniaieva, L., & Shopsha, M. (2024). Professional identity of psychology students at the adaptive stage of professional socialization in a higher education institution. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 2(63), 5-16. doi: 10.32689/maup.psych.2024.2.1.
- [5] Korniiak, O. (2020). Communicative means of psychological support of professional self-realization of the teacher. *Psycholinguistics in a Modern World*, 15, 132-136. doi: 10.31470/10.31470/2706-7904-2020-15-132-136.
- [6] Krupnyk, I.R., Babatina, S.I., & Krupnyk, H.A. (2022). Features of the attitude of higher education students to distance learning. *Information technologies and learning tools*, 91(5), 98-112. doi: 10.33407/itlt.v91i5.4853.
- [7] Kurkina, S.V., Zhuravlov, V.M., & Stritievych, T.M. (2024). The problem of personal development and professional competence of heads of educational institutions of Ukraine. *Scientific notes*, 213, 184-190. doi: 10.36550/2415-7988-2024-1-213-184-190.
- [8] Lashyn, O.I., & Halych, Ya.V. (2022). Substance abuse as a type of deviant behavior. *Legal psychology*, 2(31), 25-34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [9] Lazorko, O., & Shevtsova, T. (2022). Research of psycho-emotional states of adolescents with different levels of resistance during the war. *Psychological perspectives*, 40, 87-103. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-laz.
- [10] Litinska, O. (2021). Some features of forming of legal competence of junior bachelor in 3BO. *Scientific announcer of the Izmail state humanitarian university*, 56, 174-181. doi: 10.31909/26168812.2021.
- [11] Nagovitsyn, R., Bereznykh, E., Popovi, A., & Srebrodolsky, O. (2021). Formation of Legal Competence of Future Bachelors of Psychological and Pedagogical Education. *International Journal of Emerging Technology in Learning*, 16(1). doi: 10.3991/ijet.v16i01.17591.
- [12] Petrova, L., & Podliniaieva, O. (2021). Important skills of a modern teacher. *InterConf*, 63, 57-68. doi: 10.51582/interconf.21-22.06.2021.06.
- [13] Rojas, J.C., Faure, J., Barril, J.P., & Almuna, J. (2024). Construction of professional identity in novel teachers. Learning experiences: Help or hindrance? *European Journal of Psychology of Education*, 39, 3825-3840. doi: 10.1007/s10212-024-00824-7.
- [14] Stoliarchuk, O.A. (2022). Education and psycho-emotional state of Ukrainian teenagers in the conditions of the war in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 1, 115-120. doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.1.22.
- [15] Tsybukh, L., Husiev, A., & Badiul, L. (2024). Problems of online training of future psychologists and ways to overcome them. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 1(62), 25-30. doi: 10.32689/maup.psych.2024.1.4.
- [16] Yantsalovskyi, O. (2021). Psychological means of shaping the individual as a subject of self-preservation. *Theory and practice of personality formation as a subject of self-creation and self-preservation* (pp. 227-245). Khmelnytskyi: Tsiupak A.A.
- [17] Yatsyna, O.F. (2022). The impact of war on mental health: signs of traumatization of the psyche of children and adolescents. *Scientific perspectives*, 7(25), 554-556. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
- [18] Zavalevskyi, Yu., & Berezhna, T. (2023). Professional competence of the teacher in the implementation of the concept of the new Ukrainian school. *Problems of modern transformations*, 2, 16-22. doi: 10.54929/pmtp-2023-2-02-01.
- [19] Zhuravel, T., & Udovenko, Yu. (2022). *Prevention of destructive behavior of adolescents*. Kyiv: Buria O.D. Retrieved from https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf.
- [20] Zhurba, K. (2022). War as a factor of influence on the meaningful life sphere of modern adolescents. *New pedagogical thought*, 2(110), 105-109. doi: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109.

Список використаних джерел

- [1] Бакаленко О. Використання технологій дистанційного навчання при проведенні практичних занять з психологічних дисциплін у технічному університеті. *Грааль науки*. 2021. № 4. С. 481–483. doi: 10.36074/grail-of-science.07.05.2021.088.
- [2] Гачак-Величко Л. Адміністративні правопорушення серед неповнолітніх. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 51. С. 52–55. (Серія «Юриспруденція»). doi: 10.32841/2307-1745.2021.51.
- [3] Гусев А., Цибух Л. Стабілізація психічного стану здобувачів вищої освіти в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 2. С. 60–64. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.2.123.

-
- [4] Коняєва Л., Шопша М. Професійна ідентичність студентів-психологів на адаптаційному етапі професійної соціалізації у закладі вищої освіти. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2024. № 2 (63). С. 5–16. (Серія «Психологія»). doi: 10.32689/maur.psych.2024.2.1.
- [5] Корніак О. Комунікативні засоби психологічного супроводу професійного самоздійснення викладача. *Psycholinguistics in a Modern World*. 2020. № 15. С. 132–136. doi: 10.31470/10.31470/2706-7904-2020-15-132-136.
- [6] Крупник І. Р., Бабатіна С. І., Крупник Г. А. Особливості ставлення здобувачів вищої освіти до дистанційного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2022. Т. 91. № 5. С. 98–112. doi: 10.33407/itlt.v91i5.4853.
- [7] Куркіна С. В., Журавльов В. М., Стрітьєвич Т. М. Проблема розвитку особистості і професійної компетентності керівників закладів освіти України. *Наукові записки*. 2024. № 213. С. 184–190. (Серія «Педагогічні науки»). doi: 10.36550/2415-7988-2024-1-213-184-190.
- [8] Лашин О. І., Галич Я. В. Токсикоманія як вид девіантної поведінки. *Юридична психологія*. 2022. № 2 (31). С. 25–34. doi: 10.33270/03223102.25.
- [9] Лазорко О., Шевцова Т. Дослідження психоемоційних станів підлітків з різним рівнем резильєнтності під час війни. *Психологічні перспективи*. 2022. Вип. 40. С. 87–103. doi: 10.29038/2227-1376-2022-40-laz.
- [10] Літінська О. Деякі особливості формування правової компетентності молодшого бакалавра у ЗВО. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2021. № 56. С. 174–181. doi: 10.31909/26168812.2021.
- [11] Nagovitsyn R., Bereznykh E., Popov A., Srebrodolsky O. Formation of Legal Competence of Future Bachelors of Psychological and Pedagogical Education. *International Journal of Emerging Technology in Learning*. 2021. Vol. 16. No. 1. doi: 10.3991/ijet.v16i01.17591.
- [12] Петрова Л., Подліняєва О. Важливі навички сучасного педагога. *InterConf*. 2021. № 63. С. 57–68. doi: 10.51582/interconf.21-22.06.2021.06.
- [13] Rojas J. C., Faure J., Barril J. P., Almuna J. Construction of professional identity in novel teachers. Learning experiences: Help or hindrance? *European Journal of Psychology of Education*. 2024. Vol. 39. P. 3825–3840. doi: 10.1007/s10212-024-00824-7.
- [14] Столярчук О. А. Навчання та психоемоційний стан українських підлітків в умовах війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 1. С. 115–120. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/psy-visnyk/2022.1.22.
- [15] Цибух Л., Гусєв А., Бадюл Л. Проблеми онлайн навчання майбутніх психологів та способи їх подолання. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2024. № 1 (62). С. 25–30. (Серія «Психологія»). doi: 10.32689/maur.psych.2024.1.4.
- [16] Янцаловський О. Психологічні засоби формування особистості як суб'єкта самозбереження. *Теорія і практика формування особистості як суб'єкта самотворення та самозбереження* : монографія. Хмельницький : Цюпак А. А., 2021. С. 227–245.
- [17] Яцина О. Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи*. 2022. № 7 (25). С. 554–556. doi: 10.52058/2708-7530-2022-7(25)-554-567.
- [18] Завалевський Ю., Бережна Т. Професійна компетентність вчителя у реалізації концепції нової української школи. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2023. № 2. С. 16–22. (Серія «Педагогіка та психологія»). doi: 10.54929/pmtp-2023-2-02-01.
- [19] Журавель Т., Удовенко Ю. Профілактика деструктивної поведінки підлітків. Київ : Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf.
- [20] Журба К. Війна як чинник впливу на смисложиттєву сферу сучасних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2022. № 2. Т. 110. С. 105–109. doi: 10.37026/2520-6427-2022-110-2-105-109.
-

Psychological Features of Improving the Professionalism of Psychologists Through the Formation of Innovative and Legal Competences

TYSHCHENKO Olena

PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Psychology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4715-7235>

Abstract. Highlights the importance of innovative and legal competencies of psychologists in the process of improving their professional level. The purpose of our study is the theoretical substantiation of the psychological and pedagogical concepts of improving the professionalism of psychologists through the formation of innovative and legal competencies. The methodological basis of the article is the general psychological and pedagogical provisions on the essence and development of the personality in the process of life, theoretical provisions on the essence of the regularities of personality development, the principle of a systemic approach. Effective human activity is possible only through understanding his motivation, the path of research of cognition, the application of the principles of worldview to spiritual creativity and practice. The methodology for the formation of innovative and legal competencies is associated with the theoretical understanding by psychologists of the need to improve their professional level. Improving the professionalism of psychologists through the formation of innovative and legal competencies is based on humanistic principles, which are reflected in the emergence of new concepts, namely: psychological and pedagogical support, psychological and pedagogical support, legal competence, innovative education, innovative competence, subjective experience of the personality. The criteria for the professionalism of a psychologist are social experience, positive qualities of the personality. Social experience, in addition to knowledge about society, includes knowledge about various types of social activity, their real. The scientific novelty of the article lies in highlighting the psychological features of improving the professionalism of psychologists through the formation of innovative and legal competencies. Technologies for the formation of innovative and legal competencies in psychologists. The formation of innovative and legal competencies in psychologists contributes to professional improvement. A professional with high authority contributes to the development of Ukraine with his achievements.

Keywords: psychological and pedagogical support; psychological and pedagogical support; legal competence; innovative education; innovative competence; subjective experience of the individual.

DOI: 10.33270/03243502.69
УДК 159.9+343.91+343.2

Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі

КОСТЮК Іван*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-6898>

Анотація. У контексті сучасних викликів, що постали перед оборонно-безпековим сектором України, актуалізується потреба комплексного аналізу детермінантів, що впливають на протиправну поведінку у військовому середовищі. Дослідження соціально-психологічних чинників, що спричиняють девіантну поведінку військовослужбовців, створює підґрунтя для вдосконалення підходів до профілактики таких правопорушень і сприяє забезпеченню високого рівня дисципліни й дотримання законності у військових формуваннях. Мета цього дослідження полягала у вивченні основних детермінантів, що позначаються на протиправній діяльності військовослужбовців, а також визначенні закономірностей впливу ситуаційних і системних факторів на її вияви. Досягнення цієї мети передбачало комплексний аналіз наявних теоретичних концепцій та окреслення на їх основі першочергових шляхів, спрямованих на підвищення ефективності профілактики протиправної діяльності, а також зміцнення дисципліни й законності у військовому середовищі. Методологічною основою дослідження є метод метааналізу, який дав змогу кількісно узагальнити результати попередніх наукових праць й оцінити масштаб і ступінь впливу ситуаційних та системних факторів на протиправну діяльність військовослужбовців. У процесі дослідження було виокремлено найбільш значущі соціальні змінні, що визначають характер протиправної діяльності в умовах військового середовища. Результати аналізу засвідчили стабільну тенденцію, яка підтверджує визначальну роль соціального контексту у формуванні протиправної поведінки. До ключових детермінантів віднесено такі особливості, як консервативність військової сфери, її монократичність, груповий тиск, а також колективну ідентичність, яка обмежує можливості для самоідентифікації. Зазначені фактори посилюються впливом ситуаційних і системних чинників, створюючи передумови для виникнення протиправної поведінки. У висновках акцентовано на необхідності проведення соціально-політичних реформ, спрямованих на мінімізацію впливу цих чинників, з акцентом на розвиток громадянського суспільства як ключової умови забезпечення позитивних змін у військовій сфері.

Ключові слова: військовослужбовець; військове середовище; девіантність; злочинність; протиправна поведінка; диспозитивні, ситуаційні, системні чинники; психологічні, соціальні умови впливу.

Історія статті:

Отримано: 26.07.2024

Переглянуто: 29.08.2024

Прийнято: 19.09.2024

Рекомендоване посилання:

Костюк І. Детермінанти протиправної поведінки у військовому середовищі. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 69–80. doi: 10.33270/03243502.69.

*Відповідальний автор

Вступ

Актуальність теми дослідження зумовлена сучасними викликами, що постають перед сектором безпеки й оборони України, передусім в умовах реформування Збройних сил. Протиправна поведінка військовослужбовців негативно позначається на моральному стані особового складу, що становить загрозу як для внутрішньої стабільності військових підрозділів, так і для загального рівня безпеки держави. Ігнорування соціальних, психологічних та організаційних чинників, які впливають на формування девіантної поведінки у військовому середовищі, ускладнює розроблення ефективних профілактичних заходів для протидії такому соціальному явищу, як військова злочинність. Аналіз детермінантів протиправної діяльності дає змогу краще зрозуміти причини й умови виникнення такої поведінки, а також сприяє розробленню комплексних стратегій запобігання їй.

Причини протиправної поведінки залежать від зовнішніх і внутрішніх обставин, що впливали на формування особистості протягом життя. Кожна людина як індивідуальний суб'єкт вступає у взаємозв'язок з довколишнім середовищем, сприймаючи й оцінюючи його відповідно до власних цінностей, потреб, уявлень і переконань. Тобто основні детермінанти протиправної поведінки є основою як власне особистості, так і в її середовищі (Zimbardo, 2017).

Дослідження протиправної поведінки актуалізується у випадках, коли йдеться про правопорушення серед військовослужбовців. Зазначене зумовлено тим, що людина, отримавши вотум довіри щодо виконання державних функцій, пов'язаних з обороною і захистом Вітчизни, її суверенітету, територіальної цілісності й незалежності, здатна вийти за межі закону, стаючи небезпечною для суспільства. На думку Н. Дмитренко та О. Шкути (2022), криміногенні вияви у військовому середовищі порушують права кожної людини, соціальної групи та суспільства загалом. Тому протиправна діяльність у військовому середовищі не лише завдає шкоди окремим особам, а й підриває морально-правові засади військової служби, негативно впливаючи на боєздатність держави, що ставить під загрозу національну безпеку. З цього приводу В. Залужний зазначав (2022), що військова дисципліна завжди була й залишається базовим принципом військового будівництва, а також методом і способом гарантування безпеки громадян.

У науковій літературі є два підходи до вивчення феномену військової злочинності. Перший розглядає це явище у вузькому значенні, охоплюючи лише кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок несення військової служби. У цьому контексті до військових злочинів вчені відносять сукупність передбачених кримінальним законодавством діянь, учинених особовим складом збройних сил,

інших військових формувань і громадян, які перебувають у запасі чи резерві, під час проходження військових зборів (Dzhuzha, & Lytvynenko, 2017).

Другий підхід аналізує військову злочинність у ширшому значенні, зокрема не лише військові кримінальні правопорушення, а й інші діяння, що вчиняють військовослужбовці й особи, прирівняні до них (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Прихильники цієї концепції злочинністю серед військово-службовців вважають зумовлену внутрішніми і зовнішніми детермінантами сукупність учинених суб'єктами військових правовідносин суспільно небезпечних діянь, передбачених кримінальним законодавством.

Дослідження протиправної поведінки серед військовослужбовців набуває особливої актуальності у випадках вчинення кримінальних правопорушень особами з числа військової керівної ланки. Військові командири та/або начальники є уособленням дисципліни й законності. Власним прикладом вони мають підтримувати високі стандарти моралі та честі серед підлеглих. Їхня здатність організувати та контролювати службу впливає на загальний стан правопорядку, передусім в умовах надзвичайних обставин, коли потрібні максимальна відповідальність і рішучість у прийнятті правомірних рішень. Відхилення від цих основоположень не лише завдає шкоди правам і законним інтересам громадян, а й зачіпає охоронюваний законом авторитет державної влади, що може спричинити непередбачувані наслідки для національної безпеки загалом.

На думку Д. Казначеевої (2018), протиправна поведінка серед військового керівництва негативно позначається на репутації військово-службовців і стані їхньої дисципліни. Військова злочинність є внутрішнім індексатором, на підставі якої суспільство оцінює рівень національної безпеки. Вона впливає на зниження авторитету державної влади, поширення страху щодо внутрішніх і зовнішніх загроз, виникнення аномії та моральної деградації, зниження престижу військової служби та посилення неповаги до військовослужбовців. Тому питання забезпечення правопорядку серед військовослужбовців є одним із фундаментальних аспектів, а зміцнення законності в цій сфері є пріоритетним завданням розвитку громадянського суспільства.

Аналізуючи фактори, що детермінують злочинність у збройних силах, М. Івлєв (2013) акцентував, що вони уособлюють не лише негативні соціально-економічні чинники, а й наслідки нездатності держави протидіяти їм через недостатній рівень державно-організаційних, економіко-правових і соціально-політичних механізмів. На думку В. Семененко (2014), ці недоліки обумовлені різними обставинами, зокрема тими, що стосуються нормативно-правової, організаційної, кадрової, інформаційної, матеріально-технічної, навчально-методичної

підтримки. Загалом це призводить до вчинення військових правопорушень, перешкоджає впровадженню ефективних механізмів їх профілактики та протидії. На цьому зосереджує увагу Ю. Орлов (2017), зазначаючи, що злочинність є різновидом соціальних практик і релятивним феноменом, зміст й обсяг яких обґрунтовують в історичному, культурному, політичному, юридичному аспектах.

На переконання Т. Касько (2014), протиправна поведінка серед військовослужбовців формується через особистісні переконання суб'єкта правопорушення щодо свідомого ігнорування ним вимог військового законодавства, а також через агресивність у конфліктних ситуаціях, передусім до осіб, що мають нижчі звання чи посаду. Військові формування часто поповнюються людьми з неблагонадійних сімей, із психічною нестабільністю або навіть антисоціальними позиціями. Цей контингент не лише складно піддається вихованню (перевихованню), а й активно намагається зайняти лідерські позиції в групі.

З цього приводу Д. Казначеева зауважує (2018), що воєнізовані структури є частиною демографічних і правових інститутів держави, які відображають загальний стан суспільства. Вони охоплюють організаційно-управлінські, правові, демографічні, соціальні та психологічні аспекти, притаманні як суспільству загалом, так і для військової служби зокрема. Така взаємозалежність обумовлена тим, що ці структури функціонують у межах загальних суспільних норм і викликів, що впливають на їхню активність і розвиток.

Отже, метою цієї статті є виявлення, аналіз і систематизація основних чинників протиправної поведінки серед військовослужбовців. Відповідно до поставленої мети, основні завдання цього дослідження полягають в аналізі наукових підходів до визначення понять та класифікацій детермінантів протиправної поведінки у військовому середовищі, а також дослідження специфічних аспектів військової служби, які сприяють порушенню дисципліни й законності серед військовослужбовців.

Матеріали та методи

У цій роботі застосовано метод метааналізу для синтезу результатів різних досліджень, що стосуються масштабів і ступеня впливу соціальних та системних чинників на протиправну поведінку військовослужбовців. Для цього було використано дані соціально-психологічних досліджень, проведених останніми роками, завдяки чому накопичено значний обсяг інформації щодо впливу зазначених чинників на поведінку людей, результати цих досліджень було застосовано під час аналізу предмета статті.

Метааналіз передбачав кількісне узагальнення результатів наукових досліджень шляхом оцінювання визначених статистичних даних, що

дало змогу сформулювати загальний висновок про достовірність і значущість впливу ситуаційних та системних чинників на девіантну поведінку військовослужбовців. Отримані дані підтверджено повторним аналізом, у процесі якого було виокремлено найбільш значущі змінні соціального контексту, що впливають на протиправну діяльність суб'єктів військової сфери.

Науковою базою дослідження слугували праці українських і зарубіжних учених, які вивчали соціально-правові та соціально-психологічні аспекти протиправної діяльності військовослужбовців. Зокрема, до останніх можна віднести наукові доробки І. Богатирьова (2014), Є. Григоренка (2019), Н. Дмитренко, О. Шкути (2022), В. Залужного (2022), М. Івлєва (2013), Д. Казначеевої (2018), О. Олійника (2015), Ю. Орлова (2017), що стосувалися кримінологічного аналізу девіантної поведінки військовослужбовців і розробленню шляхів її подолання. На соціально-психологічному рівні основою цього дослідження стали праці Ф. Зімбардо (2017), Я. Лизогуба (2022), В. Мозгового (2018), Я. Мацегора, І. Приходько (2013), А. Худавердової (2022), О. Шемчук, В. Шемчук, Р. Торчевського (2023) та ін.

За результатами досліджень зазначених науковців було виявлено стабільну закономірність впливу ситуаційних і системних чинників на поведінку військовослужбовців, що підтверджує визначальну роль соціального контексту у формуванні протиправної діяльності суб'єктів військових правовідносин.

Результати та обговорення

У науковій літературі виокремлюють різні підходи до класифікації протиправної поведінки серед військовослужбовців. Деякі вчені цей поділ здійснюють за відповідними групами, що визначають сукупність певних видів кримінальних правопорушень, причини їх вчинення та умови, що сприяли цьому (Олінук, 2015). Інші дослідники під час класифікації використовують таку категорію, як фактори, що сприяли вчиненню військовослужбовцями протиправних посягань (фінансові, політичні, організаційні, управлінські, соціальні, психологічні, правові тощо) (LyzoHub, 2022). Деякі дослідники розглядають детермінанти протиправної поведінки військовослужбовців на мікрорівні, що стосуються всіх військових кримінальних правопорушень. Макrorівні притаманні окремим групам військових кримінальних правопорушень, натомість індивідуальний рівень відображає специфіку конкретного виду військового кримінального правопорушення (Dmytrenko, & Shkuta, 2022).

Частково іншу позицію обстоюють інші дослідники, класифікуючи детермінанти протиправної поведінки серед військових на загальні причини, які формуються залежно від умов життя,

навчання, виховання, трудових відносин до вступу на військову службу. Загальні причини виникають під впливом армійських умов життя, військового побуту та діяльності. Спеціальні (військові) причини й умови сприяють вчиненню конкретного правопорушення військовослужбовцем за певних обставин (Dzhuzha, & Lytvynenko, 2017). Автори цієї класифікації зазначають, що суттєвий вплив на протиправну поведінку військовослужбовців мають недоліки в управлінській, організаційній, дисциплінарній та виховній діяльності військових командирів або начальників. З цього приводу дослідники слушно зазначають, що протиправна поведінка військовослужбовців з числа керівного складу, спроби підтримувати військову дисципліну виключно шляхом заборон, неналежна боротьба з наркоманією чи алкоголізмом, байдужість до потреб і вимог підлеглих створюють ненормальний психологічний клімат, що призводить до правової деформації, як наслідок – спричиняє вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень.

Аналізуючи фактори, що впливають на протиправну поведінку військовослужбовців, деякі західні дослідники пропонують поділяти їх на три основні групи. До першої з них учені відносять диспозитивні чинники, що охоплюють особисті характеристики, такі як моральні принципи, соціальні цінності, психофізіологічні особливості, а також попередній досвід і професійну підготовку. Другу групу становлять ситуаційні фактори, що виникають безпосередньо в процесі служби й можуть охоплювати стресові ситуації, внутрішні або зовнішні конфлікти, а також конкретні умови військової діяльності, які можуть сприяти вчиненню протиправних діянь. Третю групу утворюють системні чинники впливу, що визначені організаційними, політичними та соціальними умовами, у яких функціонує військова структура. Зокрема, до цієї групи належать правова регламентація діяльності військової служби, системний контроль і нагляд за поведінкою військовослужбовців, а також загальний стан правової культури, правової свідомості та морального клімату як в армії, так і в суспільстві загалом (Zimbardo, 2017).

З цього приводу зауважимо, що зовнішнє оточення є вагомим чинником у формуванні особистості, її переконань, цінностей і поведінкових шаблонів. Такі елементи, як сім'я, школа, колектив, соціальне середовище, коло спілкування, культурні тенденції та значущі події, формують світосприйняття індивіда та впливають на умови, що можуть сприяти його протиправній діяльності. Сприймаючи певні норми, цінності й стандарти, особа з плином часу реагує на різні ситуації відповідно до власного сприйняття. Поява нових факторів у взаємодії із зовнішніми обставинами може спричинити зміни в когнітивних, емоційних і поведінкових аспектах,

корегуючи реакції відповідно до конкретної ситуації (Zimbardo, 2017).

Водночас відсутність загальної стратегії розвитку та виховання громадянської активності призводить до недостатньої підтримки державних ініціатив з профілактики злочинності й обмеженої ефективності механізмів впливу на формування суспільства. Ця ситуація може виявлятися в недостатньому розвитку освітніх програм, спрямованих на виховання правової свідомості населення. Додаткові ускладнення виникають у процесі інтеграції соціально вразливих верств населення через недостатню увагу держави до їхнього розвитку чи потреб. Відсутність спрямованих заходів щодо формування моральних й етичних цінностей серед молоді може спричинити посилення кримінальної активності в молодіжній аудиторії. Тобто суб'єктивні причини будь-якого кримінального правопорушення мають соціальне обґрунтування, зумовлене такими факторами, як безробіття, економічна нерівність, низький рівень якості життя та освіти населення, соціальні, політичні й економічні кризи тощо.

З цього приводу І. Богатирьов (2014) зазначає, що зниження життєвого рівня сімей, динамічне розширення незахищених верств населення, що перебувають за межею бідності, ослаблення інфраструктури охорони здоров'я, освіти й культури тощо є наслідком зростання рівня злочинності в Україні як соціального явища. Це спричиняє природне занепокоєння громадян за власне життя, добробут сім'ї та безпеку дітей, а також підриває довіру до державної політики у сфері боротьби та профілактики злочинності. Тому держава має сприяти тим, хто дотримується соціальних норм, а не тим, хто ставить за мету уникнути покарання. Ця обставина унеможливить соціальну аномію, а кримінальну поведінку піддаватимуть загальному осуду. Дослідники зазначають, що індивід може й повинен шукати задоволення не у власному збагаченні, а у відчутті справедливої ролі в суспільстві та власному оточенні за умов, що він не перебуває на межі або за межею бідності (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). З огляду на це, суспільство не повинно розглядати систему правосуддя як єдиний інструмент протидії злочинності, оскільки її ефективність безпосередньо залежить від стійкості органів державної влади (їх представників) до корумпованості. Тому боротьба зі злочинністю потребує комплексного підходу, що передбачає підвищення рівня правосвідомості, розвиток етичних стандартів у державному секторі, соціальні ініціативи, проведення ефективних реформ, спрямованих на забезпечення прозорості й підзвітності діяльності державних органів влади.

З другого боку, неналежна реакція на криміногенні процеси уповноважених органів державної влади підриває принципи справедливості, рівності перед законом й ефективності

судочинства. Унаслідок цього кримінальні елементи проникають у державні структури, впливаючи на активність злочинної діяльності. Це призводить до втрати довіри громадян до влади, підвищення соціального напруження, зниження ефективності подолання суспільно-правових проблем, послаблення легітимності державної влади й дієвості превентивних заходів протидії загрозам національного характеру. Слушно зауважують деякі науковці, що високий рівень правопорядку в суспільстві можливий лише тоді, коли громадяни сприйматимуть державні органи як гарантів їхньої безпеки, відчуватимуть реальну, а не декларативну зацікавленість правоохоронних органів і судової гілки влади в оперативному реагуванні на ефективному розгляді справ щодо будь-якого правопорушення (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Укриття кримінальних правопорушень та ухвалення несправедливих судових рішень завдають значної шкоди правосвідомості населення, спонукаючи суспільство до правового нігілізму.

Отже, деструкція в економічних, демографічних, культурних, освітніх та інших сферах суспільного життя, що визначають його розвиток, можливості й досягнення, створює умови для криміналізації суспільства або його окремих соціальних груп. На нашу думку, саме в цих аспектах, а не в природних особливостях індивіда, закладено основні причини протиправної діяльності. Проте ігнорувати такі характеристики, як відчуженість, відсутність адаптації, агресивність, імпульсивність, низький рівень психологічного добробуту тощо, також неправильно, оскільки емоції є важливими елементами життя будь-якої людини.

У науковій літературі для дослідження злочинності також пропонують використовувати інструменти генеалогічного аналізу, що дає можливість виявляти родинні зв'язки та спадкові фактори, які можуть вплинути на формування девіантної поведінки (Orlov, 2016). На думку вчених, цей підхід дає змогу простежити вплив сімейної історії та індивідуальних родових характеристик на виникнення злочинних тенденцій, що доповнює соціологічні дослідження, які зосереджуються на ширших зовнішніх аспектах впливу на рівень злочинності в суспільстві чи окремих його групі. Досліджуючи схильність військовослужбовців до вчинення правопорушень, В. Мозговий (2018) доходить висновку, що особи, які в дитинстві чи підлітковому віці залишаються без батьківського піклування, мають схильність до порушення закону майже вдвічі вищу, ніж особи з повноцінних сімей.

Основними стимулами протиправної поведінки є мета й мотиви. Вони є важливими важелями правового аналізу суб'єктивних причин кримінального правопорушення. Саме в цих аспектах закладено спонукальні чинники, які змушують індивіда вчиняти протиправні дії (Hupaliuk, 2021). Аналіз цих елементів дає змогу

встановити причини й умови кримінальних правопорушень і розробити механізми їх профілактики. Проте самі собою мета й мотиви не є протиправними, їх девіантність визначають через поведінку суб'єкта правопорушення, яка залежить від обраного ним способу їх реалізації. Тобто особа несе відповідальність за вчинення умисних чи необережних діянь, які заборонені законом, з огляду на внутрішні й зовнішні чинники, що безпосередньо впливають на оцінку його дій або бездіяльності. На думку дослідників, у військовому середовищі ці елементи залежать від особистісних інтересів правопорушника, його службових можливостей, корумпованих зав'язків серед вищого командування чи органів державної влади, прагнень до незаконного збагачення, задоволення власних потреб, загального рівня правової культури серед військовослужбовців, а також інших факторів, які впливають на протиправну діяльність військовослужбовців. У цьому контексті внутрішні мотиваційні умови злочинної поведінки визначають психологічними особливостями особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Водночас до зовнішніх мотиваційних чинників належать нестабільна ситуація як у державі загалом, так і у військових інституціях зокрема. До інших чинників незаконної діяльності військовослужбовців відносять забезпечення кар'єрного зростання, засвідчення особистої відданості вищому командуванню, неналежне використання бюджетних коштів, матеріальних цінностей тощо (Oleinyuk, 2015).

Привертають увагу вияви насильницьких дій у військовій службі. Військовослужбовці з числа керівного складу, що вчиняють кримінальні правопорушення з насильницьких мотивів, мають більше суперечливих характеристик, у яких головною особливістю є їхня дезадаптація до військової служби (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Науковці зазначають, що морально-психологічний профіль конкретної особистості пов'язаний з її поведінкою в суспільстві. Цей опис формується під впливом соціального середовища, у якому перебуває індивід, і засвідчує, що протиправна поведінка має соціальне походження та виникає внаслідок зовнішніх чинників впливу (Khudaverdova, 2022). Особи, які вчиняють правопорушення, є менш адаптовані до законослухняного оточення і часто не задоволені своїм соціальним становищем. Вони вирізняються імпульсивністю, що виявляється втратою контролю за своєю поведінкою, необґрунтованими вчинками, байдужістю до їх наслідків та емоційною нестабільністю. Ці особи часто не сприймають або свідомо ігнорують соціальні та правові норми, що полегшує їх протиправну діяльність, яка обґрунтовується спотвореною оцінкою життєвих ситуацій, з урахуванням особистісних переконань, потреб чи бажань (Dmytrenko, & Shkuta, 2022).

Порушення соціальної адаптації може відбуватися і через відсутність мотиваційних чинників щодо обов'язковості дотримання соціальних норм. Тобто правопорушник усвідомлює суспільні вимоги, але не має бажання їх дотримуватися. Це може свідчити про порушення емоційного контакту з навколишнім середовищем у контексті оточення та недостатнім емпатичним уявленням про себе з позиції інших. В особі може виникати ілюзія про вороже середовище. На цьому тлі виявляються агресивність, підозріливість, надмірна чутливість до міжособистісних контактів тощо. Адекватне розуміння ситуації ускладнюється і тоді, коли поведінка керується емоційними налаштуваннями, а дії інших сприймають як загрозливі. Це призводить до ще більшої ситуативної залежності, що підвищує ймовірність вчинення протиправних дій. У цьому контексті відбувається соціальна дезадаптація, коли особа нездатна вирішити конфлікти в межах соціально прийнятих норм (Нрыhorenko, 2019)

На думку окремих дослідників, девіантна поведінка детермінується ситуаційними факторами, передусім в умовах обставин, коли немає можливості орієнтуватися на попередній досвід чи відомі поведінкові моделі. У ситуаціях невизначеності звичайні системи заохочувань і покарань стають менш ефективними, оскільки відсутність поведінкових орієнтирів ускладнює особистісну адаптацію та контроль за власною поведінкою. Зазначене призводить до того, що суспільні очікування щодо поведінки особи не виправдовуються, а її реакцію стає складніше прогнозувати. Унаслідок цього знижується прогностична цінність особистісних характеристик, оскільки їх оцінка ґрунтується переважно на відомих обставинах (Zimbardo, 2017).

Отже, під час аналізу девіантної поведінки військовослужбовців насамперед слід урахувати обставини, що спричинили таку поведінку, а характеристика особистісних рис повинна мати другорядне значення. Фахівці в галузі соціальної психології рекомендують урахувати особистісні фактори тільки тоді, коли аналіз ситуаційних чинників не дає достатніх пояснень поведінковим аспектам правопорушника. З цього приводу Лі Росс (2012) зазначає, що ситуаційний аналіз стимулює атрибутивне мислення, яке передбачає вияв об'єктивності та врахування ситуаційних детермінантів перед правовою оцінкою дій особи. Для належної правової оцінки та визначення відповідальності військовослужбовця передусім слід розглянути й дослідити вплив зовнішніх обставин на цю поведінку, перш ніж надавати характеристику його особистісним рисам.

На думку деяких дослідників, вплив ситуаційних факторів значно посилюється в умовах використання військових атрибутів (наприклад уніформи), що створює певну прихованість або інкогнітивність діяльності військовослужбовця. За

таких умов забезпечується колективне сприйняття, що знижує почуття індивідуальної відповідальності, тобто усвідомлення особистої відповідальності за власні дії. Це може призвести до того, що військовослужбовці в певних ситуаціях втрачають здатність усвідомлювати правові наслідки власних вчинків, адже відчують анонімність і недостатню прив'язку до конкретних етичних чи юридичних стандартів. Передусім це стосується ситуацій, які дають змогу діяти імпульсивно або спонукають виконувати накази під час воєнного стану чи бойової обстановки, які за інших умов могли б викликати сумніви в правомірності.

Цікавими є дослідження щодо ситуаційних факторів, коли індивіду доводиться вчиняти дії, які суперечить його особистісним переконанням. Таку ситуацію психологи називають когнітивним дисонансом, тобто явищем, що виникає унаслідок, коли поведінка людини не відповідає її переконанням, а дії не узгоджуються з особистісними цінностями, що створює умови для стану психологічного напруження, який може слугувати потужним мотиваційним фактором для змін як у поведінкових аспектах, так і в переконаннях особи, з метою уникнення цього дисонансу (Zimbardo, 2017). Що сильнішим є дисонанс, то інтенсивнішими є переконання до гармонізації, і то масштабнішими є очікувані зміни. Когнітивний дисонанс не виникає або значно знижується в ситуаціях, коли дії, що суперечать власним переконанням, ґрунтуються на суттєвих зовнішніх обґрунтуваннях чи вагомих аргументах. До таких обґрунтувань можна віднести загрозу життю, здоров'ю або репутації особи, виконання наказу авторитетного керівника, отримання матеріальної вигоди, яка компенсує моральні сумніви, підвищення соціального статусу або кар'єрне просування тощо. У цих ситуаціях зовнішні фактори слугують механізмом, що знижує рівень психологічного напруження, адже особа виправдовує свої дії об'єктивними обставинами. Наявність вагомих зовнішніх причин знижує внутрішній конфлікт і психологічний тиск, сприяючи мінімізації когнітивного дисонансу і створюючи умови для раціоналізації поведінки, що не відповідає особистісним цінностям чи моральним установкам.

З цього приводу деякі науковці зазначають, що належність особи до військової служби може створити певний атрибут елітності, що своєю чергою зумовлює прагнення досягти високого соціально-матеріального статусу (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Це часто спричиняє схильність до незаконного збагачення, що, відповідно, формує протиправну поведінку на займаній посаді. У деяких випадках корумпованість військовослужбовців може бути причиною отримання військових звань, нагород, просування службою чи призначення на відповідні посади через корупційні механізми, що негативно впливають на моральний авторитет командирів і начальників. Такі керівники

не вирізняються високими моральними рисами, не керуються інтересами служби, нехтують військовою честю та службовим становищем.

Досліджуючи злочинність у військовій сфері, деякі вчені виявили закономірність, яка полягає в тому, що чим старше за віком військова службова особа, що вищими є її службове становище, рівень освіченості, професійний стаж або грошове забезпечення, то сильніше виявляються мотиваційні чинники, які віддаляють її від насильницьких до корисливих дій (Dmytrenko, & Shkuta, 2022). Описуючи соціально-особистісний тип злочинця, причетного до розкрадання бюджетних коштів у ЗСУ, О. Олійник (2015) зазначає, що це переважно командири структурних підрозділів і начальники служб забезпечення військових формувань. Їхня поведінка характеризується соціальною стабільністю та спрямована на отримання особистісної вигоди через використання службового становища у власних або корпоративних інтересах, що виявляється в розкраданні бюджетних коштів.

На цій обставині акцентують й інші дослідники, зазначаючи, що рівень особистісних рис засуджених осіб не є однозначним. Здебільшого він залежить від типів і мотивації протиправної поведінки. Зокрема, в осіб, які вчиняють протиправні дії з корисливих мотивів, виявляється більша адаптованість до різних ситуацій та їх змін. Ці особи краще орієнтуються в соціальних нормах і вимогах, які ставить перед ними суспільство. Вони є стриманішими та здатними до контролю власних емоцій та поведінки. У їхній поведінці не спостерігаються такі риси, як агресивність й імпульсивність, що притаманні кримінальним правопорушенням насильницького характеру. Здебільшого вони виявляють товариськість і не мають складнощів у встановленні соціальних контактів. Чимало з них характеризуються прагненням до лідерства або потребою в соціальному визнанні (Тумошенко, 2024).

Отже, у ситуаціях, коли індивід зазнає впливу зовнішніх умов чи факторів, таких як влада, соціальний тиск та інші ситуаційні чинники, його моральна поведінка може бути змінена, що призводить до порушення встановлених норм через учинення протиправних дій. Передусім це стосується військового середовища, оскільки воєнний контекст, зокрема в умовах збройного конфлікту, створює сприятливі умови для морального занепаду людини. Військова служба супроводжується специфічними зовнішніми обставинами, які можуть сприяти девіантній поведінці. До таких чинників належать соціальна, економічна та політична нерівність, відсутність чітких моральних орієнтирів, стресові ситуації, фізичне та психологічне напруження, а також інші обставини, обумовлені специфікою військової служби, що охоплює високий рівень дисципліни, підпорядкованість, відповідальність перед колективом, складність в адаптації тощо.

Військова сфера є невід'ємною частиною громадянського суспільства, тому вона не залишається осторонь впливу вже сформованих негативних явищ. За таких умов протиправна поведінка серед військовослужбовців може бути результатом множинних факторів, які призводять до зниження здатності особи діяти відповідно до моральних норм і принципів. Консервативність військової системи здатна посилювати соціальний тиск і вплив авторитету влади, що своєю чергою може сприяти прийняттю протиправних рішень, передусім у ситуаціях, коли виконання наказів сприймають як першочергову необхідність, яка забезпечує певні переваги, а їх ігнорування загрожує негативними наслідками особистісного характеру. Такий соціальний тиск, поєднаний з владним впливом, може спонукати військовослужбовців до дій, що суперечать їхнім моральним переконанням.

У цьому контексті ситуаційні фактори тісно пов'язані із системним впливом. На думку Ф. Зімбардо (2017), система є рушійною силою, яка створює ситуації, що формують контекст поведінки та впливають на дії осіб, які потрапляють під вплив цих ситуацій. Вона охоплює різні аспекти ситуаційного характеру, натомість системні чинники мають вищу стабільність, створюючи стійкі кореляційні зв'язки між індивідами. З плином часу такі чинники набувають історичного контексту, впливаючи на поведінку людей у масштабнішому значенні. З певного моменту система стає самостійним утворенням, що не залежить від тих, хто її ініціював, або від осіб, які займають керівні позиції в її структурі. Система поступово формує власну культуру, що чинить значний вплив на культурні тенденції суспільства загалом. Відповідаючи на питання, хто є основним винуватцем у протиправній діяльності військовослужбовців, учений доходить висновку про значний вплив на ці процеси власне системи, оскільки вона формує контекст, що спонукає індивідів до певних протиправних вчинків. На переконання дослідника, система може створювати умови, які виправдовують чи стимулюють девіантну поведінку у військовому середовищі, посилюючи тиск і знижуючи відчуття особистої відповідальності. Учений зазначає, що те, ким і чим ми є, з одного боку, є результатом впливу системи, яка формує рівень життя, політичну стабільність, економічний добробут, культурні, політичні та релігійні тенденції тощо, а з другого – ситуаційними чинниками. У взаємодії ці елементи впливають на наші базові біологічні й особистісні особливості. Потрапивши під вплив системних факторів, людина природно підпорядковується їм.

Запропонована концепція засвідчує дуалістичність людської природи, яка формується під впливом різноманітних детермінантів, умов й обставин, що визначають поведінкові вияви особистості. На цій особливості ще в другій половині XVIII ст. зосередив увагу Ж.-Ж. Руссо

(2001), який розвивав ідею про те, що людина у своєму природному стані є доброю та невинною. Проте в умовах суспільства вона зазнає негативного впливу, що породжує егоїзм, жорстокість і корупцію, які своєю чергою негативно позначаються на її моральній природі. Слушну позицію обстоював і один із засновників сучасної політичної філософії та теорії суспільного договору Т. Гоббс (2000). У своїй праці «Левіафан» автор стверджував, що без суспільства й держави людина керується егоїстичними інтересами, постійно перебуваючи в конфлікті «всіх проти всіх». Ключовим елементом протидії цим процесам є створення централізованої влади, яка забезпечує порядок і дисципліну для безпеки громадян, де держава є основним інструментом контролю за природними схильностями людей до вчинення зла.

На нашу думку, обидві ці теорії доповнюють одна одну, адже кожна з них акцентована на різних аспектах того, як індивідуальні схильності та соціальні фактори можуть взаємодіяти в контексті формування моральної поведінки людей. Це підтверджують і сучасні емпіричні дослідження. Зокрема, досліджуючи причини перевищень військовослужбовцями службових повноважень з насильницьких мотивів, деякі вчені дійшли висновків, що ці дії є наслідком стандартних соціальних процесів, таких як конформізм, колективна залежність від вищого керівництва, емоційність, стресові ситуації тощо (Shemchuk, Shemchuk, & Torchevskiy, 2023). Основними детермінантами, які вплинули на протиправну поведінку військовослужбовців, деякі дослідники в галузі соціальної психології відносять низьку якість добору на керівні посади й неефективне кадрове призначення, що призводить до недостатньої кваліфікації та досвіду керівників у складних і непередбачуваних умовах. Ці процеси посилюються обмеженістю матеріальних ресурсів і тиском з боку вищого командування (Zimbardo, 2017). Важливою проблемою є відсутність належної взаємодії між підрозділами та порушення субординації на всіх рівнях військової служби, що ускладнило ефективну організацію військової діяльності. Унаслідок цього відсутність чітко визначених завдань і контролю з боку військового керівництва призводить до зниження загального рівня дисципліни та правопорядку, сприяє системному вчиненню правопорушень серед військовослужбовців.

У науковій юридичній літературі переважно акцентовано на мотиваційних (особистісних) чинниках протиправної поведінки. Традиційно більшість представників юридичних напрямів діяльності схильні покладати основну відповідальність на безпосередніх суб'єктів правопорушень, звинувачуючи їх внутрішні детермінанти як головну причину протиправної діяльності. Однак

такий підхід нерідко недооцінює або ігнорує вплив ситуаційних змінних і системних чинників, які визначають поведінкові вияви та сприяють трансформації особистості суб'єктів правопорушення. Людська природа є складнішою і багатогранною, де кожна дія має більш ніж одну спонукальну причину, яка залежить від особистісних, ситуаційних та системних факторів. У цьому контексті поведінка людини завжди перебуває під впливом ситуацій.

Ця обставина виявляється у військовому середовищі в контексті бойових дій, де навіть особи з високою правовою культурою та правосвідомістю під впливом постійної втоми, страху, ненависті й бажання помсти можуть втратити моральні орієнтири та зазнати морального занепаду. У цьому контексті війна є складним випробуванням для людей, які змушені вбивати тих, кого вважають ворогами (Matsehora et al., 2013). Якщо військову дисципліну не підтримувати на належному рівні, якщо солдати забувають про свою особисту відповідальність, а командири не контролюють ситуацію, тоді домінує агресія, поєднана з правовим нігілізмом, що призводить до неконтрольованих актів насильства та вбивств. Історія засвідчує, що воєнні злочини часто вчиняють окупаційні війська під час будь-якого збройного конфлікту, а бойові дії є значним джерелом стресу й страху, що сприяє вчиненню злочинів проти мирного населення. В умовах тривалого психологічного тиску та відсутності належного контролю за дисципліною військової можуть втрачати моральні орієнтири та вдаватися до дій, які порушують права й безпеку не лише військовослужбовців та їхніх противників, а й цивільного населення, яке перебуває в зоні конфлікту.

Отже, на протиправну поведінку військовослужбовців впливають різні явища та процеси зовнішнього і внутрішнього походження. Більшість із них пов'язані з низьким рівнем політичних ініціатив держави у формуванні та будівництві високопрофесійної армії. На думку О. Олійника (2015), це призводить до занепаду військової сфери. Посилюють ці процеси соціальна деградація суспільства, корупція в державних органах влади, економічна нестабільність, інституційний непотизм, фінансовий апартеїд тощо. У сукупності ці процеси призводять до деформації колективної свідомості, що призводить до небажання громадян добровільно вступати на військову службу. Залежно від форм вияву та спричинених наслідків, порушення військової дисципліни й поширення нігілістичних настроїв серед військовослужбовців можуть призвести до криміналізації військової сфери. Унаслідок цього виникає потреба в реформуванні оборонно-безпекового сектору з акцентом на

перехід до високопрофесійної армії, де військово-службовці проходять не лише ретельну військову підготовку, а й системний кадровий добір. За умов належної організації та професійного здійснення комплексних заходів з реформування органів державної влади й основних соціальних сфер цей підхід дасть змогу забезпечити високий рівень професіоналізму, моральної стійкості, правосвідомості та відповідальності військовослужбовців, що сприятиме підвищенню обороноздатності держави, зміцненню військової дисципліни та загальної ефективності військової діяльності.

Висновки

Протиправна поведінка формується під впливом диспозитивних, ситуаційних і системних факторів, які комплексно впливають на морально-поведінкові орієнтири особи протягом життя. Диспозитивний підхід, який часто використовують для характеристики поведінки правопорушника, може створити ілюзію, що ці індивіди відрізняються від інших членів громадянського суспільства. Однак кожна людина, потрапивши під вплив певних ситуаційних факторів, може опинитися в ролі правопорушника.

У людській природі немає специфічних генетичних чи психологічних ознак, які вказували б на схильність осіб до протиправної діяльності. Протиправна поведінка формується під впливом конкретних ситуаційних і системних чинників, які можуть спонукати осіб до порушення закону. Ця обставина стосується і військової сфери як невід'ємної частини громадянського суспільства. Ситуаційні чинники, що виникають під час виконання військових обов'язків, можуть призвести до переходу від дисциплінованої до протиправної поведінки. Ключовий момент настає, коли військовослужбовець опиняється під впливом незнайомих ситуаційних сил, що формуються в специфічному військовому контексті, і їх взаємодія може призвести як до негативних, так і до позитивних наслідків.

До значних ситуаційних детермінантів протиправної поведінки у військовому середовищі

належать консервативність військової сфери, її монархічність, наявність групового тиску, колективна ідентичність, що обмежує можливість самоідентифікації від: «я людина, незалежна у своїх поглядах і переконаннях» до «я військовий, я виконую накази». Ці чинники часто трансформують індивідуальну відповідальність, підштовхуючи військовослужбовців орієнтуватися на поточну ситуацію та інтереси групи. Важливими є також несформованість рефлексії щодо можливих наслідків власних вчинків, брак прикладів для наслідування та відданість певним ідеологічним установам.

Кожен військовослужбовець як суб'єкт громадянського суспільства має потенціал до вчинення протиправних дій залежно від обставин, у яких він перебуває. Тому важливо чітко розуміти, як організувати, контролювати та попереджувати вплив ситуацій і системних факторів, що можуть призвести до порушення дисципліни й законності. Такий підхід дасть змогу краще усвідомити, як різні чинники у військовому середовищі впливають на протиправну діяльність його учасників і сприяють формуванню протиправної поведінки. Вважаємо, що перший крок до змін соціально-політичного характеру у військовому середовищі, як і в інших сферах державної діяльності, має полягати в усвідомленні громадянським суспільством негативних тенденцій, що формуються в державі. У цьому контексті держава через своїх громадян повинна забезпечувати моральне виховання нації для підвищення рівня її правової культури та правосвідомості. Це слід здійснювати через розвиток і підтримання сімейних цінностей, освіти, науки, культури, охорони здоров'я, національної свідомості, а також через забезпечення економічного (матеріального) добробуту кожного громадянина. Така інтеграція суспільних інтересів сприятиме формуванню сталих моральних орієнтирів і підвищенню рівня правосвідомості громадян, що забезпечить стабільність і зміцнення держави.

References

- [1] Bohatyrev, I. (2014). Crime in Ukraine: cost and social consequences. *Public law*, 4, 114-120.
- [2] Dmytrenko, N., & Shkuta, O. (2022). *Crime in the Armed Forces of Ukraine: criminological characteristics and prevention*. Kherson: Helvetyka.
- [3] Dzhuzha, O., & Lytvynenko, O. (2017). War crime. *Ukrainian criminological encyclopedia*. V. Cherniei, V. Sokurenko (Eds.). Kyiv: Zolota mylia.
- [4] Hobbs, T. (2000). *Leviathan*. (R. Dymerts, V. Yermolenko, N. Ivanova, Ye. Miroshnychenko, T. Olynyk, Trans). Kyiv: Dukh i Litera. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.

- [5] Hryhorenko, Ye. (2019). Relationship and mutual influence of legal responsibility of military personnel with other types of retrospective social responsibility. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin*, 26, 38-40. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12668>.
- [6] Hupaliuk, A. (2021). Characteristics of the motivational process of a criminal. *Carpathian Legal Gazette*, 4(39), 47-50. doi: 10.32837/pyuv.v0i4(39).915.
- [7] Ivliev, M. (2013). Methodological principles of the study of the problem of combating violence in the Armed Forces of Ukraine. *Law and public administration*, 4, 90-95. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_4_20.
- [8] Kasko, T. (2014). Signs of the subjects of a crime against the order of military service. *Actual problems of the state and law*, 74, 412-418. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64.
- [9] Kaznacheieva, D. (2018). Military crime: analysis and forecasting. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(19), 132-140.
- [10] Khudaverdova, A. (2022). Peculiarities of social and legal ideas of servicemen. *Bulletin of Lviv University*, 14, 76-82. doi: 10.30970/PS.2022.14.10.
- [11] Lyzohub, Ya. (2022). Violence against the population in the area of hostilities: controversial issues of the content of the crime. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(19), 31-37. doi: 10.34015/2523-4552.2022.2.04.
- [12] Matsehora, Ya., Vorobiova, V., & Prykhodko, I. (et al.). (2013). *Psychological principles of the effectiveness of service and combat activity of servicemen of the military service under the contract of the internal forces of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Kharkiv: Akad. VV MVS Ukrainy. Retrieved from https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monohraf_Efektynnist.pdf.
- [13] Mozhovyi, V. (2018). Study of the personality of servicemen prone to delinquent behavior in the context of violation of their gender role status and family ties. *Theory and practice of modern psychology*, 4, 23-28,
- [14] Oliinyk, O. (2015). Criminological characteristics of persons who illegally use budget funds in the Armed Forces of Ukraine. *The issue of fighting crime*, 29, 208-215,
- [15] Orlov, Yu. (2016). *Political and criminological theory of combating crime*. Kharkiv: Disa plus.
- [16] Orlov, Yu. (2017). The essence and concept of crime: from fragmentation to integration of scientific knowledge. *Law forum*, 5, 271-278. doi: 10.5281/zenodo.1203785.
- [17] Ross, Li. (2012). Profile of Lee D. Ross. Interview by Sandeep Ravindran. *Proc Natl Acad Sci USA*, 19(109). doi: 10.1073/pnas.1205295109.
- [18] Russo, Zh.-Zh. (2001). *About social agreement, or the principles of political law* (A. Homa, Trans). Kyiv: Port-Royal. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>.
- [19] Semenenko, V. (2014). General social prevention of crimes as a prerequisite for the implementation of victimological prevention of robberies. *Victimological prevention of certain types of crimes: theses of the round table reports* (pp. 145-148). A. Dzuzha, V. Vasylevych, T. Kalchenko (et al.). (Eds.). Kyiv: NAVS. Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/61393184-3802-4359-a1a5-3ddf7114bbc0/content>.
- [20] Shemchuk, O., Shemchuk, V., & Torchevskiy, R. (2023). A psychological-pedagogical view of the problem of deviant behavior of servicemen in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Military education*, 2(48), 308-322. doi: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322.
- [21] Tymoshenko, V. (2024). The personality of a corrupt official in the legal dimension. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky Tavrichesky National University*, 35(74), 1. 6-11. doi: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/02.
- [22] Zaluzhnyi, V. (2022). Military disciplinary offense: concept, structure, features of normative consolidation in military disciplinary legislation. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 6, 119-225. doi: 10.32782/39221397.
- [23] Zimbardo, F. (2017). *The Lucifer Effect. Why good people do evil* (L. Sherstiuk, Trans). Kyiv: Yakaboo Publishing.

Список використаних джерел

- [1] Богатирьов І. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.
- [2] Дмитренко Н., Шкута О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Гельветика, 2022. 186 с.
- [3] Злочинність військова. *Українська кримінологічна енциклопедія / упоряд. : О. Джужа, О. Литвиненко ; за заг. ред. В. Чернея, В. Сокурєнка*. Київ : Золота миля, 2017. С. 254–257.

- [4] Гоббс Т. Левіафан / пер. з англ. на укр. Р. Димерць, В. Єрмоленко, Н. Іванова, Є. Мірошниченко, Т. Олійник. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf.
- [5] Григоренко Є. Взаємозв'язок та взаємовплив юридичної відповідальності військовослужбовців з іншими видами ретроспективної соціальної відповідальності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2019. № 26. С. 38–40. (Серія «Право»). URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/12668>.
- [6] Гупалюк А. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 47–50. doi: 10.32837/ruuv.v0i4(39).915.
- [7] Івлєв М. Методологічні засади дослідження проблеми протидії насильству в Збройних Силах України. *Право та державне управління*. 2013. № 4. С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ptdu_2013_4_20.
- [8] Касько Т. Ознаки суб'єктам злочину проти порядку несення та проходження військової служби. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 412–418. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_64.
- [9] Казначеева Д. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 132–140.
- [10] Худавердова А. Особливості соціально-правових уявлень військовослужбовців. *Вісник Львівського університету*. 2022. Вип. 14. С. 76–82. (Серія «Психологічні науки»). doi: 10.30970/PS.2022.14.10.
- [11] Лизогуб Я. Насильство над населенням у районі воєнних дій: спірні питання змісту злочину. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 2 (19). С. 31–37. doi: 10.34015/2523-4552.2022.2.04.
- [12] Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України : монографія / [Я. Мацегора, В. Воробйова, І. Приходько та ін.]. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 326 с. URL: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monohraf_Efektynnist.pdf.
- [13] Мозговий В. Вивчення особистості військовослужбовців, схильних до делінквентної поведінки, у контексті порушення їхнього статеворольового статусу та родинних зв'язків. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018 № 4. С. 23–28.
- [14] Олійник О. Кримінологічна характеристика осіб, які незаконно використовують бюджетні кошти у Збройних Силах України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. № 29. С. 208–215.
- [15] Орлов Ю. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 656 с.
- [16] Орлов Ю. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278. doi: 10.5281/zenodo.1203785.
- [17] Ross Li. Profile of Lee D. Ross. Interview by Sandeep Ravindran. *Proc Natl Acad Sci USA*. 2012. No. 19 (109). doi: 10.1073/pnas.1205295109.
- [18] Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с. URL: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>.
- [19] Семененко В. Загально соціальне запобігання злочинам як передумова здійснення віктимологічної профілактики грабежів. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : тези доп. круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.)* / [редкол.: О. Джужа, В. Василевич, Т. Кальченко та ін.]. Київ : НАВС, 2014. С. 145–148. URL <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/61393184-3802-4359-a1a5-3ddf7114bbc0/content>.
- [20] Шемчук О., Шемчук В., Торчевський Р. Психолого-педагогічний погляд на проблему девіантної поведінки військовослужбовців в умовах російсько-української війни. *Військова освіта*. 2023. № 2 (48). С. 308–322. doi: 10.33099/2617-1775/2023-02/308-322.
- [21] Тимошенко В. Особистість корупціонера у правовому вимірі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2024. Т. 35 (74). № 1. С. 6–11. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/02.
- [22] Залужний В. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 119–225. doi: 10.32782/39221397.
- [23] Зімбардо Ф. Ефект Люцифера. Чому хороші люди чинять зло : монографія / пер. з англ. Л. Шерстюк. Київ : Yakaboo Publishing, 2017. 584 с.

Determinants of Illegal Behavior in a Military Environment

KOSTIUK Ivan

Postgraduate Student of the Department of Forensics and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7855-6898>

Abstract. In the context of modern challenges facing the defense and security sector of Ukraine, the need for a comprehensive analysis of the determinants affecting illegal behavior in the military environment is becoming urgent. The study of socio-psychological factors that contribute to the deviant behavior of military personnel creates a basis for improving approaches to the prevention of such offenses and contributes to ensuring a high level of discipline and compliance with the law in military formations. The purpose of this study was to study the main determinants affecting the illegal activity of military personnel and to determine the patterns of influence of situational and systemic factors on its manifestations. Achieving this goal required a comprehensive analysis of existing theoretical concepts and, based on them, the development of priority ways aimed at increasing the effectiveness of the prevention of illegal activities, as well as strengthening discipline and legality in the military environment. The methodological basis of the study is the method of meta-analysis, which made it possible to quantitatively summarize the results of previous scientific works and assess the scale and degree of influence of situational and systemic factors on the illegal activities of military personnel. In the process of research, the most significant social variables determining the nature of illegal activity in the military environment were singled out. The results of the analysis showed a stable trend, which confirms the dominant role of the social context in the formation of illegal behavior. The key determinants included such features as the conservatism of the military sphere, its monocratic nature, group pressure, as well as collective identity, which limits opportunities for self-identification. The specified factors are strengthened by the influence of situational and systemic factors, creating prerequisites for the emergence of illegal behavior. The conclusions of the study emphasize the need for socio-political reforms aimed at minimizing the impact of these factors, with an emphasis on the development of civil society as a key condition for ensuring positive changes in the military sphere.

Keywords: serviceman; military environment; deviance; crime; causes, conditions and factors of illegal behavior; dispositive, situational and systemic factors; psychological and social conditions of influence.

DOI: 10.33270/03243502.81
УДК 159.9.

Страхи та бар'єри початку професійної діяльності в майбутніх психологів в умовах сучасних викликів

ОСТРОЛУЦЬКА Любов*

викладач кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9723-3477>;

ХРИСТЮК Оксана

викладач кафедри психології навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7223-2693>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню страхів і психологічних бар'єрів, що виникають у майбутніх психологів перед початком професійної діяльності в умовах впливу сучасних викликів, таких як воєнні дії в Україні, масова психологічна травматизація населення, стрімкий розвиток цифрових технологій, дистанційне навчання тощо. Метою статті є вивчення основних страхів і бар'єрів, що потенційно можуть здійснювати негативний вплив на початок професійної кар'єри майбутніх психологів, а також розроблення практичних рекомендацій з їх подолання. Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання: проведення теоретичного аналізу наукової літератури й емпіричного дослідження стану проблеми, визначення основних шляхів її подолання. Методологічним підґрунтям статті є фундаментальні положення системно-структурного підходу, теорія єдності психіки, поведінки й діяльності; загальні положення діяльнісного підходу до розгляду особистості як активного суб'єкта власного розвитку; гуманістично-особистісний підхід; принцип розвитку та його рушійні сили. Під час підготовки статті використано окремі загальнонаукові методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) і психологічні методи (анкетування, опитування, бесіда). Дослідження проводили серед здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ. За результатами емпіричного дослідження визначено особливості переживання страхів і бар'єрів початку професійної кар'єри майбутніми психологами в сучасних умовах, на цій підставі запропоновано практичні рекомендації щодо їх подолання. Проведене дослідження засвідчує наявність у більшості (81 %) респондентів переживань різноманітних страхів і психологічних бар'єрів, пов'язаних із професійною самореалізацією. З метою розв'язання цієї проблеми рекомендовано в процесі вивчення навчальних дисциплін професійного спрямування в період навчання в закладі вищої освіти обов'язково враховувати реалії професійної діяльності фахівців-психологів, забезпечити формування та розвиток професійно важливих рис, умінь і навичок майбутніх психологів, використовувати сучасні педагогічні інноваційні інтерактивні технології, спеціально розроблені ділові ігри, тренінги, забезпечити дотримання етичних стандартів діяльності, а також акмеологічних принципів. Отримані результати дослідження будуть корисними для студентів-психологів, молодих спеціалістів, викладачів і супервізорів, які прагнуть підтримати професійний розвиток початківців. Порушені проблемні питання потребують подальших ґрунтовних психологічних досліджень із суттєвим збільшенням вибірки та використаних психодіагностичних методик.

Ключові слова: страх; бар'єр; професія; кар'єра; професійна самореалізація.

Історія статті:

Отримано: 24.07.2024
Переглянуто: 20.08.2024
Прийнято: 18.09.2024

Рекомендоване посилання:

Остролюцька Л., Христюк О. Страхи та бар'єри початку професійної діяльності в майбутніх психологів в умовах сучасних викликів. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 81–89. doi: 10.33270/03243502.90.

* Відповідальний автор

Вступ

Стрімкі зміни, що відбуваються нині в усіх сферах українського суспільства, зумовлені низкою об'єктивних факторів, таких як ведення воєнних дій на території нашої держави, масове внутрішнє переміщення населення, економічна нестабільність, кризи в політиці, пандемія, стрімкий розвиток цифрових технологій, перехід до дистанційної форми навчання та діяльності, висока психологічна травматизація населення тощо, обумовлюють підвищений попит на послуги фахівців-психологів. Водночас початок професійної кар'єри часто супроводжується різноманітними страхами та психологічними бар'єрами, що можуть суттєво послаблювати мотивацію фахівців або навіть перешкоджати входженню в професію. Вважаємо, що початок кар'єри в психології – це не лише виклик, а й унікальна можливість для самореалізації, розвитку професійно важливих рис і набуття значущого досвіду для особистості. Подолання страхів і бар'єрів на цьому етапі відкриває шлях до цікавого й перспективного професійного шляху, який здатний змінювати на краще життя окремих людей і суспільства загалом.

Матеріали та методи

Метою статті є висвітлення результатів дослідження проблем початку професійної кар'єри майбутніх психологів, пов'язаних зі страхами та психологічними бар'єрами в умовах сучасних викликів.

Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення системно-структурного підходу у психології (Максукенко, 2013; Koun, 2002), теорія єдності психіки, поведінки та діяльності, принцип розвитку та його рушійні сили (Kostiuk, 1968); загальні положення діяльнісного підходу до розгляду особистості як активного суб'єкта власного розвитку (Ball, 2017); гуманістично-особистісний підхід (Maslou, 2021; Rogers, 1983); *методи дослідження*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, анкетування, опитування, бесіда.

Результати й обговорення

Особливості проблем професійної кар'єри активно досліджують зарубіжні й українські вчені, які висвітлюють різні аспекти реалізації професійної кар'єри, її особливості, види, етапи, необхідні умови для успішності тощо. На проблемах становлення молодого фахівця-психолога зосереджували увагу в наукових розробках такі вітчизняні вчені: Л. Бадюл, А. Гусев, Л. Цибух (2024), Ю. Івашко, М. Скоробагатько (2019), О. Загребельний, Н. Пенькова, Л. Філоненко (2023), Ю. Кириченко, А. Колодяжна (2023), С. Максименко (2024), Н. Чепелева (2020), Н. Чугаєва (2024) та ін. Особливості початку професійної кар'єри

психологів розглядали у своїх роботах М. Горенко, М. Міщенко (2017), І. Данилюк, О. Купреєва (2020), Ю. Калюжна (2023), Л. Коняєва, М. Шопша (2024), Л. Мороз (2022), О. Сафіна (2022) та ін.

Слід зазначити, що професійна діяльність, передусім на етапі становлення майбутнього фахівця, має певні особливості та складнощі, на яких акцентують дослідники. Про проблеми формування самореалізованої особистості фахівця-психолога в сучасних реаліях і нових викликах зазначають дослідники Н. Чугаєва, Л. Клевака та В. Клімушев (2024). Вони слушно зауважують, що в сучасних умовах відбувається порушення звичних і комфортних умов життя особистості, у зв'язку з цим і видозмінювання звичних програм її саморозвитку, тож потребують дослідження проблеми реалізації потенціалу кожної особистості та людства загалом. Саме тому важливу роль у розвитку та реалізації особистості відіграє вища освіта, завданням якої є не лише формування у фахівців міцних знань, умінь і навичок у певній професійній сфері, а й створення всіх необхідних умов для становлення творчої особистості. Передусім це набуває актуальності у психологічній освіті, оскільки нині формується нове уявлення про фахівця-психолога як про особистість, яка постійно розвивається та адаптується до викликів сучасності. Головне завдання психолога полягає не лише в професійному розв'язанні проблем інших людей, а й у вмінні долати власні проблеми, реалізувати свій потенціал і прагнути до самоактуалізації як унікальної цілісності, що є невід'ємною умовою досягнення успіху в житті. Щодо необхідних умов професійної самореалізації особистості студентів-психологів слушно видається позиція дослідників Р. Кириченко та Ю. Колодяжної (2023), які зазначають, що основною необхідною умовою є сформованість у студентів психологічної готовності до майбутньої діяльності. Автори вважають, що створення практично орієнтованого освітнього середовища, яке сприяє застосуванню загально-професійних компетенцій і практичному опануванню отриманих знань, стає можливим завдяки використанню в освітньому процесі практичних форм навчання, спрямованих на активізацію діяльності студентів й отримання конкретних результатів у формуванні їхнього практичного досвіду. Участь студентів у виконанні реальних проєктів за замовленнями зовнішніх організацій, у грантах, фахових конкурсах сприяє підвищенню інтересу в них у самоосвітній діяльності та значно підвищує рівень сформованих професійних компетенцій. Виробнича практика, яку проводять у професійних організаціях, дає змогу розширити теоретичні знання, сприяє рефлексивному мисленню. Значущим стимулом мотивації є розуміння неможливості без рефлексії застосувати знання, отримані під час теоретичної підготовки, у практичній професійній діяльності. Також підвищує рівень психологічної готовності до

майбутньої діяльності очна участь студентів у конференціях і круглих столах. Автори вважають, що для підвищення рівня підготовки студентів до успішної конкурентоспроможної професійної діяльності на світовому ринку праці доцільним є створення в університетах системи психологічного супроводу професіоналізації майбутніх фахівців з метою виявлення основних проблем, пов'язаних із початковим етапом професійної кар'єри, і сприяння їхньому позитивному розв'язанню.

Ю. Калужна (2023) зазначає, що важливою проблемою для розвитку психологічної готовності студентів до професійної праці в умовах вищої школи є врахування особистісної та функціональної готовності. Авторка переконана, що студентам слід працювати над створенням власної моделі професійних дій з підбором і застосуванням доцільних прийомів, засобів та знарядь, необхідних для її втілення. Саме тому вона пропонує орієнтувати студентів на такий алгоритм опанування професійних знань і вмінь, який і забезпечить оптимальну готовність до виконання фахової діяльності.

Ми поділяємо позицію дослідниць М. Міщенко та М. Горенко (2017), які доводять, що готовність молодих фахівців до професійної діяльності передбачає психологічну готовність, теоретичну і практичну, де психологічна передбачає наявність системи спонукань, які зумовлюють активність особистості, стійке прагнення до досягнення успіху та прагнення уникнути невдачі; здатність до об'єктивного самооцінювання власних дій та вчинків; здатність швидко і легко встановлювати контакт з іншими людьми, уміння співпрацювати та спілкуватися; спроможність здійснювати свідому організацію і регуляцію власної діяльності й поведінки, уміння долати складнощі під час досягнення мети. Своєю чергою теоретична готовність пов'язана з наявністю в майбутніх фахівців пізнавальних здібностей, здатністю швидко й легко набувати нових знань і вмінь, розвиненістю вмінь долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій; наявністю в них спеціальних знань; здатністю орієнтуватися в потоці інформації

та обирати найсуттєвішу тощо. Практична готовність – це здатність майбутніх фахівців до професійної діяльності, уміння застосовувати знання про способи дій на практиці, сформованість професійних умінь і навичок; здатність до контролю за виконанням поставлених завдань, уміння вести облік, аналіз та готувати звіти; сумлінне ставлення до роботи, якісне виконання доручень або завдань відповідно до поставлених вимог, дисциплінованість, пунктуальність і відповідальність. Готовність до реалізації професійної кар'єри передбачає готовність особистості до самовдосконалення, наявність продуктивного творчого мислення, здатність пошуку нововведення під час розв'язання складних професійних завдань.

У процесі переходу від навчання до практики в майбутніх психологів виникають різноманітні страхи та психологічні бар'єри, особливості та шляхи подолання яких залишаються недостатньо дослідженими.

У межах викладання циклу професійно спрямованих дисциплін у навчально-науковому інституті права та психології НАВС було встановлено наявність проблеми актуальних професійних й особистісних страхів і бар'єрів у майбутніх психологів, пов'язаних із початком професійної кар'єри. З метою вивчення проблеми було проведено емпіричне дослідження, у якому взяли участь здобувачі ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю 053 «Психологія» в кількості 110 осіб.

У процесі дослідження за допомогою розробленої анкети було виявлено основні страхи та психологічні бар'єри респондентів. У нашому дослідженні ми визначаємо страх як захисний механізм, що з'являється внаслідок переживання особою уявної чи реальної небезпеки та мобілізує ресурси організму для її уникнення або подолання.

Результати наших досліджень, які представлені на рис. 1, засвідчують, яка кількість респондентів відчуває страх різного ступеня вияву, пов'язаного з початком професійної діяльності.

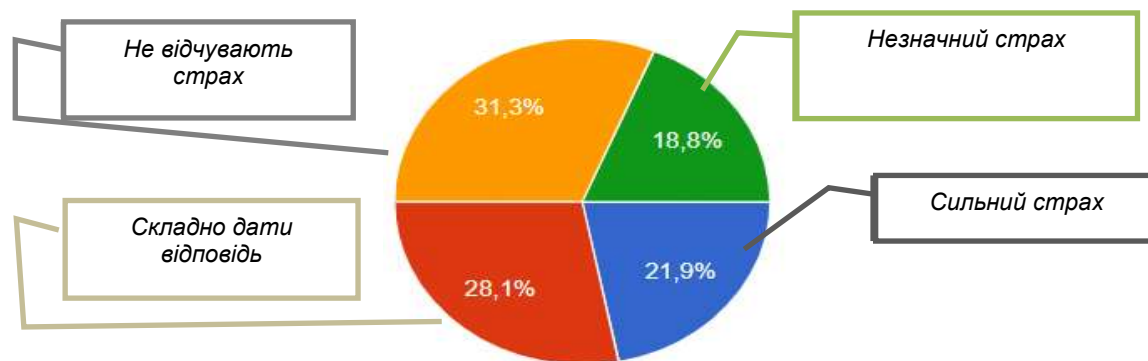

Рис. 1. Кількість респондентів і ступінь вияву страху початку професійної діяльності

Найактуальнішими страхами для респондентів за результатами анкетування є такі: припуститися професійної помилки; страх не влаштуватися на роботу за спеціальністю; страх не впоратися з емоціями або запитом клієнта;

критика з боку колег або клієнтів; недостатня компетентність для практики; страх на початку роботи мати нестабільний дохід. Графічно результати представлено на рис. 2.

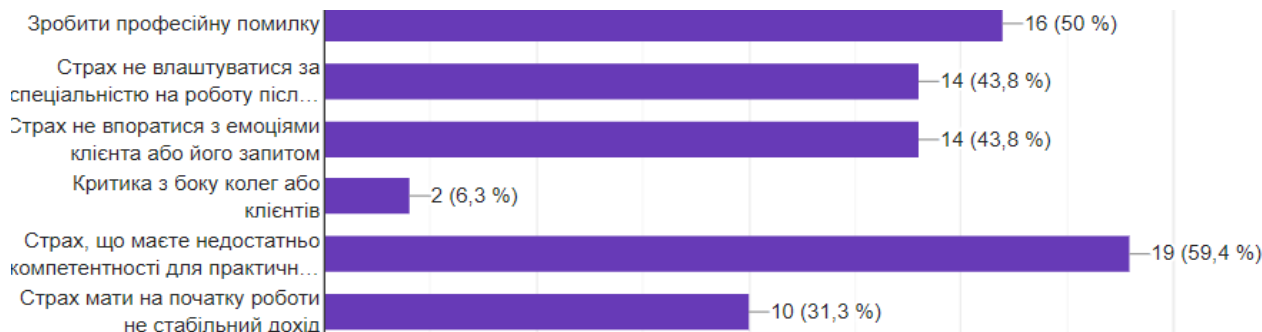

Рис. 2. Найпоширеніші актуальні страхи початку професійної кар'єри

У процесі проведення методів опитування та бесіди з респондентами було виявлено ширший перелік страхів, що перешкоджають початку професійної кар'єри. Розглянемо їх докладніше:

1) *страх припуститися професійних помилок*, оскільки бракує практичного досвіду. Молоді фахівці часто сумніваються у власних знаннях і здібностях, передусім коли постають перед складними випадками. Наприклад, респонденти зазначали, що оскільки в країні діє воєнний стан і є необхідність надання психологічної допомоги особам, які мають важкий травматичний досвід, ПТСР, втратили близьких або дім, зазнали фізичних та/або сексуальних травм, поранення, перебували в полоні тощо, то вони остерігаються неправильних дій, щоб не завдати додаткової шкоди психічному здоров'ю клієнта;

2) *страх невідповідності вимогам професії*. Респонденти зазначали, що відчувають вияви так званого синдрому самозванця, вказують на явну недостатність сформованих практичних навичок, що своєю чергою викликає в них непевненість у своїх професійних рішеннях і діях. Крім того, вони часто постають перед проблемою браку наставництва або професійного супроводу з боку досвідченіших колег, які можуть розглядати молодь як конкурентів на ринку праці, а супервізія є платною та фінансово обтяжливою у зв'язку з браком ресурсів чи стабільного доходу;

3) *страх невизначеності перед майбутнім*. Респонденти переймаються через нестабільність сучасного ринку праці, швидкі технологічні зміни, що призводить до появи нових професій, зникнення давніх, а глобалізація економіки посилює конкуренцію на ринку праці, викликає тривогу і страх щодо можливості знайти гідне місце роботи, яке відповідає таким запитам, як престижність, висока заробітна платня, можливість самореалізації та кар'єрного зростання. Крім

того, респонденти чоловічої статі відчувають страх перед можливою мобілізацією та безпосередньою участю у воєнних діях;

4) *страх, зумовлений стрімким розвитком інформаційних технологій*. З одного боку, більшість респондентів є впевненими користувачами технічних засобів, проте зазначають, що інформаційні технології не тільки відкривають нові перспективні можливості для реалізації власної психологічної практики в режимі онлайн, а й створюють нові виклики, такі як захист персональних даних клієнта та власних від можливих кіберзлочинів, забезпечення етичних питань з дотримання принципу конфіденційності тощо;

5) *страх втратити віру у власні професійні можливості*;

6) *страх негативних оцінок з боку викладачів та/або критики* від наставників, а також порівняння з успішнішими колегами;

7) *страх недосконалості*. Чимало психологів-початківців переживають страх не бути достатньо досвідченими, не знати відповіді на всі запитання клієнтів. Важливо усвідомити, що ніхто не є досконалим і навіть досвідчені психологи постійно навчаються;

8) *страх завдати психічного болю клієнту* під час консультування;

9) *страх перед контактом з першими клієнтами*. Переживання з приводу того, як їх будуть сприймати клієнти, як правильно поводитися, спілкуватися тощо;

10) *страхи, пов'язані з адаптацією до нового колективу або нових умов професійної діяльності*.

Також слід зауважити, що підґрунтям для виникнення професійних страхів є особистісні особливості психолога-початківця, такі як: вплив самооцінки та рівня домагань на готовність до реалізації в професії; вияви професійного стресу

та вигорання на початковому етапі кар'єри; особливості професійного вибору та мотивації до навчання і діяльності; очікування від майбутньої професії та факторів, що позначаються на професійному виборі; нереалістичне уявлення про особливості професійної діяльності психолога; соціальні стереотипи та міфи щодо професії.

У процесі дослідження було виявлено, що, крім страхів, на початок професійної діяльності суттєво впливають і певні психологічні бар'єри особистості, що можуть завадити психологам-початківцям цілеспрямовано рухатися до поставленої мети: отримати професію та розпочати трудову діяльність. Здебільшого бар'єри є складним явищем, що охоплює внутрішні перешкоди, які виникають у свідомості людини й суттєво впливають на її здатність ефективно діяти у визначених умовах. Це явище відображає порушення гармонії між об'єктивними умовами діяльності й суб'єктивним сприйняттям цих умов. Бар'єри супроводжуються емоційними реакціями, які впливають на результат провідної діяльності, що може бути сприятливим або несприятливим. Психологічні бар'єри можуть виявлятися в різних сферах особистості: особистісні бар'єри, що ґрунтуються на особистих характеристиках особи (психічні стани й емоційні реакції, що домінують, недовірливість, схильність до конфліктів, почуття ворожості, агресія, тривожність, переживання, нервово-психічне напруження тощо), численні комунікативні бар'єри, мотиваційні бар'єри тощо.

З огляду на ту обставину, що професійна діяльність психолога безпосередньо пов'язана з побудовою професійних відносин і спілкуванням із різними категоріями клієнтів, безумовно, надзвичайно важливе значення має сформованість професійно важливих рис, умінь і навичок майбутнього фахівця, що дасть змогу розбудувати терапевтичні міжособистісні стосунки, забезпечувати належні умови професійного

спілкування, встановлювати довірливі відносини та зворотний зв'язок, долати різноманітні бар'єри, що ускладнюють процес виконання професійних завдань. Дослідники К. Василенко та І. Шутяк (2023) слушно зазначають, що ефективне професійне спілкування психолога з клієнтом передбачає вміння чітко та зрозуміло висловлювати свої думки, розуміти думки й інтереси інших, а також уміти розв'язувати проблеми та конфлікти. Таке спілкування має містити ключові елементи: вміння слухати, розуміти та сприймати інформацію, адекватно реагувати на неї, вміння будувати відносини з іншими учасниками. Автори акцентують, що професійне спілкування охоплює різноманітні комунікативні бар'єри – перешкоди, які можуть виникати під час взаємодії між людьми й пов'язані з мовою, культурою, особистістю та іншими чинниками, які впливають на ефективність спілкування.

Ми поділяємо думку Р. Вольської та О. Матеюка (2023), які вважають, що розвиток власних здібностей і рис, зокрема емоційного інтелекту, впливатиме на адаптивне подолання конфліктних та інших стресових ситуацій, вибудовування довірливо-дружніх міжособистісних відносин, налаштування на робочий процес і колективну працю задля спільного досягнення мети, прагнення до саморозвитку й опанування нових навичок, задоволення життям та самореалізацією.

Розглянемо особливості бар'єрів, що негативно впливають на початок професійної діяльності. Серед актуальних бар'єрів респонденти виокремили такі: недостатній досвід практичної роботи; несформованість чіткого уявлення про те, як почати практичну діяльність; конкуренція на ринку праці; недостатність інформації щодо працевлаштування; відсутність підтримки з боку більш досвідчених колег (менше); відсутність чіткого уявлення про те, як почати свою приватну практику; відсутність інформації щодо спеціальності; відсутність підтримки з боку старших колег тощо (результати представлено на рис. 3).

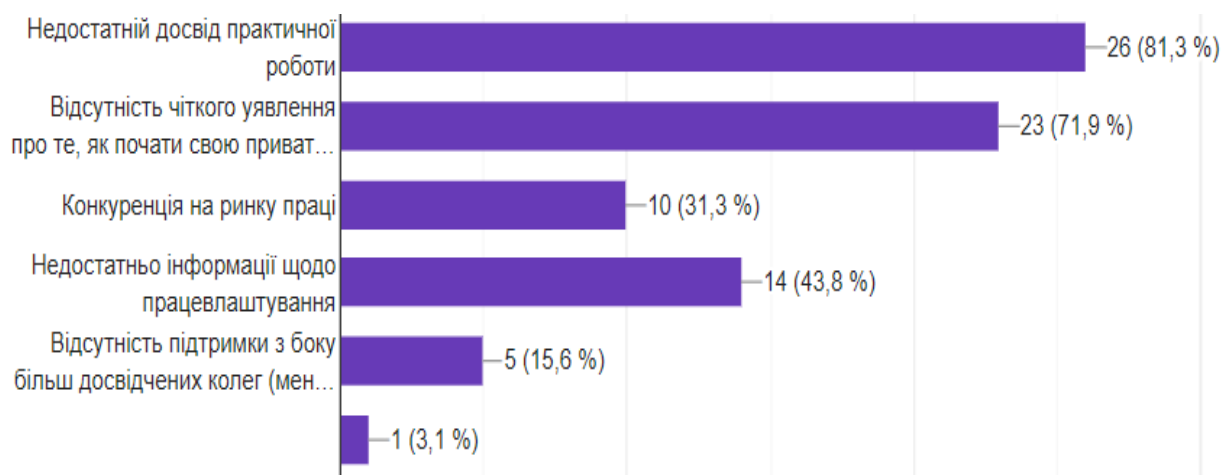

Рис. 3. Психологічні бар'єри, що негативно впливають на початок професійної діяльності

Результати опитування та бесіди з респондентами засвідчили, що основними психологічними бар'єрами на шляху до початку професійної кар'єри є такі особистісні фактори: втрата мотивації навчальної діяльності як наслідок впливу негативних особистих життєвих ситуацій; невпевненість у собі; сумніви в професійних знаннях; нерозвиненість комунікативної та емоційно-вольової сфер особистості; небажання розвиватися як фахівець та особистість тощо. Крім того, було зазначено також про такі бар'єри, як: помилкове сприйняття партнера в спілкуванні, що може виникати на підставі хибного першого враження; бар'єри, пов'язані зі стереотипами (респонденти зазначили, що часто це пов'язано із сексуальною орієнтацією клієнта); бар'єри негативних установок (наприклад, ефект чужої думки) тощо.

На нашу думку, подолання страху початку професійної діяльності для студентів-психологів є важливим етапом у їхньому професійному розвитку. Від страху нівелюються впевненість у собі, рішучість у діях і вчинках, наполегливість у досягненні мети, психолог-початківець заздалегідь налаштовує себе на поразку. Необхідно орієнтуватися на позитивні результати й можливості для розкриття потенціалу.

На підставі отриманих результатів можна запропонувати такі практичні рекомендації:

- формувати професійно важливі риси, уміння та навички, визначальною серед яких є стресостійкість;

- формувати адекватне сприйняття професійних ситуацій;

- проводити рольові ігри, тренінги, моделювання та симуляції різноманітних форм психологічної допомоги на практичних заняттях, обговорення реальних складних практичних ситуацій з метою відпрацювання потенційних професійних ситуацій та покращення емоційної саморегуляції та мотивації до роботи;

- мотивувати здобувачів до вивчення спеціалізованої літератури, відвідування семінарів, вебінарів, професійно орієнтованих тренінгів, що проводять досвідчені фахівці-практики, а також брати активну участь у волонтерських програмах, стажуваннях для напрацювання досвіду практичної діяльності, брати участь у професійних конференціях, наукових заходах;

- відкриття та функціонування на базі ЗВО «психологічної клініки» з метою відпрацювання реальних професійних ситуацій з реальними клієнтами під керівництвом викладачів і практикуючих психологів;

- формувати налаштованість здобувачів на необхідність подальшого поточного професійного навчання та співпраці з досвідченими практиками, супервізорами й менторами;

- формувати потребу постійно працювати з особистими проблемами, зокрема страхами та переживаннями, якщо страх є надто сильним, звернутися до психолога чи психотерапевта, щоб опрацювати переживання та знайти ефективні стратегії подолання. Орієнтувати здобувачів використовувати практики й методики, які вивчають під час навчання, щоб аналізувати та змінювати власні думки про професійну діяльність, практикувати ведення щоденника самоспостереження.

Реалізація цих рекомендацій сприятиме подоланню страхів і бар'єрів початку професійної діяльності в майбутніх психологів, покращенню якості їхньої підготовки та забезпеченню успішної професійної реалізації. Важливою є спільна робота всіх зацікавлених сторін – студентів, викладачів, освітніх закладів і професійної спільноти.

Висновки

Початок кар'єри в психології – це складний, але водночас цікавий і перспективний шлях. Страхи та психологічні бар'єри, що виникають на початку професійної діяльності майбутніх психологів, спричинені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. Свідоме врахування цих факторів і застосування сучасних підходів до подолання страхів сприятиме успішному професійному розвитку. Результати дослідження можуть бути корисними для університетів, які здійснюють підготовку майбутніх психологів, і безпосередньо для студентів. Вони допоможуть знизити рівень тривожності, підвищити впевненість у собі та сприяти професійному розвитку. Ми вважаємо, що впровадження в практику професійної підготовки майбутніх психологів здобутків акмеологічного підходу дасть змогу не просто застосовувати отримані теоретичні знання та практичні вміння, а й сформує здатність до ефективної практичної діяльності в конкретних професійних ситуаціях, створить підґрунтя для побудови успішної професійної кар'єри та подальшого професійного становлення і самореалізації.

Подальше дослідження передбачає вивчення проблемних аспектів початку професійної кар'єри психологів-початківців і розроблення психолого-педагогічних й освітніх програм для забезпечення психологічної готовності до успішної професійної діяльності.

References

- [1] Ball, H.O. (2017). *Ratio-humanistic orientation in the methodology of human studies*. Kyiv: SDK.
- [2] Chepelieva, N.V. (2020). Experience construction as a factor of development of professional competence of a psychologist. *Intelligence development technologies*, 4(3). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2020_4_3_12.
- [3] Chuhaieva, N.Yu., Klevaka, L.P., & Klimushev, V.V. (2024). Psychological education and its influence on the formation of successful life strategies of self-realization. *Scientific innovations and advanced technologies*, 6(34), 1578-1589. doi: 10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1578-1489.
- [4] Danyliuk, I., & Kuprieieva, O. (2020). The psychological basis of students self-realization at the integrated educational environment. *Society. Integration. Education*, 4, 17-29. doi: 10.17770/sie2020vol4.5185.
- [5] Kaliuzhna, Yu.I. (2023). Development of readiness for professional work of future psychologists in the educational process. *Psychology and personality*, 2(24), 209-221. doi: 10.33989/2226-4078.2023.2.288299.
- [6] Kokun, O.M. (2002). System approach as a methodological basis of psychophysiological support of human activity. *Current problems of psychology*, 1(5), 55-68.
- [7] Koniaieva, L., & Shopsha, M. (2024). Professional identity of psychology students at the adaptation stage of professional socialization in higher education institution. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 2(63), 5-16. doi: 10.32689/maup.psych.2024.2.1.
- [8] Kostiuk, H.S. (1968). *Learning and personality development*. Kyiv: Rad. shk.
- [9] Kyrychenko, R.V., & Kolodiazhna, A.V. (2023). Psychological readiness of students for professional activity. *Habitus*, 56, 217-223. Retrieved from <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/25909>.
- [10] Kyrychenko, R.V., Skorobahatko, M.S., & Ivashko, Yu.O. (2019). Competence approach to the training of future teacher-designer. *Proceedings*, 183, 99-102. doi: 10.36550/2415-7988-2019-1-183-99-102.
- [11] Maksymenko, S.D. (2013). *Human learning psychology: Genetic modeling approach*. Kyiv: Slovo.
- [12] Maksymenko, S.D. (2024). Methodology of genetic psychology in interdisciplinary studies of personality and its inner world. *Psychological resources for personal development in conditions of uncertainty of the educational space: collection of materials of the scientific supplement of the I All-Ukrainian scientific-practical conference* (pp. 11-15). Kyiv: In-t psykholohii im. H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy.
- [13] Maslou, A.H. (2021). *Motivation and personality* (O. Sydorhuk, Trans.). Kyiv: Komora.
- [14] Mishchenko, M.S., & Horenko, M.V. (2017). Basics of forming future psychologists' readiness for professional career. *Current scientific psychological and pedagogical research of the present day: materials of the IV All-Ukrainian Internet Conference* (pp. 126-131). Uman. Retrieved from <https://dSPACE.udpu.edu.ua/handle/6789/7710>.
- [15] Moroz, L.I., & Safin, O.D. (2022). Model of development of stress resistance of higher education applicants in the conditions of martial law. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University*, 34(73), 5, 48-53. doi: 10.32782/2709-3093/2022.5/08.
- [16] Penkova, N.Ye., Zahrebelnyi, O.V., & Filonenko, L.V. (2023). Professional self-realization of personality. *Scientific perspectives*, 3(33), 406-414. doi: 10.52058/2708-7530-2023-3(33)-406-414.
- [17] Safin, O.D. (2022). Conditions for the development of psychological readiness of psychology students for professional activity. *Science and education*, 3, 70-75. doi: 10.24195/2414-4665-2022-3-12.
- [18] Tsybukh, L., Husiev, A., & Badiul, L. (2024). Problems of online learning of future psychologists and ways to overcome them. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*, 1(62), 25-30. doi: 10.32689/maup.psych.2024.1.4.
- [19] Rogers, C.R. (1983). *Freedom to learn for the 80s*. Columbus, OH: Charles E. Merrill Publishing Company.
- [20] Vasylenko, K., & Shutiak, I. (2023). Communicative barriers in professional communication and ways to overcome them. *Grail of Science*, 26, 442-446. doi: 10.36074/grail-of-science.14.04.2023.079.
- [21] Volska, R.A., & Mateiuk, O.A. (2023). Emotional intelligence as an important component of personal career growth. *Psychology of the personality of a specialist in wartime and post-war rehabilitation: materials of the VIII All-Ukrainian Scientific-Practical Conference* (pp. 67-70). Lviv: LvDUVS.

Список використаних джерел

- [1] Балл Г. О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства. Київ : СДК, 2017. 204 с.
- [2] Чепелева Н. В. Конструювання досвіду як чинник розвитку професійної компетентності психолога. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2020_4_3_12.

- [3] Чугаєва Н. Ю., Клевака Л. П., Клімушев В. В. Психологічна освіта і її вплив на формування успішних життєвих стратегій самореалізації. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. Вип. 6 (34). С. 1578–1589. doi: 10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1578-1489.
- [4] Danyliuk I., Kuprieva O. The psychological basis of students` self-realization at the integrated educational environment. *Society. Integration. Education*. 2020. Vol. 4. P. 17–29. doi: 10.17770/sie2020vol4.5185.
- [5] Калюжна Ю. І. Розвиток готовності до професійної праці майбутніх психологів у навчальному процесі. *Психологія і особистість*. 2023. № 2 (24). С. 209–221. doi: 10.33989/2226-4078.2023.2.288299.
- [6] Кокун О. М. Системний підхід як методологічна основа психофізіологічного забезпечення діяльності людини. *Актуальні проблеми психології*. 2002. Ч. 1. Т. V. С. 55–68.
- [7] Коняєва Л., Шопша М. Професійна ідентичність студентів-психологів на адаптаційному етапі професійної соціалізації у закладі вищої освіти. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2024. № 2 (63). С. 5–16. (Серія «Психологія»). doi: 10.32689/maup.psych.2024.2.1.
- [8] Костюк Г. С. Навчання і розвиток особистості. Київ : Рад. шк., 1968. 45 с.
- [9] Кириченко Р. В., Колодяжна А. В. Психологічна готовність студентів до професійної діяльності. *Габітус*. 2023. Вип. 56. С. 217–223. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/25909>.
- [10] Кириченко Р. В., Скоробагатько М. С., Івашко Ю. О. Компетентнісний підхід до підготовки майбутнього педагога-дизайнера. *Наукові записки*. 2019. Вип. 183. С. 99–102. (Серія «Педагогічні науки»). doi: 10.36550/2415-7988-2019-1-183-99-102.
- [11] Максименко С. Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія. Київ : Слово, 2013. 592 с.
- [12] Максименко С. Д. Методологія генетичної психології в міждисциплінарних дослідженнях особистості та її внутрішнього світу. *Психологічні ресурси розвитку особистісної в умовах невизначеності освітнього простору* : зб. матеріалів наук. доп. I Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 жовт. 2024 р.). Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 11–15.
- [13] Маслоу А. Г. Мотивація та особистість / пер. з англ. О. Сидорчук. Київ : Комора, 2021. 400 с.
- [14] Міщенко М. С., Горенко М. В. Основи формування готовності майбутніх психологів до здійснення професійної кар'єри. *Актуальні наукові психологічні та педагогічні дослідження сучасності* : матеріали IV Всеукр. інтернет-конф. Умань, 2017. С. 126–131. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/7710>.
- [15] Мороз Л. І., Сафін О. Д. Модель розвитку стресостійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2022. Т. 34 (73). № 5. С. 48–53. (Серія «Психологія»). doi: 10.32782/2709-3093/2022.5/08.
- [16] Пенькова Н. Є., Загребельний О. В., Філоненко Л. В. Професійна самореалізація особистості. *Наукові перспективи*. 2023. № 3 (33). С. 406–414. doi: 10.52058/2708-7530-2023-3(33)-406-414.
- [17] Сафін О. Д. Умови розвитку психологічної готовності студентів-психологів до професійної діяльності. *Наука і освіта*. 2022. № 3. С. 70–75. doi: 10.24195/2414-4665-2022-3-12.
- [18] Цибух Л., Гусев А., Бадюк Л. Проблеми онлайн навчання майбутніх психологів та способи їх подолання. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2024. № 1 (62). С. 25–30. (Серія «Психологія»). doi: 10.32689/maup.psych.2024.1.4.
- [19] Rogers C. R. Freedom to learn for the 80s. Columbus, OH : Charles E. Merrill Publishing Company, 1983.
- [20] Василенко К., Шутяк І. Комунікативні бар'єри в професійному спілкуванні та шляхи їх подолання. *Grail of Science*. 2023. № 26. С. 442–446. doi: 10.36074/grail-of-science.14.04.2023.079.
- [21] Вольська Р. А., Матеюк О. А. Емоційний інтелект як важлива складова кар'єрного зростання особистості. *Психологія особистості фахівця в умовах воєнного часу та поствоєної реабілітації* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 27 жовт. 2023 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 67–70.
-

Fears and Barriers of Beginning the Professional Activities of Future Psychologists in the Conditions of Modern Challenges

OSTROLUTSKA Liubov

Lecturer of the Department of Psychology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9723-3477>;

KHRYSTIUK Oksana

Lecturer of the Department of Psychology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7223-2693>

Abstract. The article is devoted to the study of fears and psychological barriers that arise in future psychologists before starting their professional activities under the influence of modern challenges, such as war and military operations in Ukraine, mass psychological traumatization of the population of the state, the rapid development of digital technologies, distance learning, etc. The purpose of the article is to establish the main fears and barriers that can potentially have a negative impact on the beginning of the professional career of future psychologists and to develop practical recommendations for overcoming them. To achieve the goal, the following tasks were set: conducting a theoretical analysis of the scientific literature and an empirical study of the state of the problem and determining the main ways to solve it. The methodological basis of the article is the fundamental provisions of the system-structural approach, the theory of the unity of the psyche, behavior and activity; humanistic-personal approach; the principle of development and its driving forces. During the preparation of the article, certain general scientific methods were used: analysis, synthesis, comparison, generalization, and psychological methods: questionnaires, interviews, and conversations. The study was conducted among applicants for a bachelor's degree in specialty 053 "Psychology" at the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs. A scientific innovation. As a result of the empirical study, the peculiarities of experiencing fears and barriers to starting a professional career by future psychologists in modern conditions were identified, and on this basis, practical recommendations for overcoming them were proposed. Conclusions. The conducted study indicates that the majority (81%) of respondents experience various fears and psychological barriers related to professional self-realization. In order to solve this problem, it is recommended that in the process of studying academic disciplines of a professional orientation during the period of study in higher education institutions, it is necessary to take into account the realities of the professional activity of psychologists, ensure the formation and development of professionally important qualities, skills and abilities of future psychologists, use modern pedagogical innovative interactive technologies, specially developed business games and trainings, and ensure compliance with ethical standards of activity, as well as acmeological principles. The problematic issues raised require further thorough psychological research with a significant increase in the sample and psychodiagnostic methods used.

Keywords: fear; barriers; profession; career; professional self-realization.

Тактичні прийоми проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану

СИНОВЕРСЬКИЙ Андрій*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8554>

Анотація. Сучасні реалії воєнного стану вимагають від органів досудового розслідування нових підходів до розслідування кримінальних правопорушень, зокрема тих, що вчиняють організовані злочинні групи. Злочинні угруповання користуються нестабільною ситуацією в державі, вразливістю державних кордонів для досягнення своєї мети. Тактичні прийоми допиту в таких умовах стають ключовим елементом успішного розслідування. Мета статті – висвітлити тактичні прийоми допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. У процесі дослідження було використано загальнонаукові та спеціально-правові методи, зокрема: порівняльно-правовий, системно-структурний і метод системного аналізу. Визначено, що до обставин, які необхідно встановити під час проведення допиту в процесі розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, слід віднести як загальні обставини кримінального правопорушення, так й обставини створення та функціонування організованої злочинної групи. Коло питань, яке необхідно встановити під час проведення допиту в процесі розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, а також вибір тактичних прийомів залежить від ролі допитуваної особи (підозрюваного, свідка, потерпілого, співучасника), а також специфіки злочинної діяльності. Допит членів організованої злочинної групи є одним із найскладніших і багатогранних завдань у кримінальному провадженні. Ця складність зумовлена як особливостями структури й діяльності злочинного угруповання, так і поведінковими стратегічними підходами їхніх членів. Ефективність проведення допиту залежить від комплексного використання тактичних прийомів, творчого підходу до вирішення складних ситуацій і здатності адаптувати методику роботи до умов воєнного стану.

Ключові слова: допит; тактичні прийоми; організована злочинна група; психологічний вплив; воєнний стан.

Історія статті:

Отримано: 30.08.2024

Переглянуто: 19.09.2024

Прийнято: 03.10.2024

Рекомендоване посилання:

Синоверський А. Тактичні прийоми проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 90–99. doi: 10.33270/03243502.90.

*Відповідальний автор

Вступ

В умовах дії правового режиму воєнного стану на тлі підвищеного соціального напруження та нестабільності збільшується кількість кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами, з'являються нові форми організованої злочинності, зокрема пов'язані з корупцією, мародерством, незаконним обігом зброї та іншими тяжкими злочинами. Найнебезпечнішими її виявами в умовах воєнного стану є: проникнення у сферу оборонної промисловості держави, перерозподілу державних коштів, засобів і майна, які виділяють на відбудову інфраструктури, надання гуманітарної допомоги; встановлення контролю за державними закупівлями; фінансування тероризму, надання фінансової, матеріальної та іншої допомоги державі-агресору, її збройним формуванням, окупаційній владі, використання вразливості державних кордонів для розширення діяльності нелегальних ринків; вплив і проникнення організованої злочинності в державні органи й управлінські структури, захоплюючи контроль за фінансово-промисловими корпораціями, підприємствами та комерційними суб'єктами, а також через лобіювання власних інтересів у законодавчих і виконавчих органах влади.

У процесі розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, необхідним є використання тактичних прийомів, які становлять комплекс організаційних і психологічних методик проведення допиту, технічних методів фіксації отриманої інформації (застосування аудіо- й відеозапису), які слід здійснювати відповідно до процесуальних процедур, в умовах воєнного стану та з огляду на негативні фактори, пов'язані зі збройною агресією.

Крім того, в умовах воєнного стану слідчі постають перед низкою специфічних проблем, таких як: висока мобільність злочинців, складність у встановленні зв'язків між членами організованих злочинних груп, конспіративний характер їх злочинної діяльності, причетність посадових осіб, що ускладнює виявлення всіх її членів, психологічний тиск і маніпуляції з боку членів організованої злочинної групи; загроза безпеці підозрюваних, слідчих та інших учасників процесу через можливі бойові дії, інші загрози в умовах воєнного стану, вимога до слідчих діяти в обставинах терміновості й обмежених ресурсів може призводити до помилок у процесі проведення такої слідчої (розшукової) дії.

Тому тактика допиту стає не лише важливим інструментом для отримання інформації щодо діяльності організованих злочинних груп, а й необхідністю, що допомагає зберегти безпеку учасників такої процесуальної дії, виявити нові злочинні зв'язки й організаторів. Тактичні прийоми, застосовувані під час допиту, повинні бути максимально ефективними й давати змогу здобути достовірну інформацію для розкриття

злочинної діяльності організованих злочинних груп.

Аспекти проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами, досліджували у своїх працях такі вчені-криміналісти: В. С. Бондар (2023), Л. Ф. Гула (2017), М. П. Климчук, Я. В. Фурман (2017), А. І. Плосконос (2020), К. О. Чаплинський (2009). З огляду на те, що організовані злочинні угруповання швидко адаптуються до сучасних умов, використовують нові заходи протидії розслідуванню, а також особливості, пов'язані з процесуальним порядком проведення процесуальних дій в умовах збройної агресії, актуальним нині є висвітлення тактичних прийомів допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану.

Крім того, тактика проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами, передбачає використання психологічних прийомів, які вивчали такі дослідники: В. Гусева, С. Лукаш, В. Крикун, О. Моргунов, К. Шаповал (2021), Л. Павліченко (2021), Д. Ураков (2023), Г. Чорний, К. Кравець (2023), П. Цимбал, Г. Власова, Н. Харченко, І. Сорока (2021), Ю. Черноус, Н. Резнік, А. Самодін, Г. Нікітіна-Дудікова (2020).

Матеріали та методи

Мета статті – висвітлити тактичні прийоми допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану. Задля реалізації поставленої мети було визначено основні завдання: встановити загальні та спеціальні умови проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану; виокремити основне коло питань, які необхідно з'ясувати під час допиту членів організованої злочинної групи; висвітлити особливості застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, з огляду на процесуальний порядок здійснення досудового розслідування в умовах воєнного стану й небезпек, що виникають в умовах збройної агресії.

Результати й обговорення

Організація проведення допиту в умовах воєнного стану є надзвичайно складним і важливим аспектом розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, з огляду не лише на зміни процесуальних умов проведення слідчих (розшукових) дій, а й специфіки допиту. Воєнний стан створює додаткові виклики для слідчих (детективів) органів досудового

розслідування, зокрема в частині забезпечення прав підозрюваних (членів організованої злочинної групи), ефективності збору доказів і правового супроводження допиту, забезпечення безпеки учасників такої процесуальної дії.

Слушно зауважують деякі вчені, що ефективність проведення допиту залежить від низки чинників, зокрема й від дотримання процесуальної його форми та вибору тактичних прийомів проведення допиту. Для цього необхідно є ретельна підготовка: вивчення матеріалів кримінального провадження; визначення черговості виклику й допиту учасників слідчої (розшукової) дії; вивчення спеціальних питань для опанування знань в окремих сферах людської діяльності, які є предметом допиту; складання плану допиту й орієнтовних питань для кожного окремого її учасника (Zakharchenko, 2017).

В умовах воєнного стану правоохоронні органи постають перед низкою нових викликів, що безпосередньо впливають на процедури розслідування кримінальних правопорушень. Передусім це стосується розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами, які часто діють за схемами, що вимагають застосування спеціальних тактик і заходів. Однак процесуальний порядок проведення допиту в таких умовах має залишатися в межах закону та міжнародних стандартів прав людини.

З огляду на специфіку ведення досудового розслідування в умовах воєнного стану, кримінально-процесуальне законодавство встановлює особливості використання показань як доказів у кримінальних провадженнях, що здійснюються в умовах воєнного стану, відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України¹. Зокрема, такі показання може бути використано як докази в суді, за наявності певних умов, що є важливим для забезпечення належної якості доказів і гарантування справедливості судового процесу, передусім в умовах воєнного стану, коли ситуація може бути напруженою та підвищується ризик порушення прав учасників процесу. Кримінальний процесуальний закон визначає такі:

1) фіксацію допиту слід здійснювати за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, що своєю чергою дає змогу: забезпечити прозорість процесу допиту, дотримання прав осіб, які дають показання, правомірність застосування методів впливу під час проведення такої процесуальної дії; є додатковим засобом контролю за правомірністю проведення допиту, уникнути ситуацій, коли свідчення чи показання можуть бути отримані під тиском або маніпуляціями;

здійснюється задля забезпечення доказової сили показань, у разі судового розгляду

відеодоказ може бути важливим елементом для підтвердження достовірності показань, зібраних під час допиту;

2) для отримання показань підозрюваного, на відміну від свідків і потерпілих, передбачено додаткову умову – у допиті підозрюваного має брати участь захисник, що відповідає базовим правам людини на захист, гарантуючи, що підозрюваний не буде змушений свідчити проти себе й не буде підданий неналежному впливу під час допиту. Присутність адвоката є гарантією того, що процес допиту буде відповідати нормам права й забезпечить належне виконання прав затриманих осіб;

3) одночасний допит двох чи більше осіб вимагає додаткових гарантій, оскільки в такій ситуації складно уникнути взаємного впливу осіб, що підвищує значення фіксації за допомогою технічних засобів, оскільки відеозапис дає змогу зафіксувати поведінку кожної особи під час допиту, а також уникнути маніпуляцій під час збору показань;

4) ці вимоги мають застосовувати в умовах воєнного стану, коли можуть виникати ситуації, пов'язані з високими ризиками для забезпечення безпеки та правопорядку, важливо забезпечити збереження гарантій для осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Воєнний стан не має бути підставою для порушення основних прав людини, і фіксація допитів за допомогою відео є важливим інструментом забезпечення цих прав.

Крім того, специфіка проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, полягає в необхідності встановлення не лише обставин вчинення кримінального правопорушення, а й відомостей, які вказують на причетність до його вчинення організованою злочинною групою, склад її членів, ієрархію, роль і ступінь вини кожного її члена.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняють організовані злочинні групи в умовах воєнного стану, до обставин, які необхідно встановити під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як допит, належать:

1) загальні обставини про подію кримінального правопорушення: механізм злочинної події (час, місце та спосіб вчинення кримінального правопорушення), характер протиправного діяння, засоби, що використовували під час вчинення кримінального правопорушення, матеріальні збитки, фізична шкода, інші наслідки кримінального правопорушення; факт наявності злочинної діяльності постійного характеру; плановість злочинної діяльності; прагнення до розширення сфер діяльності; використання вогнепальної зброї та засобів зв'язку; наявність контактів зі співробітниками правоохоронних й інших державних органів тощо;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

2) обставини створення та функціонування організованої групи, зокрема: час, місце й обставини формування злочинної групи, склад організованого злочинного формування, кількість учасників організованої злочинної групи, ієрархічна структура, наявність розподілу ролей, форми взаємодії в злочинному угрупованні тощо; сфера впливу організованої злочинної групи: мета і мотиви створення організованої злочинної групи (збагачення, політичний вплив, дестабілізація ситуації), основна діяльність групи (спеціалізація); методи маскування або конспірації, які використовують для уникнення приховання злочинної діяльності.

Зазначені й інші відомості слідчий (детектив) може отримати під час проведення допиту безпосередньо членів організованої злочинної групи (підозрюваних, обвинувачених), свідків, потерпілих за наявності.

Крім того, важливе значення має встановлення лідера організованої злочинної групи. Встановлення особи організатора (лідера), слушно зазначає В. Коваленко (2024), може бути здійснено двома шляхами: оперативним – за результатами проведення оперативно-розшукових заходів; під час допитів інших членів організованої групи чи злочинної організації. Допитані рядові члени групи з певних причин не завжди можуть прямо назвати її організатора (лідера), тому іноді слідчим доводиться встановлювати його за опосередкованими ознаками.

У кожному конкретному випадку, з огляду на процесуальний статус учасників слідчої (розшукової) дії, відомостей про подію кримінального правопорушення, якими на момент проведення допиту володіє слідчий (детектив) органу досудового розслідування, слідчої ситуації, застосуванні заходів протидії розслідуванню з боку членів організованої злочинної групи різнитимуться тактичні прийоми.

Найскладнішим за організацією проведення є допит членів організованого злочинного формування, що зумовлює необхідність ретельної підготовки до його проведення, використання тактичних і психологічних прийомів подолання психологічного опору, маніпуляцій та конспірації, залучення, у разі потреби, спеціалістів з відповідних галузей знань.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими групами чи злочинними організаціями, слідчий неминує постає перед протидією з боку учасників кримінального провадження, яка найчастіше виявляється у формі відмови від надання показань, надання неправдивих показань (Hula, 2017).

Щоб знайти правильний індивідуальний підхід до особи, яка підлягає допиту, доцільно попередньо вивчити морально-психологічний портрет цієї особи ще на стадії підготовки слідчої (розшукової) дії. Важливе значення має з'ясування відносин допитуваного з іншими

учасниками кримінального провадження, його особистої зацікавленості в певному результаті розслідування (Osmolian, 2023).

Задля уникнення конфліктних та інших ситуацій, що унеможливають чи ускладнюють отримання необхідної інформації в процесі проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, важливими є належна й ретельна підготовка слідчого (детектива) до проведення такої слідчої (розшукової) дії.

З цього приводу слушно зауважує Ю. М. Чорноус (2024), що підготовчий етап залежить від раніше прийнятих рішень у процесі досудового розслідування, а саме: реєстрації повідомлення про кримінальне правопорушення, внесення відомостей до ЄРДР, проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій, встановлення особи ймовірного підозрюваного, вручення повідомлення про підозру особі у вчиненні кримінального правопорушення тощо.

Підготовка слідчого (детектива) до проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, передбачає послідовність вчинення дії з:

1. Вивчення обставин кримінального провадження. Перед проведенням допиту слідчий повинен проаналізувати матеріали кримінального провадження, зібрані докази (речові докази, документи, результати оперативно-розшукових заходів); показання інших учасників процесу (свідків, потерпілих, співучасників), встановити роль допитуваного в групі (керівник, виконавець, пособник, організатор), з'ясувати особливості діяльності групи, методи вчинення кримінального правопорушення, використання ресурсів, зв'язків.

2. Вивчення особистості допитуваного. Слідчий повинен урахувати індивідуальні особливості підозрюваного: біографічні дані: вік, освіта, соціальний статус, попередні судимості, психологічний портрет (темперамент, рівень агресивності, стресостійкість), мотиви участі в злочинній діяльності (фінансова зацікавленість, страх, тиск з боку інших учасників групи), можливі обставини, що впливають на готовність до співпраці (бажання пом'якшити покарання, конфлікти всередині групи тощо).

3. Підготовка запитань і тактичного плану допиту, що складатиметься з: формулювання запитань (відкриті – для збору максимальної кількості інформації; уточнювальні – для деталізації обставин; запитання для виявлення суперечностей в показаннях); розроблення тактики допиту з огляду на можливі стратегії поведінки підозрюваного (мовчання, брехня, агресія, уникнення відповідей); підготовка до використання методів психологічного впливу (налагодження довіри тощо).

4. Підготовка матеріально-технічної бази: організація приміщення для допиту (забезпечення ізоляції від інших учасників процесу; відсутність сторонніх факторів, що можуть відволікати допитуваного), фіксація процесу допиту (підготовка технічних засобів (аудіо- й відеозапис).

Щодо диференціації допиту членів організованого злочинного угруповання, залежно від їх ролі в групі, слід виокремити: допит лідерів організованої злочинної групи; допит основних виконавців кримінальних правопорушень; допит осіб, відповідальних за фінансування злочинної діяльності організованої злочинної групи та її зв'язки; допит нових учасників організованої злочинної групи; допит членів злочинного угруповання, які чинять активну протидію розслідуванню.

У криміналістичній літературі розглянуто низку тактичних прийомів подолання конфліктної ситуації допиту під час дачі допитуваною особою неправдивих показань, які традиційно поділяють на тактичні прийоми емоційного впливу й тактичні прийоми логічного впливу. До тактичних прийомів емоційного впливу належать: особисті спостереження за допитуваною особою; асоціація за суміжністю або контрастністю; перифраз; «припущення легенди»; демонстрування «незаповненості»; використання психологічних особливостей особистості допитуваного; використання стану емоційної напруженості; використання ефекту раптовості; поєднання форсованого (пришвидшеного) й уповільненого темпів допиту; пред'явлення контрдоказів (Bilan, & Lutsenko, 2009); використання слідчим психолого-криміналістичного портрета допитуваного (Pisny, 2023).

Тактичні прийоми емоційного впливу під час допиту членів організованої злочинної групи є важливим інструментом для подолання опору, створення умов для співпраці й отримання достовірної інформації. Емоційний вплив допомагає активізувати внутрішні мотиви допитуваного, які сприяють висвітленню інформації, серед яких: встановлення психологічного контакту (демонстрація емпатії, створення неформальної атмосфери, акцент на розумінні ситуації); використання ефекту «свого серед чужих»; створення емоційного резонансу; використання емоційного конфлікту шляхом протиставлення членам групи з акцентом на можливій зраді або використанні допитуваного лідерами; демонстрація розуміння слабкостей групи (натяк на те, що слідчий вже володіє інформацією); використання ефекту конфронтації (психологічний тиск через протиставлення доказів або свідчень інших учасників, демонстрація невідповідностей); зміна темпу допиту (чергування швидких і повільних запитань), використання «несподіваних підходів» (раптовий перехід від доброзичливого до жорсткого підходу, використання несподіваних запитань).

Натомість використання тактичних прийомів логічного впливу під час допиту членів організованої злочинної групи передбачає використання раціональних аргументів, фактів, доказів і логічних прийомів для подолання опору допитуваного та отримання правдивої інформації. До таких прийомів слід віднести: деталізація показань шляхом побудови ланцюга логічних запитань, які ведуть допитуваного до визнання очевидних фактів (постановка запитань від загальних до конкретних, які розкривають деталі кримінального правопорушення, демонстрація причиново-наслідкових зв'язків у подіях); зіставлення показань допитуваного з іншими доказами чи свідченнями, повернення до попередніх запитань; демонстрація доказів; пред'явлення альтернатив шляхом створення двох варіантів, один з яких очевидно веде до визнання провини, тощо.

Крім того, залежно від слідчої ситуації та інших обставин кримінального провадження, слідчий (детектив) може використовувати тактичні комбінації, тобто створення ситуації, розрахованої на неправильну оцінку її допитуваним, що об'єктивно приводить до його викриття. Під час тактичних комбінацій використовують: прийоми, які мають мету приховати від допитуваного поінформованість слідчого певні обставини провадження; метод непрямого допиту, який полягає в постановці запитань, другорядних із погляду допитуваного, але фактично тих, що маскують головне питання (наприклад, якщо на місці події виявлено сліди пальців рук підозрюваного, то спочатку задають питання, відповіді на які потім виключать можливість стверджувати, що ці відбитки залишені не в момент вчинення кримінального правопорушення, а раніше або пізніше); прийоми, спрямовані на створення ситуації, під час якої допитуваний допускає обмову (Prodanets, 2021).

Лідери організованої злочинної групи здебільшого мають високий рівень конспірації, психологічної підготовки, кримінальний досвід, унаслідок чого слідчі (детективи) в процесі проведення допиту постають перед такими складнощами: відмова від дачі показань або дача неправдивих показань, використання психологічного тиску на інших членів групи; мінімізація власної ролі в групі – лідери намагаються показати себе як посередників або сторонніх осіб, які не мають безпосереднього стосунку до вчинення кримінальних правопорушень, залучення адвокатів для маніпуляцій, використання законних прав для затягування слідства, професійна конспірація (використання фальшивих документів, приховування справжньої ідентичності).

У цій ситуації слідчому (детективу) слід використовувати такі тактичні прийоми під час проведення допиту: демонстрація наявності доказів, які не залишають місця для маневру,

зіставлення показань лідера з іншими учасниками організованої злочинної групи, використання роздільного підходу шляхом акцентування на факторах, які знижують його контроль за іншими членами групи, створення ілюзії обізнаності в усіх обставинах кримінального правопорушення, пред'явлення контрдоказів на спростування алібі тощо.

Крім того, ми поділяємо твердження про те, що допит організатора (лідера) злочинної групи чи організації доцільно відкласти до моменту, коли слідчий отримає достатньо інформації щодо діяльності групи загалом і її організатора (лідера) зокрема, перш за все в процесі допитів інших учасників (Kovalenko, 2024).

Допиту організатора (лідера) організованої злочинної групи повинен передувати допит виконавців, які мають безпосереднє відношення до реалізації злочинних дій, але часто діють під впливом лідера, а також інших членів організованої злочинної групи.

Слід урахувати, що основними чинниками, які можуть впливати на вибір поведінки членів організованих груп чи злочинних організацій, переважно є побоювання нести суворіше покарання, якщо буде доведено вчинення кримінального правопорушення групою осіб; острах розправи з боку інших членів організованої групи; прагнення не видати співучасників, відповідно до так званого кодексу честі, що діє в групі; сподівання на матеріальну й іншу «підтримку» з боку «авторитетних» членів групи під час відбування покарання в разі, якщо візьме провину за вчинення кримінального правопорушення на себе і не назве співучасників й організатора (лідера) тощо (Kovalenko, 2024).

Проблемами, які можуть виникати під час проведення допиту таких членів організованої злочинної групи, є: обмежена обізнаність унаслідок відсутності поінформованості виконавців, нових членів щодо загального плану дій, мотивів і мети функціонування організованої злочинної групи; емоційна й матеріальна залежність від лідера, страх покарання або впливу з боку організатора групи, страх нових членів нести відповідальність за вчинені організованою злочинною групою кримінальні правопорушення, навіть якщо їхня участь була обмеженою, стійка відмова від співпраці зі слідством, попередня домовленість між членами групи про узгодженість версій.

Тактичними прийомами, які доцільно використовувати під час проведення допиту таких членів організованої злочинної групи, будуть: налагодження психологічного контакту (створення атмосфери довіри), акцент на зниження відповідальності шляхом роз'яснення можливості пом'якшення покарання за співпрацю, використання доказів, які підтверджують вчинення кримінального правопорушення, початок допиту з

обставин (епізодів), найбільше відомих слідчому та підкріплених доказами з подальшою побудовою логічного ланцюжка, застосування методів психологічного впливу для зниження стійкості до тиску тощо.

Слід урахувати, що кримінальне процесуальне законодавство доволі чітко визначає межі допустимого впливу на учасників кримінального провадження, дотримуючись міжнародних правових приписів. Значення правомірного психологічного впливу слідчого під час допиту у формі конкретних продуманих тактичних прийомів полягає в сприянні пришвидшенню розкриття злочинів, спонуканні допитуваних до надання правдивих показань. Але якщо психологічний вплив виходить за межі правомірності, це означає, що слідчий власноруч учиняє правопорушення, тому отримані внаслідок таких дій докази повинні бути визнані недопустимими відповідно до вимог КПК України (Yaitska, 2019).

Застосування психологічного впливу є однією з найефективніших тактик, що дає змогу досягти певного рівня довіри між слідчим (детективом) і підозрюваним. Важливо акцентувати на емоційному стані допитуваного, створюючи атмосферу співпраці, водночас дотримуватися тактичної нейтральності й обережності у взаємодії.

Аналізуючи наукову літературу, Л. Прудка (2020) слушно зазначає, що необхідною психологічною передумовою ефективності комунікативної діяльності слідчого є встановлення психологічного контакту. Це потребує від слідчого знань із психології підозрюваних, обвинувачених, урахування їх індивідуально-психологічних рис, психічного стану в момент проведення допиту, життєвого й злочинного досвіду та інших обставин, що їх характеризують (Charlynskyi, 2009).

Крім того, у разі виявлення розбіжностей між показаннями членів організованої злочинної групи доцільним буде проведення допиту двох чи більше вже допитаних осіб. Етапами підготовки до проведення допиту двох чи більше вже допитаних осіб – членів організованої злочинної групи буде: аналіз попередніх свідчень (вивчення показань кожного учасника окремо для виявлення слабких місць і суперечностей); вибір учасників слідчої (розшукової) дії (залучення до одночасного допиту тих членів організованої злочинної групи, чиї свідчення суперечать одне одному або можуть бути пов'язані з ключовими моментами події кримінального правопорушення); визначення порядку постановки запитань, логічної послідовності та сценаріїв реагування на можливі відповіді; забезпечення психологічної готовності слідчого керувати емоційним напруженням між учасниками допиту, залучення за необхідності відповідних спеціалістів.

Щодо використання тактичних прийомів під час проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, постановка запитань має відповідати певним вимогам: основу підготовлених запитань будуть становити ті, які відображають сутність розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб; попередня підготовка запитань, що мають на меті досягнення тактичних завдань слідчої (розшукової) дії, реалізують тактичні прийоми, наприклад: створення враження поінформованості слідчого, прокурора про подію та учасників, актуалізацію забутого тощо; суворе дотримання порядку, у якому ці питання мають ставити; питання повинно бути конкретним і стосуватися однієї обставини, лаконічним і не допускати двозначного тлумачення; слід уникати питань, на які можлива стисла відповідь типу: «так», «ні», «точно», «звичайно», «звісно» тощо (Zhaldak, 2019).

Крім того, з огляду на високий професіоналізм й освіченість окремих членів організованого злочинного формування, слід чітко продумувати кожен етап проведення одночасного допиту, а також обирати специфічні тактичні прийоми. Таку групу тактичних прийомів деякі науковці відносять до «слідчих хитрощів». Найчастіше до таких прийомів належать «використання чинника несподіваності», «непрямий допит», «створення в допитуваного перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого» (Gula, 2016).

Висновки

Ефективне розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими злочинними групами в умовах воєнного стану, є складним і багатоаспектним завданням, що вимагає від слідчого (детектива) високого рівня професійної підготовки, знань, досвіду і творчого підходу. Особливу роль у цьому процесі відіграє допит як важливий метод отримання доказів і встановлення істини в кримінальному провадженні.

Тактичні прийоми проведення допиту в таких умовах мають урахувати особливості організованих злочинних груп, зокрема їхню ієрархічну структуру, рівень підготовленості членів до приховування інформації, а також інші фактори, що ускладнюють проведення розслідування, які притаманні воєнному стану. Це потребує використання тактичних прийомів емоційного, так і логічного впливу на допитуваних, індивідуального підходу до кожного учасника, а також ретельної підготовки й аналізу всіх отриманих даних.

Особливу цінність мають прийоми одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, які надають можливість виявити суперечності в показаннях. Застосування таких тактичних методів слід здійснювати з дотриманням процесуальних норм і прав людини, щоб уникнути можливих негативних наслідків для слідства й судового розгляду.

References

- [1] Bilan, S.V., & Lutsenko, T.O. (2009). Psychological methods of overcoming opposition to the investigation during individual investigative actions. *Problems of extreme and crisis psychology*, 6, 11-20.
- [2] Bondar, V.S. (2023). Peculiarities of conducting interrogations in the investigation of crimes committed by criminal communities. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1(101), 248-268. doi: 10.33766/%202524-0323.101.248-268.
- [3] Chaplynskyi, K.O. (2009). *Tactical support for the investigation of crimes committed by criminal groups*. Dnipropetrovsk: DDUVS.
- [4] Chornous, Y., Reznik, N., Samodin, A., & Nikitina-Dudikova, H. (2020). Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *Int. J. Adv. Sci. Technol.*, 29(6), 1109-1115. Retrieved from <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85083431234&partnerID=MN8TOARS>.
- [5] Chornous, Yu., & Suvorova, A. (2024). Conducting surveillance (sound) actions involving minors who suffered from psychophysical development: organizational-tactical and psychological ambushes. *Legal psychology*, 1(34), 7-17. doi: 10.33270/03243401.7.
- [6] Chorny, H.O., & Kravets, K.O. (2023). Psychological features of interrogation. *Legal scientific electronic journal*, 11, 580-582. doi: 10.32782/2524-0374/2023-11/143.
- [7] Hula, L.F. (2016). The use of tactful methods in the investigation of crimes committed by organized criminal groups. *Newsletter of Lviv Polytechnic*, 845, 515-521. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5918/vnulpurn201684581.pdf>.
- [8] Hula, L.F. (2017). Tactical methods of interrogation of members of an organized criminal group. *Modern problems of legal, economic and social development of the state* (pp. 187-189). Kharkiv. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/58.pdf.
- [9] Husieva, V., Lukash, S., Krykun, V., Morhunov, O., & Shapoval, K. (2021). Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 10(46), 118-127. doi: 10.34069/AI/2021.46.10.11.

- [10] Klymchuk, M.P., & Furman, Ya.V. (2017). Tactical features of interrogation of suspects - members of organized criminal groups. *Legal Scientific Electronic Journal*, 1, 174-177.
- [11] Kovalenko, V.V. (2024). Organizational and tactical features of interrogation of members of an organized group or criminal organization. *Bulletin of the E.O. Didorenko Leningrad Institute of Natural Sciences*, 2(106), 1, 168-180. doi: 10.33766/2786-9156.106.1.168-180.
- [12] Osmolian, V. (2023). Tactical-criminalistic techniques will complement the invisible legal warehouse in extracting reliable evidence from the participants in the process. *Scientific practices of the Interregional Academy of Personnel Management*, 3(66), 10-16. doi: 10.32689/2522-4603.2023.3.2.
- [13] Pavlichenko, L.V. (2021). Manipulative pragmatics of interrogation. *Cogito, Multidisciplinary research journal*, XIII(2), 185-201. Retrieved from <https://cogito.ucdc.ro/ahiva.html>.
- [14] Pisnyi, V. (2023). Psychological aspects of the application of tactical interrogation techniques during the investigation of criminal enrichment technology. *Legal Psychology*, 2(33), 120-128. doi: 10.33270/03233302.120.
- [15] Ploskonos, A. (2020). Tactical methods of interrogation of participants in organized criminal groups and criminal organizations. *Enterprise, economy and law*, 11, 260-265. doi: 10.32849/2663-5313/2020.%2011.44.
- [16] Prodanets, M. (2021). System of tactical techniques revealed that hem of untruthful testimony minors during the pre-trial period investigation. *Public Law*, 2(42), 111-118. doi: 10.32782/2306-9082/2021-42-11.
- [17] Prudka, L.M. (2020). Some psychological features of interrogation. *Legal Bulletin*, 17, 364-369. doi: 10.32850/LB2414-4207.17.46.
- [18] Tsymbal, P., Vlasova, G., Nikitina-Dudikova, H., Kharchenko, N., & Soroka, I. (2021). International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Amazonia Investiga*, 10(40), 132-141. doi: 10.34069/AI/2021.40.04.14.
- [19] Urakov, D.R. (2023). Prevention of Crimes Against the Sexual Inviolability of Minors Through the use of the Internet. *World Bulletin of Management and Law*, 18, 61-64. Retrieved from <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1951>.
- [20] Yaitska, D.I. (2019). Psychological impact and mental violence during interrogation: essence and limits of admissibility. *Legal scientific electronic journal*, 17, 275-278. doi: 10.32782/2524-0374/2019-5/65.
- [21] Zakharchenko, O.V. (2017). Implementation of the protection function in judicial proceedings. *Modern trends in the development of forensics and criminal process* (pp. 271-274). Kharkiv. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/128.pdf.
- [22] Zhaldak, I. (2019). *The tactic is to finish two or more of the already fed individuals in one hour* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).

Список використаних джерел

- [1] Білан С. В., Луценко Т. О. Психологічні прийоми подолання протидії слідству при проведенні окремих слідчих дій. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип. 6. С. 11–20.
- [2] Бондар В. С. Особливості проведення допитів у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 248–268. doi: 10.33766/%202524-0323.101.248-268.
- [3] Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2009. 373 с.
- [4] Chornous Y., Reznik N., Samodin A., Nikitina-Dudikova H. Techniques of procedural actions performance in green room environment: comparative analysis of European and Ukrainian practices. *Int. J. Adv. Sci. Technol.* 2020. No. 29 (6 Special Issue). P. 1109–1115. URL: <http://www.scopus.com/inward/record.url?eid=2-s2.0-85083431234&partnerID=MN8TOARS>.
- [5] Черноус Ю., Суворова А. Проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх потерпілих із вадами психофізичного розвитку: організаційно-тактичні й психологічні засади. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 7–17. doi: 10.33270/03243401.7.
- [6] Чорний Г. О., Кравець К. О. Психологічні особливості проведення допиту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 580–582. doi: 10.32782/2524-0374/2023-11/143.
- [7] Гула Л. Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями. *Вісник Львівської політехніки*. 2016. № 845. С. 515–521. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journalpaper/2017/aug/5918/vnulpurn201684581.pdf>.
- [8] Гула Л. Ф. Тактичні прийоми допиту членів організованої злочинної групи. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 187–189. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/58.pdf.

- [9] Husieva V., Lukash S., Krykun V., Morhunov O., Shapoval K. Conditions conducive to the domestic violence against the elderly based on the judicial and investigative practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (46). P. 118–127. doi: 10.34069/AI/2021.46.10.11.
- [10] Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповань. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 1. С. 174–177.
- [11] Коваленко В. В. Організаційні і тактичні особливості допиту членів організованої групи чи злочинної організації. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. Вип. 2 (106). Ч. 1. С. 168–185. doi: 10.33766/2786-9156.106.1.168-180.
- [12] Осмолян В. Тактико-криміналістичні прийоми допиту як невід’ємна правова складова в отриманні достовірних показань від учасників процесу. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. 2023. Вип. 3 (66). С. 10–16. (Серія «Юридичні науки»). doi: 10.32689/2522-4603.2023.3.2.
- [13] Pavlichenko L. V. Manipulative pragmatics of interrogation. *Cogito, Multidisciplinary research journal*. 2021. Vol. XIII. No. 2. P. 185–201. URL: <https://cogito.ucdc.ro/arhiva.html>.
- [14] Пісний В. Психологічні аспекти застосування тактичних прийомів допиту під час розслідування технології злочинного збагачення. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 120-128. doi: 10.33270/03233302.120.
- [15] Плосконос А. Тактичні прийоми допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємство, господарство і право*. 2020. Вип. 11. С. 260–265. doi: 10.32849/2663-5313/2020.%2011.44.
- [16] Проданець М. Система тактичних прийомів виявлення та подолання неправдивих показань неповнолітніх осіб під час досудового розслідування. *Публічне право*. 2021. № 2 (42). С. 111–118. doi: 10.32782/2306-9082/2021-42-11.
- [17] Прудка Л. М. Деякі психологічні особливості проведення допиту. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 364–369. doi: 10.32850/LB2414-4207.2020.17.46.
- [18] Tsybmal P., Vlasova G., Nikitina-Dudikova H., Kharchenko N., Soroka I. International cooperation in the investigation of sexual crimes against children. *Amazonia Investiga*. 2021. No. 10 (40). P. 132–141. doi: 10.34069/AI/2021.40.04.14.
- [19] Urakov D. R. Prevention of Crimes Against the Sexual Inviolability of Minors Through the use of the Internet. *World Bulletin of Management and Law*. 2023. No. 18. P. 61–64. URL: <https://www.scholarexpress.net/index.php/wbml/article/view/1951>.
- [20] Яїцька Д. І. Психологічний вплив та психічне насильство під час допиту: сутність і межі допустимості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. С. 275–278. doi: 10.32782/2524-0374/2019-5/65.
- [21] Захарченко О. В. Здійснення функції захисту в судовому провадженні. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*. Харків, 2017. С. 271–274. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/128.pdf.
- [22] Жалдак І. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с.
-

Tactical Techniques for Conducting Interrogations during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Crime Groups under Martial Law

SYNOVERSKYI Andrii

Postgraduate Student of the Department of Criminalistics and Forensic Medicine
of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6092-8554>

Abstract. The modern realities of martial law require pre-trial investigation bodies to adopt new approaches to investigating criminal offenses, particularly those committed by organized crime groups. Criminal organizations exploit the unstable situation in the country and the vulnerability of state borders to achieve their goals. Tactical interrogation techniques under such conditions become a key element of successful investigations. The purpose of this article is to highlight the tactical techniques used during interrogations in the investigation of criminal offenses committed by organized crime groups under martial law. The research employed general scientific and specialized legal methods, including comparative-legal, systemic-structural, and systemic analysis methods. The author identifies that the circumstances to be established during interrogations in the investigation of criminal offenses committed by organized crime groups under martial law include both the general circumstances of the criminal offense and the circumstances of the creation and functioning of the organized crime group. The scope of questions to be clarified during interrogations depends on the role of the individual being interrogated (suspect, witness, victim, accomplice), as well as the specifics of the criminal activity. Interrogating members of an organized crime group is one of the most complex and multifaceted tasks in criminal proceedings. This complexity arises from both the structural and operational characteristics of the criminal group and the strategic behavioral approaches of its members. The effectiveness of interrogations depends on the comprehensive use of tactical techniques, a creative approach to resolving complex situations, and the ability to adapt methodologies to the conditions of martial law.

Keywords: interrogation; tactical techniques; organized crime group; psychological influence; martial law.

Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень

ШМІТЬКО Валентин*

аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії
внутрішніх справ

м. Київ, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2876-7636>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню організаційно-правових і психологічних основ взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. У контексті цього дослідження розглянуто особливості взаємодії слідчого та прокурора як під час розслідування кримінальних правопорушень загалом, так і під час розслідування саме корупційних кримінальних правопорушень у контексті забезпечення ефективності такого розслідування та в розрізі завдань кримінального провадження. Метою наукової статті є встановлення сутності організаційно-правових і психологічних основ взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. З огляду на специфіку предмета й мету дослідження, методологічний інструментарій репрезентовано системою загальнонаукових методів (дедукції, аналогії, аналізу, синтезу тощо) і спеціальних методів (порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, функціональний, метод системного аналізу тощо) для забезпечення комплексного вивчення предмета дослідження та формування на цій підставі авторських висновків. У статті висвітлено питання законодавчого врегулювання взаємодії слідчого з прокурором під час розслідування кримінальних проваджень. З'ясовано, що поняття «взаємодія» не має чіткого визначення в кримінальному процесуальному законодавстві України, проте ця взаємодія опосередковано регламентована положеннями Кримінального процесуального кодексу України, які регулюють правовий статус, повноваження та обов'язки слідчого і прокурора. Водночас дієва взаємодія слідчого та прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних) можлива за умови дотримання низки вимог, серед яких дотримання законодавчих приписів, раціональне використання арсеналу відповідних засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України. Констатовано, що взаємодія слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень є доволі складним процесом, що передбачає організаційну, тактичну, процесуальну і психологічну складові. Висвітлено найпоширеніші форми взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень. Досліджено різні наукові підходи до взаємодії слідчого та прокурора з позицій кримінального процесуального права, криміналістики та юридичної психології, а також їх відображення в практиці досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Актуальність дослідження кореспондується з недостатньою науковою розробленістю окресленої проблематики й потребою в подальших наукових розвідках. Наукова новизна статті полягає в здійсненні аналізу законодавчого регулювання взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень з окресленням організаційно-правових та психологічних аспектів такої взаємодії.

Ключові слова: слідчий; прокурор; взаємодія; правове регулювання; досудове розслідування; корупційні кримінальні правопорушення; кримінальне провадження.

Історія статті:

Отримано: 03.09.2024

Переглянуто: 30.09.2024

Прийнято: 01.10.2024

Рекомендоване посилання:

Шмітько В. Організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 100–111. doi: 10.33270/03243502.100.

*Відповідальний автор

© Шмітько В., 2024

Вступ

Проблеми корупції в Україні, зокрема системність вчинення корупційних кримінальних правопорушень, залишаються глобальними для українського суспільства, про що свідчать дані міжнародних антикорупційних рейтингів і національних звітів протидії корупції в Україні. Індекси сприйняття корупції Міжнародної організації Transparency International (Corruption Perceptions Index, далі – CPI) протягом останнього десятиліття засвідчують стабільно високий рівень корупції в нашій державі. Зокрема, у рейтингу CPI 2023 Україна з-поміж 180 країн посіла 104-те місце (на одному рівні з такими державами, як Алжир, Сербія тощо), набравши лише 36 балів зі 100 можливих (Corruption Perceptions..., 2023).

Незадовільна ситуація для України щодо рівня корупції впродовж тривалого проміжку часу, її небезпечність для суспільства й держави загалом зумовлюють активізацію наукового інтересу з боку як учених, так і практиків з метою протидії цьому негативному явищу. Саме тому реальною є необхідність наукового супроводження діяльності суб'єктів протидії з корупцією, зокрема щодо досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Важливою складовою в цьому науковому пошуку є дослідження основ взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних), адже від дієвої спільної діяльності зазначених представників сторони обвинувачення залежить, «бути чи не бути» винним особам притягнутим до кримінальної відповідальності й надалі знаходитися на лаві підсудних у суді, очікуючи справедливого правосуддя.

Водночас якість й ефективність досудового розслідування безпосередньо залежить від належного вирішення процесуальних, організаційних і навіть психологічних питань взаємодії слідчого з прокурором, а злагодженість такої взаємодії забезпечить чітке виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)¹.

Матеріали та методи

Встановлення сутності організаційно-правових і психологічних основ взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень є амбітною метою для науковців-практиків двох зазначених професій, які щоденно своєю роботою викоринують корупцію, притягуючи до кримінальної відповідальності винних осіб.

Задля досягнення такої мети слід забезпечити, з одного боку, комплексний аналіз наявних теоретичних напрацювань з досліджуваної теми в доктринах кримінального процесуального права, криміналістики, юридичної психології, а з іншого – апробування їх крізь призму практичних аспектів досвіду практичної правоохоронної діяльності під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

З цією метою в межах предмета дослідження висвітлено основні напрями сучасних наукових розвідок й опрацьовано низку наукових праць українських та іноземних учених.

З огляду на специфіку предмета й мету дослідження, методологічний інструментарій репрезентовано системою загальнонаукових методів (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу, абстрагування та моделювання) і спеціальних методів (порівняльно-правовий, формально-логічний, системно-структурний, функціональний, метод системного аналізу тощо) для забезпечення комплексного вивчення предмета дослідження та формування на цій підставі авторських висновків.

Надзвичайно складними є саме ті науково-прикладні проблеми, розв'язання яких можливе на перетині декількох галузей науки. Однією з окреслених проблем є взаємодія слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Розв'язання таких проблем, безперечно, потребує синергії в наукових розвідках, насамперед з теорії кримінального процесу, криміналістики та юридичної психології.

Питання основ взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, з огляду на вузький предмет дослідження та помежів'я юридичних наук, не набули широкого висвітлення в юридичній літературі. Однак українські вчені здійснили концептуальні наукові розробки в царині кримінального процесуального права, криміналістики з певних аспектів взаємодії суб'єктів кримінальних процесуальних відносин, які реалізують функцію обвинувачення, зокрема слідчого та прокурора, у межах досудового розслідування різних кримінальних правопорушень зусиллями таких учених, як: В. Д. Берназ (2015), В. С. Бондар (2021), М. І. Бортун (217), О. В. Капліна (2018), І. А. Когут (2022), Ю. М. Чорноус (2024) тощо.

Своєю чергою чимало вітчизняних науковців у галузі юридичної психології досліджували психологічні аспекти взаємодії зазначених суб'єктів під час досудового розслідування, такі як О. І. Кудерміна, Ю. П. Хить (2024) та ін.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

Результати й обговорення

Швидке, повне й неупереджене досудове розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних) потребує узгодженої та дієвої взаємодії слідчого та прокурора як основних учасників кримінального провадження зі сторони обвинувачення. Об'єднання, синхронізація та алгоритмізація їхньої спільної діяльності є важливою запорукою успішного виконання завдань, визначених у ст. 2 КПК України, а так само здійснення такої взаємодії має відповідати загальним засадам кримінального провадження, передбачених у ст. 7 КПК України¹.

Базисом для ефективної взаємодії слідчого та прокурора в кримінальному провадженні є реалізація ними під час досудового розслідування кримінальних правопорушень визначених законодавством повноважень у їх взаємозв'язку та з певною взаємозумовленістю.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві України немає нормативно-правового закріплення власне поняття взаємодії між учасниками кримінального провадження, зокрема між слідчим і прокурором. Однак за своєю суттю процес їх взаємодії опосередковано законодавчо врегульований у КПК України через «систему координат» правового статусу, прав та обов'язків, повноважень слідчого і прокурора, передбачених ст. 40 та 36 КПК України відповідно, де охоплено загальні аспекти їх діяльності з досудового розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних).

За змістом положень ст. 36 КПК України вбачається, що взаємодія слідчого та прокурора зводиться до функції здійснення прокурором нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, а так само під час такої діяльності до реалізації прокурором наданих законом повноважень у частині надання доручень, вказівок слідчому, погодженні певних процесуальних документів, прийнятті основних процесуальних рішень тощо.

Основною формою процесуальної взаємодії прокурора зі слідчим, яку використовують на всіх етапах досудового розслідування, є надання письмових вказівок і доручень у порядку п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, а також погодження або відмова в погодженні відповідних клопотань та інших процесуальних документів слідчого. Своєю чергою в п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України закріплено кореспондуючі повноваження слідчого проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК України. Слідчий несе відповідальність за

законність і своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України). Згідно з ч. 4 ст. 40 КПК України, слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надають у письмовій формі².

Розглянувши положення ст. 36, 40 КПК України в системному взаємозв'язку, доходимо висновку, що кримінальне процесуальне законодавство України визначає взаємодію слідчого та прокурора в контексті прокурорського нагляду та процесуального керівництва дій слідчого, погодження його рішень і перевірка законності дій під час збору доказів, водночас прокурор наділений ширшими повноваженнями, зокрема крізь призму нагляду за процесуальною діяльністю слідчого й неможливістю без його погодження (підписання) прийняття основних процесуальних рішень у кримінальному провадженні (повідомлення про підозру, обвинувальний акт).

Хоча в ст. 40 КПК України є згадка про те, що слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, однак фактично, з огляду на системний аналіз положень КПК України, слідчий самостійно може виконувати незначну кількість слідчих (розшукових) і процесуальних дій, зокрема: виклик осіб і допит, одночасний допит; затримання уповноваженою особою; тимчасове вилучення майна, документів, що посвідчують користування спеціальним правом під час затримання; пред'явлення для впізнання; слідчий експеримент, що не пов'язаний з проникненням до житла; огляд, не пов'язаний з проникненням до житла; огляд житла чи іншого володіння особи за письмовою згодою; огляд місцевості, місця події; огляд речей або документів; залучення експерта для проведення експертизи; зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відео-запису, чи засобів фото-, кінозйомки, відео-запису; негласні слідчі (розшукові) дії у вигляді спостереження за місцем або річчю. Усі інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії, негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені КПК України, а також прийняття слідчим основних процесуальних рішень потребує погодження, контролю, перевірки з боку прокурора та слідчого судді (суду), з огляду на що процесуальна незалежність слідчого об'єктивно обмежена. Водночас, попри це, саме слідчий несе персональну юридичну відповідальність за законність і своєчасність здійснення досудового розслідування.

Крім того, визначальну роль прокуратури в організації та здійсненні досудового розслідування закріплено на рівні Конституції України³, а саме ст. 131-1 Основного Закону передбачено, що

² Там само.

³ Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

прокуратура здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними й іншими слідчими та розшуковими діями органів правопорядку. Крім того, функцію нагляду прокуратури за досудовим розслідуванням частково визначено і в ст. 25 Закону України «Про прокуратуру»¹, а саме прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись правами й виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність»² і КПК України.

Чинним законодавством України регламентовано, так само, як і в окремих іноземних юрисдикціях, зокрема США, що прокурор відіграє провідну роль у кримінальному судочинстві, маючи повноваження брати до провадження чи закривати справу, приймати рішення, у яких злочинах звинувачувати осіб, яку кількість осіб притягувати до відповідальності (Luna, & Wade, 2015, p. 23-56).

Однак слід констатувати, що така імперативність і визначальна роль прокурора як у взаємодії зі слідчим, так і в прийнятті основних процесуальних рішень у кримінальному провадженні (на відміну від ключової ролі й статусу слідчого на стадії досудового слідства, згідно з положеннями КПК 1960 року) саме крізь призму вказівок підпорядкування насправді не цілком відповідають ідеї процесуального керівництва та власне духу взаємодії між прокурором і слідчим.

Крім цього, не потребує доведення той факт, що після набрання чинності 2012 року чинного КПК України повноваження прокурора як загалом на стадії досудового розслідування, так і під час взаємодії власне зі слідчим, суттєво розширилися через започаткування інституту процесуального керівництва. Значно звузилися і повноваження слідчого, зокрема в частині самостійності прийняття зазначених основних процесуальних рішень у кримінальному провадженні.

Насправді є необхідність законодавчого врегулювання та удосконалення положень, які чіткіше б визначали інститут самостійності й незалежності слідчого, адже, з одного боку, слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій, зобов'язаний усебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, а з другого – чинний КПК України частково

нівелює самостійність слідчого, зокрема щодо прийняття основних процесуальних рішень у кримінальному провадженні, погодження постанов, клопотань тощо, оскільки описані дії фактично санкціонуються виключно за погодженням (підписом) прокурора.

У цьому аспекті поділяємо думку дослідника Ю. Спусканюка (2012) про те, що в жодному разі процесуальна діяльність прокурора не повинна обмежувати процесуальну самостійність слідчого, а навпаки, має сприяти підвищенню ефективності досудового розслідування загалом.

Цікавим з наукової позиції є підхід ученого А. В. Лапкіна (2018), згідно з яким покладення на прокурорів організації досудового розслідування разом із процесуальним керівництвом дає змогу розглядати діяльність прокурора в досудовому кримінальному провадженні з позицій менеджменту досудовим розслідуванням; для підвищення ефективності «організаційного» аспекту діяльності прокурора в досудовому розслідуванні постає необхідність законодавчої регламентації відповідних повноважень прокурора як менеджера досудового розслідування.

Науково обґрунтованою є думка І. А. Когут (2022), за якою від належного вирішення процесуальних та організаційних питань взаємодії слідчого й дізнавача з прокурором залежить якість і ефективність досудового розслідування. Тільки в тій діяльності, де правильно налагоджено взаємодію, можливе досягнення завдань кримінального провадження.

Також цілком слушним видається підхід іноземного вченого Д. Річмана (2021), який зауважує, що слідчий та прокурор мають прагнути стати єдиною командою, у якій внески кожного її учасника в процес розслідування будуть взаємодоповнюваними та продуктивними, а особисті риси, такі як знання, навички, доступ до ресурсів, статус, прагнення, переконання, переваги й недоліки кожного з них, ураховані представниками команди й особами, які її об'єднують.

Повертаючись до реалій українського кримінального процесуального законодавства та сформованої на таких підставах слідчої практики, з огляду на законодавчо закріплені права й обов'язки, повноваження слідчого та прокурора, під час здійснення досудового розслідування прослідковується необхідність їх більшої взаємозумовленості, а також потреби злагодженої спільної діяльності задля досягнення завдань кримінального провадження, зокрема притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Адже саме слідчі (а не прокурори) уповноважені здійснювати досудове розслідування (слідство), за результатами успішного проведення якого можливе притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, тобто повідомлення про підозру з подальшим направленням обвинувального акта до суду, що своєю чергою може відбутися виключно за погодженням із прокурором,

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18/print>.

² Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/print>.

реалізуючи відповідні надані законом повноваження.

У цьому контексті аксіомою є те, що з метою отримання запланованого результату для здобуття достатніх доказів для доведення в суді вини особи такі дії мають відбуватися в плідній взаємодії слідчого та прокурора від початкової до кінцевої стадій досудового розслідування.

У межах початкової фази взаємодії слідчого та прокурора в будь-якому кримінальному провадженні передумовою є виконання положень, передбачених у ч. 6 та 7 ст. 214 КПК України¹, відповідно до яких слідчий невідкладно в письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені ч. 5 цієї статті. Якщо відомості про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) внесені прокурором, він зобов'язаний протягом п'яти робочих днів з дня внесення таких відомостей з дотриманням правил підслідності передати наявні в нього матеріали до відповідного органу досудового розслідування та доручити проведення досудового розслідування.

З огляду на вимоги ч. 3 ст. 214 КПК України й положення ст. 37, 39 КПК України, взаємодія органу досудового розслідування та органу прокуратури переважно розпочинається після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а також можлива безпосередньо перед відкриттям кримінального провадження. Наприклад, у разі участі слідчого (або прокурора) у проведенні огляду місця події перед внесенням відомостей до ЄРДР, взаємодія між цими суб'єктами відбувається і до початку кримінального провадження шляхом забезпечення якісного проведення цього огляду – дослідження обстановки місця події, ретельного фіксування вчиненого кримінального правопорушення та його слідів, що надасть можливість фахово визначити попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення тощо.

Надалі (після внесення відомостей до ЄРДР) взаємодія між конкретним слідчим і прокурором починається після визначення їх у певному кримінальному провадженні як слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування, і прокурора – процесуального керівника відповідно.

Від початку визначення відповідними процесуальними рішеннями в кримінальному провадженні конкретних слідчих і прокурорів, з огляду на зміст їхніх процесуальних статусів, обов'язків, прав та обов'язків, створюються передумови першочергових організаційно-правових основ для їх подальшої взаємодії.

Процес правової взаємодії слідчого та прокурора можна розділити на шість ключових етапів: 1) направлення слідчим прокурору повідомлення про початок досудового розслідування; 2) визначення прокурором підслідності й об'єднання чи виокремлення матеріалів кримінального провадження; 3) погодження проведення більшості процесуальних дій, зокрема заходів забезпечення кримінального провадження, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; 4) погодження повідомлення про підозру; 5) погодження постанови слідчого про зупинення досудового розслідування; 6) завершення досудового розслідування із затвердженням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (Кхут, 2023, р. 143).

Організаційно-правові аспекти взаємодії слідчого та прокурора стосуються переважно стадії досудового розслідування і тривають до закінчення досудового розслідування (їх форми, визначені в ст. 283 КПК України), тобто аж до прийняття кінцевого процесуального рішення. Водночас необхідність у взаємодії слідчого з прокурором може виникнути також у суді у виняткових випадках. Наприклад, слідчий взаємодіє з прокурором на стадії судового розгляду кримінального провадження в разі застосування судом заходів забезпечення кримінального провадження та під час проведення окремих слідчих (процесуальних) дій в процесі судового провадження з підстав і в порядку, визначеному в ст. 333 КПК України².

Ми поділяємо позицію дослідника М. І. Балана (2020), за якою взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження потребує додаткового нормативно-правового регулювання в КПК України, у підзаконних нормативно-правових актах має бути включена в криміналістичну тактику й методику розслідування злочинів.

Водночас аналіз чинної нормативно-правової бази засвідчив необхідність урахування думки науковців з приводу поняття взаємодії в кримінальному процесі як такого, а так само і в контексті реалізації взаємодії між слідчим та прокурором, а також доктринах криміналістики, юридичної психології, оскільки певні аспекти перетинаються на межі цих наук.

Перш ніж перейти до окремих визначень науковців, слід зосередити увагу на підходах до інтерпретації взаємодії в юридичній науці. По-перше, її визначають як погоджену діяльність двох і більше суб'єктів, що виконують одне завдання, використовуючи різні доступні їм засоби. По-друге, взаємодія є також організаційно-тактичним прийомом нового знання, яке кожний із суб'єктів взаємодії отримати власними силами не

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

² Там само.

може. По-третє, взаємодію визначають як організаційно-розпорядчу діяльність, що ґрунтується на взаємній довірі сторін, об'єднаних єдиним завданням – розслідування кримінальних правопорушень і боротьбою зі злочинністю. Взаємодія правоохоронних органів і службових осіб у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень становить узгоджену діяльність різноманітних ланок однієї або декількох організованих систем, спрямовану на досягнення спільної мети з найменшими витратами сил, засобів і часу (Kohut, 2022, p. 618).

Науковець М. І. Бортун (2017), аналізуючи поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні, у різних аспектах наукового дослідження доходить висновку, що її не розглядають науковці як ієрархічний інститут, де суб'єкти залежать один від одного за обсягом повноважень, а, навпаки, як діяльність рівних за статусом, які виконують одне завдання, але в межах притаманних їм функцій.

Деякі науковці розглядають поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні (представників сторони обвинувачення) як взаємодопоміжну, спільну й узгоджену співпрацю під час досудового розслідування злочинів з розподілом компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків, що спрямована на виконання завдань кримінального судочинства або як розумне поєднання та найефективніше використання повноважень, методів і засобів, що притаманні кожному з органів, які взаємодіють, чи наявність способів зв'язку, що забезпечує узгоджену участь у кримінальному провадженні (Khyt, 2020, p. 25).

Ми поділяємо позицію О. В. Шпитка (2020), який взаємодією вважає спільну діяльність суб'єктів кримінального провадження з керівною організаційною роллю слідчого, що спрямована на реалізацію завдань кримінального судочинства, узгоджену за змістом, метою, місцем і часом, за умови ефективного використання наявних правових засобів та механізмів.

О. В. Капліна (2018) акцентує на тому, що слідчий та прокурор входять до сторони обвинувачення, повинні спільно спрямовувати діяльність на досягнення завдань кримінального провадження, між ними не може бути конфронтації, що шкодить авторитету органів, які зобов'язані неухильно дотримуватися вимог чинного кримінального процесуального законодавства.

Науковець І. В. Єрмоєнко (2019) зауважує, що процес взаємодії прокурора та слідчого передбачає процесуальний та організаційний аспекти, які виявляються в певних формах – способах співробітництва, за допомогою яких досягають узгодженості в діяльності прокурора та слідчого. Основними принципами взаємодії прокурора та слідчого в кримінальному провадженні є: законність, узгодженість, плановість, постійний обмін інформацією, взаємоповага, довіра, зацікавленість, процесуальна самостійність

і персональна відповідальність. Безконфліктна, узгоджена та цілеспрямована спільна діяльність прокурора й слідчого створює умови для ефективної взаємодії, досягнення завдань кримінального провадження.

Наприклад, В. С. Бондар (2021) формулює дефініцію поняття «взаємодія» як регламентовану кримінальним процесуальним законодавством, погоджену за метою і завданнями, місцем і часом, здійснювану під єдиним керівництвом діяльність рівноправних у виборі засобів і методів виконання поставлених завдань суб'єктів, що полягає в найраціональнішому поєднанні притаманних цим суб'єктам методів і засобів, з метою підвищення ефективності досудового розслідування.

Попри різноманіття підходів до вивчення питання взаємодії слідчого та прокурора в кримінальному провадженні, влучно зазначили О. І. Кудерміна та Ю. П. Хить (2024), сучасні українські науковці мають єдиний підхід у тому, що налагодження взаємодії між прокурором і слідчим є життєво необхідною умовою ефективного досудового розслідування кримінальних проваджень, досягнення завдань кримінального провадження на досудовому розслідуванні.

Окресливши погляди науковців на сутність і визначення категорії взаємодії під час досудового розслідування як спільної погодженої (конструктивної) діяльності відповідних суб'єктів, можемо констатувати відсутність суттєвих протилежностей в окресленні поняття такої взаємодії.

Продовжуючи цей науковий дискурс, вважаємо, що з огляду на регламентованість законом відповідних обов'язків, прав і повноважень слідчого та прокурора, їх взаємодія під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень суттєво не відрізняється від аналогічної взаємодії, наприклад, під час розслідування економічних або службових злочинів, але з відповідними особливостями, ураховуючи специфіку та методикку розслідування корупційної злочинності. Однак, очевидно, що така взаємодія є багатогранною, а спільна діяльність охоплює роботу на вищому професійному рівні на всіх стадіях досудового розслідування, зокрема щодо проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо.

Водночас слід відрізнити завдання взаємодії від повноважень кожного із суб'єктів сторони обвинувачення, адже вони різняться залежно від процесуального статусу суб'єкта. Адже грамотна й ретельна підготовка проактивної взаємодії – це основа якісного та своєчасного виконання завдань, що стоять перед зазначеними суб'єктами, а за допомогою їхньої дієвої, спільної синергетичної діяльності реалізують завдання, які не можна виконати самостійно або недоцільно вирішувати роз'єднаними силами.

Щодо завдань взаємодії слідчого з прокурором слід зазначити, що їх визначають метою здійснення кримінального судочинства загалом, а також завданнями певної стадії досудового розслідування конкретного кримінального правопорушення.

Зосередимо увагу на аспектах взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Такі кримінально протиправні діяння мають латентний характер, їх вчиняють особи, які за своїм інтелектуальним рівнем або службовим становищем не завжди дають можливість правоохоронним органам своєчасно виявити й задокументувати такі діяння. У зв'язку з цим, правоохоронним органам доводиться працювати щодо їх виявлення вже після того, як їх було вчинено або продовжують вчиняти. Насамперед до найпоширеніших корупційних кримінальних правопорушень належать надання/одержання неправомірної вигоди, зловживання владою або службовим становищем тощо. Тому своєчасного виявлення та ефективного розслідування корупційних кримінальних правопорушень може бути досягнуто передусім спільними, узгодженими діями слідчих і прокурорів як ключових фігур сторони обвинувачення.

У професійній діяльності представників сторони обвинувачення в методиці розслідування певних корупційних кримінальних правопорушень важливим є процес вибору найдоцільніших за певної ситуації криміналістичних методів, прийомів і засобів, спрямованих на виконання пізнавальних завдань кримінального провадження. У цьому процесі надзвичайно важливо враховувати не тільки пізнавальні можливості використаних криміналістичних засобів, а й наявні людські ресурсні можливості та здатність сторін, що взаємодіють, до ефективної спільної діяльності, зокрема тандемної взаємодії слідчого з прокурором.

Саме тому в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії надважливе значення має взаємодія слідчого та прокурора, що дає змогу ефективно застосовувати криміналістичні засоби, прийоми та методи протидії «білокомірцевій злочинності», а також обрати правильну організацію і тактику проведення комплексу слідчих (розшукових) та процесуальних дій, негласних слідчих (розшукових) дій, різних заходів забезпечення кримінального провадження та інших організаційних і тактичних дій.

Питання взаємодії між прокурором і слідчим мають ще більшу питому вагу під час розслідування кримінальних корупційних правопорушень, учинених представниками вищих органів влади, державними службовцями категорії «А», працівниками правоохоронних органів, суддями й іншими топ-посадовцями, достатньо обізнаними про форми та методи розслідувань. Саме тому високий рівень взаємодії між слідчим і прокурором у таких

кримінальних провадженнях безпосередньо позначається на якості здобуття доказів і можливості притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності.

Основними завданнями взаємодії слідчого з прокурором у протидії корупційним кримінальним правопорушенням є: здійснення повного, усебічного й об'єктивного досудового розслідування; забезпечення підготовки та проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, негласних слідчих (розшукових) дій; своєчасне встановлення та документування осіб, причетних до вчинення корупційного кримінального правопорушення; спільна діяльність щодо відшукування та арешту майна підозрюваного, а також іншого майна й інших цінностей, здобутих злочинним шляхом; виявлення ознак вчинення інших кримінальних правопорушень і прийняття заходів до їх припинення; здійснення заходів, спрямованих на встановлення заподіяної матеріальної шкоди, а також встановлення інших обставин, які становлять предмет доказування.

Відкриваючи певне кримінальне провадження, а також під час досудового розслідування слідчий повинен самостійно висувати, перевіряти слідчі версії, проводити необхідні слідчі (розшукові) та процесуальні дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оцінювати зібрані докази на основі власних переконань, керуючись спеціальними знаннями та професійним досвідом. Водночас прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням і може особисто проводити слідчі та процесуальні дії, давати обов'язкові для виконання вказівки, які визначають вектор розслідування. Якісно налагоджена, спланована, раціональна й дієва взаємодія слідчого та прокурора під час досудового розслідування є базовою передумовою забезпечення ефективної реалізації завдань розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних).

Також окреслимо найпоширеніші способи (форми) взаємодії слідчого з прокурором під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, а саме: спільний аналіз наявних матеріалів, зібраних доказів, їх перевірка й визначення спланованих дій щодо виявлення та закріплення нових доказів у межах предмета доказування; спільне стратегічне планування розслідування і тактичне планування комплексу конкретних слідчих (розшукових) та процесуальних дій; спільне або розподілене проведення окремих слідчих та процесуальних дій; узгоджене планування негласних слідчих (розшукових) дій та вирішення питання щодо надання доручень на їх проведення відповідним оперативним підрозділам; періодичні наради й постійне інформування слідчим про стан досудового розслідування, обсяг зібраних доказів, проблеми доказування тощо; складання та погодження основних процесуальних документів кримінального провадження (повідомлень про підозру, клопотань, постанов,

обвинувальних актів); спільне визначення остаточної правової кваліфікації кримінального правопорушення в повідомленні про підозру, обвинувальному акті; спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень з подальшим внесенням відповідних подань з метою їх усунення тощо.

Такий «арсенал озброєння» слідчому та прокурору не завжди потрібен у пересічному, нескладному кримінальному провадженні, однак саме такий рівень їх взаємодії та координації може забезпечити ефективне досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень за умови якісного спільного планування розслідування, здійсненого на системній основі від початку.

На винятковій важливості кваліфікованого планування розслідування під час взаємодії, зокрема зазначених представників сторони обвинувачення, акцентують учені-криміналісти Ю. М. Черноус і А. І. Крупій (2024), які зауважують, що планування розслідування сприяє не лише підвищенню ефективності дій, а й покращенню якості зібраних доказів і швидкому реагуванню на злочинну активність; науковий підхід до планування розслідування має враховувати сучасні методи й технології, а також посилення координації та взаємодії між службами правопорядку для досягнення максимальних результатів у боротьбі зі злочинністю та виконанні завдань кримінального провадження.

Також видається доцільним підхід, за якого процесуальні й організаційні форми взаємодії слідчого з прокурором обов'язково повинні доповнюватися психологічним змістом – положеннями юридичної психології щодо врахування особистісних рис зазначених суб'єктів (інтелект, розумові здібності, ділові й особистісні якості, практичний досвід, психологічні особливості тощо) для досягнення завдань кримінального провадження. Ігнорування або неврахування психологічного аспекту у взаємодії слідчого та прокурора під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень знижують ефективність їхньої спільної діяльності.

У межах висвітлення психологічних аспектів діяльності слідчого та процесів взаємодії під час досудового розслідування слушним видається підхід В. Д. Берназа (2015), який зауважує, що з психологічної позиції досудове розслідування є вольовою діяльністю слідчого, яка ґрунтується на праві, фактах, психологічних рисах слідчого, його потребах, готовності приймати рішення відповідно до норм права та діяти відповідно згідно зі сформованим переконанням, спрямована на досягнення свідомо поставленої мети в межах обставин, які підлягають доказуванню за кожним кримінальним провадженням. Психологічна особливість діяльності слідчого полягає в тому, що її реалізують через систему психічних процесів, як когнітивних, так й інших – емоційних, вольових, мотиваційних, у процесі яких оцінюють

виявлені матеріальні сліди та сліди у психіці людей, речі, документи, фактичні дані й відповідно до слідчих ситуацій формується переконання слідчого та на його підставі готують, приймають і реалізують організаційні, тактичні, стратегічні та процесуальні рішення за кримінальним провадженням.

Інші вчені в царині юридичної психології порушують також актуальні питання взаємодії слідчого під час проведення слідчих і процесуальних дій.

У сучасній юридичній дискусії обґрунтованими є висновки О. Л. Дульського (2024) щодо психологічного аспекту проведення слідчих дій, адже і криміналістичні, і психологічні знання супроводжують увесь процес проведення обраної слідчим слідчої (розшукової) дії. Застосування зазначених психологічних знань зумовлює опанування слідчим таких галузей, як психологія особистості, соціальна психологія, вікова психологія, юридична психологія тощо. До процесу розслідування кримінального правопорушення залучають цілісну особистість слідчого з притаманними їй структурними компонентами. У структурі особистості розрізняють чотири основні компоненти: 1) рівень інтелектуально-пізнавальних рис: евристичний, дискурсивний, інтуїтивний тип мислення; спостережливість, уява тощо; 2) рівень моральних рис і принципів, що відображені панівною системою цінностей: цінностей-норм, цінностей – завдань діяльності й цінностей – моральних рис; 3) психофізіологічні риси: емоційність, витривалість, уважність, тривожність, темперамент; 4) характерологічні риси: товариськість, ініціативність, наполегливість, мужність тощо. Тому професіограма особистості слідчого становить багаторівневу ієрархічну структуру, у якій відображено індивідуально-психологічні й соціально-психологічні властивості та риси, а також знання, уміння і навички, що реалізуються в професійній діяльності. Криміналістичний та психологічний аспекти слідчих (розшукових) дій у процесі їх проведення слідчим завжди знаходяться у взаємозв'язку, адже вони сприяють отриманню криміналістично значущої інформації під час проведення конкретного виду процесуальної дії (мікрорівень) і загалом спрямовані на встановлення всіх обставин кримінального провадження (макрорівень). Такий взаємозв'язок є динамічним, адже зумовлений постійним розвитком криміналістики і психології, які вдосконалюють свої теоретичні та праксеологічні засади, що адаптуються до потреб правоохоронної діяльності й реалізуються під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчим. Попри такий взаємозв'язок зазначених аспектів, вони мають і відмінності, а саме: психологічний аспект реалізується з огляду на особливості психіки людини (відбувається під час збирання матеріальних, ідеальних і цифрових (електронних) слідів), а криміналістичний аспект поширюється і на

дослідження об'єктів, де немає такого відображення особливостей психіки людини. Урахування слідчим цих аспектів забезпечує ефективний результат проведення слідчих (розшукових) дій, що є важливою складовою для забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

Якщо екстраполювати на проблематику досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень, наявність психологічного аспекту зумовлена необхідністю обов'язкового врахування слідчим, прокурором особливостей психіки людини та встановлення психологічного контакту в процесі доказування як під час офіційної комунікації з учасниками кримінального провадження (наприклад, під час проведення слідчих та процесуальних дій), так і під час неформального спілкування з такими особами.

Доволі актуальними та релевантними в межах досліджуваної проблематики є висновки науковця-практика Ю. Хитя, який зауважує, що під час розслідування складних корупційних злочинів передусім у сфері службової діяльності, економіки, хабарництва основну частину доказів здобувають за результатом проведення специфічних слідчих дій, які, відповідно до вимог КПК України, санкціонуються прокурором у вигляді погодження відповідних клопотань до слідчого судді, а саме: тимчасовий доступ до речей і документів, обшук, негласні слідчі (розшукові) дії тощо. Без відповідного погодження клопотання до слідчого судді з боку прокурора фактично слідчий не може розпочати виконувати природну для нього функцію збирання доказів. Тому слідчому доводиться вступати з прокурором у певні форми процесуальної взаємодії, у межах якої презентувати прокурору свої плани й наміри щодо збирання певних доказів у кримінальному провадженні, переконувати прокурора в законності й умотивованості клопотання, адресованого слідчому судді. Слідчий у такій взаємодії завжди відчуває певний ступінь залежності від думки прокурора стосовно свого бачення необхідності проведення певних слідчих дій. Своєю чергою під час такої взаємодії прокурору необхідно приймати рішення стосовно доцільності чи недоцільності проведення певних слідчих дій, дотримуватися правильного напрямку розслідування й водночас навіть за об'єктованої відмови в погодженні клопотань слідчого не створювати в слідчого хибне уявлення нібито про бажання прокурора зашкодити справі чи намір створити слідчому штучні перешкоди в здобутті доказів. Зазначений психологічний аспект взаємодії слідчого та прокурора під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень потребує належного рівня поточної комунікації та координації всіх процесуальних дій чи рішень у кримінальному провадженні (Кхит, 2021, р. 157; Кхит, 2023, р. 45).

У юридично-психологічній доктрині України відбуваються позитивні зміни в підходах до розуміння основ взаємодії між слідчим і прокурором під час досудового розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних). Юридико-психологічна взаємодія між слідчим і прокурором з належним рівнем координації та комунікації, планування на всіх стадіях кримінального провадження є важливими умовами забезпечення ефективного досудового розслідування.

Своєю чергою раціональна юридико-психологічна взаємодія слідчого та прокурора неможлива без системного розуміння і дотримання цими суб'єктами загальних засад кримінального провадження, що передбачає спрямування спільної діяльності на виконання завдань кримінального провадження.

Висновки

Взаємодія слідчого та прокурора є ядром ефективного процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних), а так само забезпечує виконання стратегічних і тактичних завдань кримінального провадження.

Дієва взаємодія слідчого та прокурора під час досудового розслідування кримінальних правопорушень (зокрема корупційних) можлива за умови дотримання законодавчих приписів щодо визначених обов'язків, процесуальних прав і повноважень, їх належного розподілу, раціонального використання всього арсеналу відповідних засобів, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України.

Аналіз норм такого законодавства засвідчив відсутність чіткої правової регламентації поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні та необхідність змін способів правового регулювання процесу взаємодії між слідчим і прокурором.

Водночас взаємодія як доктринальне поняття ґрунтовно висвітлено в юридичній літературі, українські й іноземні вчені зробили вагомий внесок у розв'язання науково-прикладних проблем і створили міцне підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень.

Водночас доводиться констатувати, що організаційно-правові та психологічні основи взаємодії слідчого і прокурора під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень досі залишаються недостатньо дослідженими й систематизованими як міжгалузевий науково-прикладний інститут, зокрема в площині криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень з огляду на здобутки юридично-психологічної доктрини. Таке дослідження має бути комплексним, його слід проводити не лише з кримінально-процесуальної та криміналістичної позицій, а й із психологічної та з огляду на їх взаємозв'язок.

References

- [1] Balan, M.I. (2020). Interaction of the investigator and other subjects of criminal proceedings during the investigation of violations of the state border of Ukraine. *Entrepreneurship, economy and law*, 3, 290-295. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.48.
- [2] Bernaz, V.D. (2015). Legal and psychological aspects of optimization formation of investigator's convictions for criminal proceedings as the basis of evaluation of evidence. *Criminal Justice Bulletin*, 3, 11-21. Retrieved from https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Bernaz.pdf.
- [3] Bondar, V.S. (2021). Interaction pretrial investigation units, which carry out investigative operations in detection and investigation illegal planting or cultivation of opium poppy or cannabis. *South Ukrainian Law Journal*, 3 (part 1), 92-101. doi: 10.32850/sulj.2021.3.1.16.
- [4] Bortun, M.I. (2017). Concept of interaction in criminal production. *Legal Ukraine*, 9-10, 52-58. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2017_9-10_8.
- [5] Corruption Perceptions Index - 2023. *Transparency International Ukraine*. Retrieved from <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>.
- [6] Dul'skyi, O.L. (2024). Conducting Investigative (Search) Actions by Investigators: Criminalistic and Psychological Characteristics. *Legal psychology*, 34(1), 76-85. doi: 10.33270/03243401.76.
- [7] Kaplina, O.V. (2018). Issues of defining investigator's and prosecutor's competence at the stage of completion of pre-trial investigation. *Law of Ukraine*, 8, 72-84. Retrieved from <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000976270>.
- [8] Khyt, Yu.P. (2020). Psychological Characteristics of Scientific Approaches to Understand the Concept of "Interaction" between the Investigator and a Prosecutor in the Modern Legal Space. *Legal psychology*, 27(2), 24-31. doi: 10.33270/03202702.24.
- [9] Khyt, Yu.P. (2021). The role of legal principles in the psychology of interaction of the investigator (detective) with the prosecutor in the process of investigation corruption crimes. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 7(43), 2, 153-162. doi: 10.51647/kelm.2021.7.2.27.
- [10] Khyt, Yu.P. (2023). *Legal and psychological principles of the interaction of the investigator (detective) and the prosecutor during the pre-trial investigation of corruption crimes* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from <https://elar.naiu.kiev.ua/items/c9b44cb4-da8e-4d10-9eb9-e2d499cd811f>.
- [11] Khyt, Yu.P. (2023). Legal Regulation Psychological Interaction Forms between the Investigator and the Prosecutor. *Legal psychology*, 1(32), 138-147. doi: 10.33270/03233201.138.
- [12] Kohut, I.A. (2022). The concept of the interaction of the investigator and the interrogator with the prosecutor during the pre-judicial investigation. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 617-620. doi: 10.32782/2524-0374/2022-10/156.
- [13] Krupii, V.S., & Chornous, Yu.M. (2024). Separate views of modern criminologists on the problems of planning pretrial investigation of criminal offenses. *Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 418-420. doi: 10.32782/2524-0374/2024-7/101.
- [14] Kudermina, O.I., & Khyt, Yu.P. (2024). The essence of concept of «interaction» in the space of legal and psychological analysis. *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 4(32), 1335-1345. doi: 10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1335-1345.
- [15] Lapkin, A.V. (2018). Prosecutor as manager of pre-judicial investigation. *Legal journal of Donbass*, 1(62), 197-202. Retrieved from https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15687/1/Lapkin_197-202.pdf.
- [16] Luna, E., & Wade, M. (2015). *The prosecutor in transnational perspective*. Oxford: Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:osobl/9780199844807.001.0001.
- [17] Richman, D.C. (2021). Law Enforcement Organization Relationships with Prosecutors. *The Oxford Handbook of Prosecutors and Prosecution* (pp. 291-308). doi: 10.1093/oxfordhb/9780190905422.013.15.
- [18] Shpytko, O.V. (2020). Forms and types cooperation of an investigator and the other participants of criminal proceeding. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 61(2), 125-128. doi: 10.32782/2307-3322.61-2.28.
- [19] Spuskaniuk, Yu. (2012). Powers of prosecutors at the stage of pre-trial investigation in connection with the reform of the criminal procedure legislation of Ukraine. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, 7, 93-97.
- [20] Yeromenko, I.V. (2019). The interaction of the prosecutor and the investigator in criminal proceedings: the grounds, forms and principles. *National law journal: theory and practice*, 3(1), 157-160. Retrieved from http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/35.pdf.

Список використаних джерел

- [1] Балан М. І. Взаємодія слідчого та інших суб'єктів кримінального провадження при розслідуванні порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 290–295. doi: 10.32849/2663-5313/2020.3.48.
- [2] Берназ В. Д. Правові та психологічні аспекти оптимізації формування переконання слідчого у кримінальному провадженні як основа оцінки доказів. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 11–21. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Bernaz.pdf.
- [3] Бондар В. С. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у виявленні та розслідуванні незаконного посіву або вирощування снотворного маку чи конопель. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3 Ч. 1. С. 92–101. doi: 10.32850/sulj.2021.3.1.16.
- [4] Бортун М. І. Поняття «взаємодія» в кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2017. № 9–10. С. 52–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2017_9-10_8.
- [5] Corruption Perceptions Index – 2023. *Transparency International Ukraine*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>.
- [6] Дульський О. Л. Проведення слідчих (розшукових) дій слідчим: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 76–85. doi: 10.33270/03243401.76.
- [7] Капліна О. В. Проблеми визначення компетенції слідчого та прокурора на етапі закінчення досудового розслідування. *Право України*. 2018. № 8. С. 72–84. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0000976270>.
- [8] Хить Ю. П. Психологічна характеристика наукових підходів до розуміння поняття «взаємодія» між слідчим і прокурором у сучасному правовому просторі. *Юридична психологія*. 2020. № 2 (27). С. 24–31. doi: 10.33270/03202702.24.
- [9] Хить Ю. П. Роль правових принципів у психології взаємодії слідчого (детектива) з прокурором у процесі розслідування корупційних злочинів. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. № 7 (43). Vol. 2. С. 153–162. doi: 10.51647/kelm.2021.7.2.27.
- [10] Хить Ю. П. Юридико-психологічні засади взаємодії слідчого (детектива) та прокурора під час досудового розслідування корупційних злочинів : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 228 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/c9b44cb4-da8e-4d10-9eb9-e2d499cd811f>.
- [11] Хить Ю. П. Правове регулювання форм психологічної взаємодії між слідчим і прокурором. *Юридична психологія*. 2023. № 1 (32). С. 138–147. doi: 10.33270/03233201.138.
- [12] Когут І. А. Поняття взаємодії слідчого та дізнавача із прокурором під час досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 617–620. doi: 10.32782/2524-0374/2022-10/156.
- [13] Крупій В. С., Чорноус Ю. М. Окремі погляди сучасних вчених криміналістів на проблеми розслідування досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 418–420. doi: 10.32782/2524-0374/2024-7/101.
- [14] Кудерміна О. І., Хить Ю. П. Сутність поняття «взаємодія» в просторі юридико-психологічного аналізу. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 4 (32). С. 1335–1345. doi: 10.52058/2786-5274-2024-4(32)-1335-1345.
- [15] Лапкін А. В. Прокурор як менеджер досудового розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 197–202. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15687/1/Lapkin_197-202.pdf.
- [16] Luna E., Wade, M. The prosecutor in transnational perspective. Oxford : Oxford University Press, 2015. P. 23–56. doi: 10.1093/acprof:osobl/9780199844807.001.0001.
- [17] Richman D. C. Law Enforcement Organization Relationships with Prosecutors. *The Oxford Handbook of Prosecutors and Prosecution*. 2021. P. 291–308. doi: 10.1093/oxfordhb/9780190905422.013.15.
- [18] Шпитко О. В. Форми та види взаємодія слідчого з іншими учасниками кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. № 61 (2). С. 125–128. doi: 10.32782/2307-3322.61-2.28.
- [19] Спусканюк Ю. Повноваження прокурорів на стадії досудового розслідування у зв'язку з реформуванням кримінально-процесуального законодавства України. *Вісник прокуратури*. 2012. № 7. С. 93–97.
- [20] Єрмоєнко І. В. Взаємодія прокурора та слідчого у кримінальному провадженні: підстави, форми та принципи. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 3. Ч. 1. С. 157–160. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/35.pdf.

Organizational, Legal and Psychological Foundations of Interaction between the Investigator and the Prosecutor during the Investigation of Corruption Criminal Offenses

SHMITKO Valentyn

Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs

Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2876-7636>

Abstract. The article is devoted to the study of the organizational, legal and psychological foundations of the interaction between the investigator and the prosecutor during the investigation of corruption criminal offenses. In the context of this study, the features of the interaction between the investigator and the prosecutor are considered both during the investigation of criminal offenses in general and during the investigation of corruption criminal offenses in particular in the context of ensuring the effectiveness of such an investigation and in the context of the tasks of criminal proceedings. The purpose of the scientific article is to establish the essence of the organizational, legal and psychological foundations of the interaction between the investigator and the prosecutor during the investigation of corruption criminal offenses. Given the specifics of the subject and the purpose of the research, the methodological tools are represented by a system of general scientific methods (deduction, analogy, analysis, synthesis, etc.) and special methods (comparative legal, formal-logical, system-structural, functional, system analysis method, etc.) to ensure a comprehensive study of the subject of research and the formation of author's conclusions on this basis. The article reveals the issues of legislative regulation of the interaction of the investigator with the prosecutor during the investigation of criminal proceedings. It is found that the concept of "interaction" does not have a clear definition in the criminal procedural legislation of Ukraine, however, this interaction is indirectly regulated by the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the legal status, powers and duties of the investigator and the prosecutor. At the same time, effective interaction between the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation of criminal offenses (including corruption offenses) is possible if a number of conditions are met, such as compliance with the above legislative provisions and the rational use of the entire arsenal of relevant means provided for by the criminal procedural legislation of Ukraine. It is stated that the interaction between the investigator and the prosecutor during the investigation of corruption criminal offenses is a rather complex process, which includes organizational, tactical, procedural and psychological components. The most common forms of interaction between the investigator and the prosecutor during the investigation of this category of criminal offenses are highlighted. Various scientific approaches to the interaction between the investigator and the prosecutor are studied from the point of view of criminal procedural law, forensics, and legal psychology, as well as their reflection in the practice of pre-trial investigation of corruption criminal offenses. The relevance of the study corresponds to the lack of scientific development of the outlined issues and the need for further scientific research. The scientific novelty of the article lies in the analysis of the legislative regulation of the interaction between the investigator and the prosecutor during the pre-trial investigation of corruption criminal offenses with the outline of the organizational, legal and psychological aspects of such interaction.

Keywords: investigator; prosecutor; interaction; legal regulation; pre-trial investigation; corruption criminal offenses; criminal proceedings.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Шановні науковці та колеги-практики!

Національна академія внутрішніх справ здійснює набір статей у наукові фахові видання:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук, виходить друком чотири рази на рік);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук, виходить друком чотири рази на рік);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук, виходить друком двічі на рік);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук, виходить друком двічі на рік).

Журнали включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), вони мають загальнодержавну й зарубіжну сферу розповсюдження.

Прагнучи створити професійну міжнародну платформу для аналізу й обговорення проблем і тенденцій у юридичній сфері, академія публікує журнали «Науковий вісник НАВС» та «Юридичний часопис НАВС» англійською мовою.

Прийом наукових статей для опублікування в наукових фахових виданнях триває на постійній основі. Для подання публікації рукопис необхідно оформити відповідно до встановлених вимог.

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше ніж 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів) включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий двома мовами (українською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням адреси та структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи;

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відобразити досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, урахуваючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

• ключові слова та словосполучення (від п'яти до семи), які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, огляд літератури, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати в круглих дужках, наприклад: (Shevchenko, 2022). В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. **Не слід використовувати** посилання на праці, опубліковані понад 10 років тому, на власні наукові праці (допускається не більше ніж 10 % самоцитовання), тези доповідей, звіти, автореферати, підручники, навчальні посібники, усі інші видання, що не є науковими, а також джерела, видані на території РФ та Республіки Білорусь, мовою країни-агресора або авторами, країною походження яких є Російська Федерація.

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style.

2. Список використаних джерел і References мають складатися щонайменше з 25 джерел.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел розташовують за алфавітом. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

УВАГА! Автори несуть повну відповідальність за дотримання принципів академічної доброчесності, достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

З питань розміщення статей у фахових виданнях НАВС звертайтеся за тел.: (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1; e-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

Юридична психологія

2
(35)
2024

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 26.11.2024
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,25
Ум. друк. арк. 6,74
Вид. № 1/II
Наклад 50 прим.

Legal Psychology

2
(35)
2024

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: November 26st, 2024
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,25
Simulated publisher's pages 6,74
Edition No. 1/II
Circulation 50